

Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Nazim Hikmətin
120 illik yubileyinə həsr olunmuş
“DÜNYADAN KEÇƏN NAZİM VƏ
NAZİMDƏN KEÇƏN DÜNYA”
mövzusunda respublika
elmi konfransının
MATERİALLARI

Bakı – 20 dekabr 2022-ci il

**Proceedings of the republican conference dedicated to
Nazim Hikmet's 120 birthday anniversary "NAZIM
CROSSING THE WORLD AND THE WORLD PASSING
THROUGH NAZIM"**

**Материалы республиканской конференции
посвященной 120 летнему юбилею Назима Хикмета
«НАЗИМ ШЕСТВУЮЩИЙ ПО МИРУ
И МИР ПРОХОДЯЩИЙ ЧЕРЕЗ НАЗИМА»**

20.XII.2022

Rafael HÜSEYNOV
Milli Məclisin deputatı,
akademik

TARİX SULARINDA QƏRQ OLMAYACAQ ŞƏKİL

O, Bakını sevirdi və bu əziz şəhərə özündən əvvəl şeirləri gəlib çıxmışdı. “Maarif və mədəniyyət”ə məktub yollamışdı, zərfdə şeirləri idi və həmin şeirlər, o məktub səbəb olmuşdu ki, ardınca özü də 1927-ci ildə sonralar elə İstanbul qədər aşıq olacağı küləklər şəhərinə ilk dəfə qədəm bassın. Uzaqdan-uzağa yaxın bilmişdisə, bu dərgidə şeirlərinin dərc olunmasını arzulamışdısa, bu, təsadüf deyildi. O çağlar Azərbaycan ədəbi-mədəni düşüncəsinin əsas ifadə mərkəzlərindən birinə çevrilmiş “Maarif və mədəniyyət”ə sadəcə bir jurnal kimi baxmaq düz olmazdı. Bu dərgi varlığıyla artıq bir mühitə dönmüşdü, ətrafında ən sağlam yaradıcı qüvvələri toplamağı bacarmışdı, həm köhnə, həm yeni nəsil burada çap olunmağı özünüifadənin, özünütəsdiqin, tanınmanın ən münasib meydanı sayırdı. Yəni bu dərgi bir jurnal olmaq çərçivəsindən kənara çıxaraq müəyyən mənada ədəbi mərkəzə çevrilmişdi. Onu yalnız Bakıda oxumurdular. Sədası Orta Asiyaya da çatmışdı, Türkiyədə də onu izləyirdilər, “Maarif və mədəniyyət” artıq həm də bir səviyyə göstəricisi idi, mahiyyətə, əhatəyə dalğası Azərbaycan ziyalı mühitindən daha geniş çevrəni bürüyən özünəməxsus yaradıcı qüvvələri yaxınlaşdıran, qovuşduran Yazarlar Birliyi idi. Nazim Hikməti bu dərgiyə şeirlərini göndərməyə sövq edən də həmin cazibə idi. İllərcə birlikdə işlədiyimiz, ən əsas ustadlarımdan biri kimi qəbul etdiyim, sanbalı, dərinliyi ilə elə sağkən klassiklər zümrəsinə aid olunmağa layiq, Nazim Hikməti də ilk tanıyanlardan olmuş unudulmaz Əkrəm Cəfərin, onun yaşadı, elə Əkrəm müəllim kimi həm də uzun müddət həm dostum, həm iş yoldaşım olmuş Cəfər Rənzinin (hərçənd, təvəllüd tarixi məsələsində aralarında hərdən mübahisə də düşərdi, Cəfər müəllim Əkrəm ustada “sən məndən uşaqsan” deyərdi, “mən 1905-dənəm, sən 1906-dan”. Əkrəm müəllim bu höcətləşmələrdə kürəyini yerə vurmazdı, “yox, mənim doğum tarixim tam dəqiq məlum deyil, ya 1905, ya 1906-dır” və rəsmən tərcümə-yi halını yazanda da elə əvvəldə məxsusi qeyd edərdi ki, “1905, yaxud 1906-cı ildə anadan olmuşam”) dillərindən dəfələrlə eşitmişəm ki, “Maarif və mədəniyyət”i hörmətlə, xiffətqarışıq məhəbbətlə xatırlar, sonrakı bütün ədəbi və mədəni dərgilərlə müqayisədə ona üstünlük verər, söyləyirdilər ki, bapbalaca bir jurnal idi, içərisində hər şey vardı, onun bircə sayını oxuyub bütün ədəbi-mədəni həyatın da, ictimai-siyasi ab-havanın da rəngini, dadını duymaq mümkündür.

“Maarif və mədəniyyət” artıq vazkeçilməz, mövqeyi və baxışları, təklif etdiyi ədəbi meyarlarla bərişılan elə vacib Mühitə çevrilmişdi ki, gənc Nazimi də (Azərbaycandan kənardakı türkdilli ədəbi qüvvələr içərisindən neçə-neçə başqasını da) gəndən cəlb edə bilmişdi və xeyirxah bəisə dönmüşdü ki, Nazim Hikmət özü də şəxsiyyəti və doğurduqları ilə lap az sonra Azərbaycanda qüvvətli təsiri uzun müddət davam edəcək, çox səmərələr də verəcək ayrıca bir Mühit yaratsın.

Özü də o vaxt Azərbaycanın gənc ədəbi qüvvələrindən olan Süleyman Rüstəm Nazim Hikməti Bakıda ilk tanıyanlardan olmuşdu, çünki 21 yaşlı gənc Nazim Hikmətin redaksiyaya çatan şeirlərini oxuyub çapa hazırlayanda, ona ilk məktubunu göndərəndə “Maarif və mədəniyyət”də katib işləyirmiş. Bu ilk qaibənə təmaslar ömür boyu davam edəcək dostluğun bünövrəsi oldu, Süleyman müəllim ona da, oçağk bir çox cavan şairlərə də, yalnız ədəbi deyil, həm də bütövlükdə sonrakı Azərbaycan düşüncə mühitinə də Nazimin danılmaz münbit təsirini həmişə minnətdarlıqla xatırlayırdı.

Elə Azərbaycana əvvəlcə sözünün, ardınca da özünün gəlişi ilə Nazim Hikmət oldu buralı, oldu bizimki və artıq həyatdan getdiyi çağlarda – 1960-cı illərin ikinci yarısında, 1970-lərdə də yenilikçi ədəbi qüvvələrin başlıca mayaklarından olaraq qaldı. Nazim Mühiti milli ədəbiyyatımız və milli düşüncəmizin inkişafına parlaq, örnək yaradıcılığından da artıq faydalar verdi və bu müstəsna sərvət daimilik Azərbaycan mənəvi irsinin ayrılmaz parçası olmaq haqqı qazandı.

Nazim Hikmət Moskvada yaşayırdı. Əslində o, elə sovet paytaxtında da, bütövlükdə Sovet İttifaqında da təkə böyük bir yaradıcı deyil, həm də Mühit idi. Həm də yalnız yaradıcılığının bədii məziyyətləri ilə yox! O, SSRİ-nin senzuralı, fikir yasaqları bol gerçəkliyində azad sözün hüdudlarını genişləndirə bilirdi. Dünya şöhrətli kommunist idi, sovet ədəbi aləminin məruz qaldığı labüd siyasi qayçılamlar onun eyninə deyildi, daxillərində çöldəki redaktor və senzorlardan əlavə öz senzorluqları da olan sovet yazıçılarından fərqli olaraq, Nazim belə buxovlardan azaddı, duyduqlarını, düşündüklərini qələmə daha sərbəst gətirirdi və məhz dünya kommunist hərəkatının öncülləri sırasında yer alması onun qarşısındakı senzura çəpərlərini aradan götürürdü. Yazdıqları, çap olunan əsərləri ilə o, sərbəst düşüncənin dairəsini genişləndirirdi. Nazimin yasaqlar maneəsini adlanmış hər deyişi, nümunə yaratması Azərbaycanda və Sovətlər Birliyinin digər yerlərindəki ədəbi qüvvələrə də meydan açdı. Artıq senzuranı adlayaraq Nazimin yazdıqları işıq üzə görmüşdüsə, onun ardınca digərlərinə əmma qoymaq müşkülləşirdi. Nazim Hikmət pəncərə açdı, çətin yolların daş-kəsəyini təmizləyirdi, cığırını açdı, onun ardınca həmin cığırını genişləndirərək yollara döndərmək də asanlaşdı. Nazimin bizlərçün – yalnız Azərbaycan da deyil, yaradıcı sovet adamı üçün etdiyi fəlsəfəsi etibarını ilə ədəbiyyata

xidmətdən daha miqyaslı idi, sovet və bütövlükdə ozamankı sosializm mühitində azad təfəkkürün üfüqlərini genişləndirmək missiyası idi.

Nazimlə hər görüşdən, hər ünsiyyətdənsə ətrafındakılara mütləq yaxşı bir iz, əməl ediləsi dərs yadigar qalırdı. Hüseyn Cavid ocağının işığını sönməyə qoymayan, onun tək yadigarı Turan xanım çox təmiz, qatışıqsız azərbaycanca danışırdı. Bu da sovet əyyamlarının bəd təsirlərindən idi ki, rus dili gündəlik həyatımıza dərinləndirən sirayət etdiyindən ən tanınmış ziyalılarımız belə kürsülərdən, ekranlardan, səhnələrdən nə qədər mükəmməl, qatışıqsız Azərbaycan dilində çıxış etsələr də, məişət danışıqlarında alaqlaşmış, dilimizə zəli kimi yapışmış rus kəlmələrindən yan keçə bilmirdilər, bu mərz elə kütləviləşmişdi ki, hətta rusca bilməyən, yaxud alayarımcıq bilən azərbaycanlıların belə nitqlərinə daraşmışdı. Bunu da müşahidə etmişdim ki, o mərz tək bizə aid deyildi, digər sovet respublikalarında da – özbəkədə, tacikdə, qazaxda və digərlərində də müşahidə olunurdu. Turan xanımsa nəinki dilimizdə qarşılığı olsa da, başqaları üçün tinbaşı işlədilməsi adıləmiş kəlmələri dilinə almazdı, hətta dilimizdə rəsmən oturuşmuş rus sözlərini belə imkan daxilində öz müvafiq sözümlə əvəz etməyə çalışardı, buna görə hətta bəzən hansısa deyişləri bir qədər süni kimi çıxar, adama birtəhər gələrdi. Turan xanım bu minvalla öz nitqinə nəzarət edirdisə, bizim Xəlil Rza kimi başqalarının nitqindəki rus kəlmələrinin yeri gəldi-gəlmədi istifadəsinə qarşı açıq mübarizə aparan, hər namünasib işlənən əcnəbi sözə görə ərklə “bir quruş cərimə” qoymuş dil keşikçimiz də vardı. Bir dəfə maraqlı güc gəldi, soruşdum və Turan xanım nitqini o cür arıtlayaraq danışmağının sirrini açdı. Dedi ki, yazıçı Ənvər Məmmədخانının bacısı, yaxın rəfiqəsi Həbibə ilə Moskvada Nazimin görüşünə gediblərmiş. Deyir, Nazim nəsə xəbər almışdı, danışırdım və necə oldusa danışığımın içərisində bir “uje” sözü keçdi və şairin sifətinin ifadəsi dəyişdi: “Sən Cavidin qızısən, gərək elə təmiz, qatışıqsız türkcə danışasan ki, nitqin başqalarına da görk ola!” Turan xanım söyləyirdi ki, o-bu, həmin vaxtdan hər cümləmi deməzdən əvvəl beynimdə nəzarətdən keçirirəm ki, içərisinə təsadüfən rus kəlməsi düşməsin. Elə zənn eləyirəm ki, Nazim qıraqda dayanıb məni dinləyir, hansısa uyğunsuz yad kəlmə dilimə gəlsə, yenə onun məzəmmətli baxışları ilə qarşılaşacağam.

Beləcə, Nazim hər məqamda, hər sözü, hər əməli ilə işıq paylamağı, ibrət olmağı bacarırdı.

...Nazim sovetin nəzərində böyük kommunist olsa da, sovetinki sayılsa da, hər halda bir əcnəbi idi, türk idi, türkiyəli idi – SSRİ-nin əks cəbhə hesab etdiyi NATO blokuna daxil ölkənin təmsilçisi idi, buxovsuz düşüncə sahibi idi və ona görə də əl altından ona nəzarət daim var idi. Yanındakı rus həyat yoldaşlarından tutmuş ətrafındakı şair-yazıçılardək onun hər addımı, sözü, hərəkəti barədə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə xəbərlər ötürənlər bəs deyincə idi. Anar bu babətdə Süleyman Rüstəmin zarafata qarışdırıb dediyi bir mətləbi çatdırır. Nazimin Bakıya gəlişlərində

onu yaradıcılığının əsas araşdırıcısı və dostu Əkbər Babayev müşayiət edərmiş. Türkoloq Əkbər Babayev özü də sovetin xüsusi xidmət orqanlarının etibarsız hesab etdiklərindən, güdükçü diqqətində saxladıqlarından idi, mütaliələri ilə, Türkiyədən gələnlərin söhbətləriylə hətta istanbullulardan da yaxşı tanıdığı, görmədən küçə-küçə bələd olduğu, neçə dəfə rəsmi dövətlər gəlmişdisə də, həmişə görməyi arzuladığı bu sevimli şəhərə onun səfərlərinə icazə verməmişdilər. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, hətta ondan da yeri gəldikcə Nazimə nəzarətçün dolayısı ilə istifadə edirdilər.

Nazimin Bakıda olduğu günlərdə adətən ona hara gedib-getməməyin, kiminlə görüşüb-görüşməməyin məsləhətini Əkbər verirmiş. Deyirmiş ki, məsələn, filan tamaşaya gedək, filana baxmağa ehtiyac yoxdur, ya filan adamlar səni çağırır, ora gedək, amma filanlar çağırır, ora getməyək. Anar müəllim də xatırlayır ki, bəzə Suleyman Rüstəm deyirmiş ki, Əkbər Nazimə Azərbaycanı redaktə edib verir...

Nazim Hikmətin əsərlərinin nəşriyyatlara, səhnələrə yolu nə qədər açıq olsa da, ona açıq, ya üstüörtülü “elə yaz, belə yazma” iradları tutulmasa da, hər halda hər şey yağ kimi gedirdi xülyasına qapılmaq da düz olmazdı. “İvan İvanoviç varmıdır, yoxmudur?” pyesi ortaya çıxandan sonra başı az ağrımadı. Senzura əsəri buraxmağına buraxmışdı, ancaq yasaqlar, incitmələr sonra gəldi. Moskvada Akademik Satira Teatrında pyes tamaşaya qoyulmuşdu, axın-axın adamlar gəlirdi, baxırdı və maraq o qədər çoxmuş ki, hətta tamaşa günləri teatrın həndəvərinə gücləndirilmiş milis qüvvələri toplayırmışlar. Söz yox, bu əsərə belə tamaşaçı həvəsi yalnız pyesin bədii gücü ilə deyil, həm də siyasi mündəricəsi, sovet adamlarından ötrü bir udumluq azadlıq havası olması ilə bağlı idi. Sovet buna uzun müddət səbir edə bilməzdi. Odur ki, iki-üç tamaşadan sonra əsərin səhnə yolu qapanır. Anar o günlərdə burada və Moskvada ədəbi çevrələrdə gedən söhbətləri, həmin vaxtlar SSRİ-nin “Pravda” ilə yanaşı iki baş qəzetindən biri olan “İzvestiya”da şairin əleyhinə çıxmış “Товарищ Назим Хикмет наводит тень на плетень” adlı kəskin tənqidi məqaləni, hətta o dövrdə moskvalı ziyalılardan eşitdiyi – sıxma-boğmalardan bezmiş Nazimin Varşavada intihar etmək istədiyi haqda kədərli söhbətləri yada salır.

Dünya kommunist hərəkatının aparıcı simaları mərtəbəsində tutulan Nazim Hikmət Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının qurultayına dəvət edilməyəndə də çox sarsılmışdı. Təbii, qurultaydan ötrü gözü atmırdı, onu ağrıdan bu idi ki, belə etinasızlıq ona Kremlin etimadının tükənməsinin, artıq sovetin nəzərinə başqacürdüşünənlər zümərəsinə əlavə edilməsinin, daha əvvəlki Nazim Hikmət kimi qəbul edilməməsinin göstəricisi idi.

Yəni Nazim Hikmətin yolaçılığının onun başına açıq və gizli şəkildə bələlər gətirən bu tərəfi də vardı.

Ancaq bu, onun taleyi idi. Bəlkə elə Nazim təbiətli adamlar məhz həyatları bu biçimdə olanda, ömürlərini belə gərgin rejimdə sürməyə vadar qalanda daha səfərbər və daxilən daha rahat olurlar?!

O, ilk gəncliyindən inqilab, mübarizlik, etirazçılıq, bərişmazlıq yolunu seçmişdi, ya bəlkə daha dəqiq – taleyin hökmü ilə həmin yol özü onu seçərək qoynuna almışdı.

Və Nazim axıradək elə o cür də qaldı.

Siyasi baxışlarında da, ədəbi fəaliyyətlərində də, elə lap həyatı bir insan kimi yaşamaqda da o, hamı kimi olmadı, ola bilmədi, qəliblərə sığmadı.

Müdam daha geniş ənginliklərə can atmaq, vaxtın, şəraitin, adamların doğurduğu darısqallıqları yarıb çıxmaq onunçün sabit mövcudluq düsturu idi...

Anar Nazim Hikmətin söylədiyi çox ilginç bir təfərrüatı da bölüşüb mənimlə. Nazim deyirmiş ki, adətən dünya kommunist hərəkatının seçkin simalarından biri kimi SSRİ-dən xaricə getdiyi ilk vaxtlarda onu hər yerdə sosialist ölkələrinin birinci katibləri qəbul edirmiş. Həmişə də Nazimin yanında ona qoşulan bir şəxs olarmış. Günlərin birində Budapeştə gedirlər. Həmin müşayiətçi şəxslə bərabər Macarıstana səfər edirlər. O vaxt Macarıstan Kommunist Partiyasına Matyaş Rakoşi (1892–1971) rəhbərlik edirmiş. Nazim deyirmiş ki, girdik içəri, əsas adam mənəm, görüş mənimlədir, ancaq Rakoşi yanımdakı bu adamı görüncə rəngi qaçdı, mən qaldım bir qıraqda, özünü necə itirmişdisə, birinci həmin yanımdakı adama əl verdi. Sonra məlum oldu ki, bu adam, sən demə, sosialist ölkələrinin başçılarına Stalinin gizli məktublarını gətirmiş. Və o məktublarda içində də belə şeylər yazılmış: filankəsi güllələmək lazımdır, filankəsi asmaq lazımdır...

...Nazimşünas Əkbər Babayev əslən gəncəli idi. Moskvada yaşayıb-ışləyən, mənim elmi rəhbərim olmuş, heyiflər ki, erkən itirdiyimiz görkəmli şərqsünas alim Qəzənfər Əliyev kimi (Əkbər müəllim 1979-da 55, Qəzənfər müəllim 1984-də 54 yaşında getdi), o da doğma şəhərini çox sevirdi (hər ikisi qürbətdə ömür sürəsi olsalar da, bu gün Gəncədə eyni məzarlıqda uyuyurlar), Azərbaycana hər dəfə yolları düşəndə mütləq ata-baba yurduna baş çəkməyə çalışırdılar. Əkbər Babayev Nazimlə Bakıya gəlişində səy edərki ki, gedəcəkləri yerlər sırasında Gəncə də olsun. Yəni həm ziyarət, həm ticarət. 1950-60-cı illərdəsə Gəncənin yetərincə qaynar ədəbi-mədəni, elmi mühiti vardı və Nazimin ora hər gəlişi toy-bayrama çevrilirdi. Nazimin Gəncə səfərlərinin şahidlərindən olmuş yazıçı Altay Məmmədov yaddaşlarını qələmə alaraq artıq şairin həyatda olmadığı illərdə ayrıca bir kitab da buraxmışdı. Unudulmaz yazıçının Nazimli xatirələr silsiləsini tamamlayan son cümləsi riqqət oyadır. Yazırdı ki, yalnız Nazimi görmək, Nazimi eşitmək, onunla həmsöhbət olmaq üçün bu dünyaya gəlməyə dəyərmış.

Nazimlə ədəbi söhbətlərindən birini Altay Məmmədov belə xatırlayırdı ki, şairin Gəncəyə səfəri ərəfəsində “Azərbaycan” jurnalında Rəsul Rzanın bir dəstə şeiri çap olunubmuş. Söhbət əsnasında Nazim Hikmət həmin silsiləni oxuduğunu və məmnun qaldığını gizlətmir. Altay Məmmədov yada salır ki, Nazim məndən soruşdu ki, o şeirləri oxumusanmı? Deyir, mən də cavab verdim ki, oxumuşam, mənim də xoşuma gəlib, ancaq orada bəyənmədiyim bir məqam da var. Şeirlərdən birində Rəsul Rza belə ifadə işlədir ki, “sən öpüşməyi sevirsən, mən sarımsağı”, bunu bəyənmədim. Rəsul Rzanı dost, zövq, məslək sirdaşı kimi çox sevən Nazim Hikmət ciddiləşir, hiss olunur ki, onsuz da tez-tez haqlı-haqsız tənqidlərlə qarşılaşan şair qardaşına qarşı bu iraddan narazıdır: “Nədir, məgər sarımsaqdan yazmaq olmaz?”

Nazim Hikmətin Bakı səfərlərindən birində kinolentə alınmış müsahibəsi qalır. Açıq “Azərbaycan” jurnalının təzə sayını, orada Rəsul Rza tərcüməsində dərc edilmiş öz şeirlərini oxuyur və anındaca “qayət gözəl” deyərək bu çevirmələrə qiymətini də verir. O, Rəsul Rzanı çox sevirdi və Altay Məmmədovun da həmin xatirəsində sezdiyim budur ki, əziz dostunu hətta rəqib olmayanların, dost sayıla biləcəklərin belə hansısa kiçik “əmna”sından qorumaqçün köksünü irəli verməyə hər an hazır idi.

Rəsul Rzanın fitri istedadı öz yerində, amma onun Rəsul Rza olmağında, bu düşüncə və yazı tərzinin ədəbiyyatımızdakı öncülü və rəmzlərindən birinə çevrilməsində də Nazim Hikmətdən gələn işığın əhəmiyyətli təsiri və yeri var.

Nazim Hikmət Rəsul Rza haqqında müxtəlif vaxtlarda üç dəfə məqalələr yazıb. Anar dəqiqləşdirir ki, atamın xəbəri olmadı, mən də onun ölümündən sonra bildim ki, bir İtaliya jurnalında Nazimin Rəsul Rza ilə bağlı yüksək fikirlərini bildirdiyi müsahibəsi də dərc edilibmiş. Nazim Hikmətdən soruşurlar ki, siz sovet ədəbiyyatında hansı yazıçıları təqdir edirsiniz? O da birinci Rəsul Rzanın, ikinci Yevgeni Yevtuşenkonun adını çəkir.

Nazim Hikmət Rəsul Rzanı həm də hayanı, ən məhrəm sirlərini bölüşə biləcəyi simsarı sayırmış. Anarın yaddaşına Nazimin Rəsul Rzanın evinə qonaq olduğu günlərdən birinin hər anı dəqiqliyi ilə hopub. Söyləyir ki, Nazim Hikməti atamgil kitab pasajının üstündəki mənzillərinə dəvət eləmişdilər, zövcəsi Qalya ilə gəlmişdi, o da hər yarım saatdan-bir saatdan bir Nazimin köynəyini dəyişdirirdi, dərmanını verirdi. Çox qayğısını çəkirdi, çox həssaslıqla baxırdı ona. Həmin məclisdə Süleyman Rüstəm, Cəfər Cəfərov, Sabit Rəhman, Bülbül də vardılar. Bülbül oxuyanda Nazimin çox xoşuna gəlirdi. Bülbül oxuyanda ki, “Oğlana qız yaraşır xəncərə gümüş kimi”, Nazim sadədil qayıtdı ki, nə gözəl sözlərdir! Şirin bir axşam idi. Süleyman Rüstəm, həmişə olduğu kimi, lətifələr danışdı. Lətifələrindən biri də bu idi ki, deyir, Nazim Hikmət gələndə (20-ci illərdə yox, son vaxtlar gələndə) zəng vurdum Mərkəzi Komitənin ovaxtkı katibinə.

– Yoldaş filankəsov...

– Bəli, Süleyman müəllim, xoş gördük, necəsiniz, nə var, nə yox? Kefiniz necədir?

– Yaxşıyam, çox sağ olun. Yoldaş katib, Nazim Hikmət gəlir Bakıya. Necə bilirsiniz, biz onu qarşılayaq?

– ... (sükut).

– Yoldaş katib?

– Bəli.

– Deyirəm, Nazim Hikmət gəlir, onu biz qarşılayaq?

– ... (sükut).

– Yoldaş katib, Süleyman Rüstəmdir.

– Hə, Süleyman müəllim, necəsiniz, kefiniz necədir?

– Nazim Hikmət gəlir, biz onu qarşılayaq? Yaxşı, onda qarşılayarıq da.

– Sağ olun, Süleyman müəllim, sağ olun.

Nə yaxşı bu qırımlar Anarın hafizəsində qalıb, bugünə çatır, dönüb olub tarix. Nazimin, o gecənin içindəkilərin hamısının ömrünün ləzzəti damaqdan heç vəchlə getməyəcək onların ruhlarının bu dünyadan özüylə götürüb apardığı məsud dəqiqələrin tarixi. Bir neçə saat sürən, amma ömürdə əks-sədası son nəfəsədək qalası, şux zarafatlarla, səmimi sağlıqlarla, məhz o ab-havalı yığnaqların yada saldığı zərif xatirələrlə naxışlanan, indi adama nağıl kimi gələn həmin axşamda söz sözü, zarafat zarafatı gətirmiş. Nazim danışmış ki, azərbaycanlıların “ayaq” mənasında işlətdiyi “qıç” sözünün Türkiyə türkcəsində ayrı, kobud anlamı var. Deyir, 1927-ci ildə mən Bakıya birinci dəfə gələndə tramvayda müvazinətimi saxlaya bilməyib bir qıza toxundum. Qız qışqırdı: “Vay, qıçım”. Öz-özümə düşündüm ki, aman, bu azərilərin üzləri necə açılmış, adam arasında ucadan belə sözlər danışılar?

Nazim Nazim olmazdı üzdən bu adi məişət lətifəsi kimi görünən əhvalatı söyləyəndən sonra ardınca yaddaşda daimilik qalmalı, ictimai çəkisi və dəyəri olan söz deməsəydi. Bu məzəli söhbəti bitirincə davam edir ki, ayrı-ayrı sözlərdə belə cüzi fərqlər olsa da, bizim dillərimiz eynidir. Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili bir dildir, biz bir millətlik. Kim başqa şey deyir, qıçını yeyir – bizim anlamda.

...Nizami muzeyində Nazim Hikmətin 120 yaşı dolayısı ilə qurduğum xatirə axşamına şair Zeynal Xəlilin oğlu Etibarı da dəvət etmişdim. Etibar atasının Nazimlə olan görmədiyim şəkillərini gətirmişdi, mən də həmin məclisimizə az qalmış Nizami muzeyinin arxivində iki şairin heç kəsə bəlli olmayan məktublaşmaları ilə rastlaşmışdım, o axşam ilk dəfə Nazimin həmin məktubunu toplaşanlarçün oxudum. Nazim Hikmətə xas incə yumor duyğusu Zeynal Xəlilə həmin məktubuna da çökmüşdü. “Domoklun qılıncı” pyesinin bizim Milli Dram Teatrındakı gələcək mümkün tamaşası ilə əlaqədar Zeynaldan dost təvəqqesini edirdi: “Canım, kardeşim,

Zeynalçıgım. Evvela merhaba. Sonra yahu! Zat-i dövlətləri naçalniklerinden (başqalarına nitqini, yazısını yeri gəlmiş-gəlməmiş rus kəlmələri ilə bulaşdırmağı qüsur tutan Nazim Hikmət bu qısa məktubunda “rəis” əvəzinə rus sözü olan “naçalnik”i qəsdən, zarafat olaraq işlədir – **R.H.**) olduğunuza görə şü fakir kulunuzun (fağır bəndənizin – **R.H.**) “Demoklesin kılıcı” pyesinin Şafika Ağayevanın son yaxşı çevrəsi ilə Bakü Azərbaycan Dram teatrosunun repertuarına aldırmanız nə iyi olur. Sayenizde bizim də sokakta bayram olurdu. Hasretlə gözlerindən öpürəm. **Nazim Hikmət**”.

...Bu da kəc bəxtin, bu fani və dərdli-sərli dünyanın yazılmamış tərs qanunauyğunluqlarındandır ki, dürlü-dürlü əzab-əziyyət və məhrumiyyətlərlə yanaşı həbslər, sürgünlər, nəmli zindanlar da nurlu zəka sahiblərini qarabaqara izləyib, bir çoxunun ömründə qara ləpirlərini buraxıb.

Onları zindanlara atmışdılar. Lakin həmin dustaqxanaları quranlar, o türmələri idarə edənlər bilmirlərmiş ki, əsl həbsxana necə olur. Zahirən özlərinə əqidə düşmənləri saydıqlarını tovlamışdılar qazamata. Öz aləmlərində guya onları azadlıqdan məhrum etmişdilər. Sanki onların əlindən sərbəstliklərini almışdılar. Ancaq həmin həbsxanada əqidə, məslək ortaqları yanaşıydılarsa, daha bura necə zindan sayıla bilərdi?!

Nazim Hikmət də növbəti həbsini çəkməyə gəlmişdi. Onun özünün bu həbsxanaya gəlib çatmasından əvvəl dustaqlar sorasını almışdılar. Burada dünənəcən bir-birlərini görməyib bir-birlərinin söz-söhbətini uzaqdan eşidib-bilənlər az deyildi. Bütün həbs əmri verənlər və cəzaların çəkilməsinə nəzarət edənlərin acığına burada onlar bir-biri ilə tanış olmaq, çoxdan həsrətində olduqları şəxsiyyətlərlə görüşmək girəvəsi qazanmışdılar. Burada – bu qalın divarların arasında yeni mübarizələrin təməlləri qoyulurdu.

O ilham sahibi, əqidə yiyəsi, mətin insanlar üçün burada ilk dəfə görüb tanış olduğu neçə insanla təmasların hər anı bəxtiyarlıq idisə, daha bu zindan nə zindan oldu!

Orxan Kamal da həbsxanada idi. Soruq çatdı ki, Nazim Hikməti də bura gətirirlər. Sonra illər ötcək, Orxan Kamal da, Nazim Hikmət də orada birgə olduqları anları həmişə rıqqətlə xatırlayacaqlar. Bu, Orxan Kamalın səsidir, Nazimli günlərinin necə başladığını yada salır. Dinləyirəm, elə Orxan Kamalın özü də bu mehriban səsin bələdçiliyi ilə bizə yaxınlaşır, o səhnələri görər kimi olur. Orxan Kamal deyir ki, 1940-cı ilin qışı idi və müharibə başlamışdı, amma hələ ki savaşı Qərbdə gedirdi. Orxan Kamala o vaxtlar həbsxananın dəftərxanasına daxil olan müəyyən sənədləri sahmanlamaqla bağlı iş tapşırılıbmış. Yada salır ki, ona bilavasitə göstərişlər verən məmur poçtdan yeni gəlmiş vərəqlərə baxmış və birdən ona sarı çevrilərək deyir: “Oo, gözün aydın, üstadın gəliyormuş”. Ustad da kim ola? Orxan

Kamal deyir, məmur bu cür söyləsə də, mənim heç bir ustadım-filanım yox idi, bunu məmura da deyir. Ancaq həmin sözləri dilə gətirən həbsxana işçisi hər halda yaxşı ilə yamanın təfəvütünü dərk edənmiş. Orxan Kamalın bir yazı-pozu adamı olduğunu bilən o həbsxana məmuru hər halda Nazim Hikməti uzaqdan da olsa tanıyırmış və bu həqiqəti də anlayırmış ki, Nazim hər qələm adamına ustad sayıla biləcək qədər böyükdür. Ona görə də Orxan Kamal “Heç bir ustadım yoxdur” deyəndə məmur qayıdır ki, mənə nömrə gəlmə, canım, Nazim Hikmət gəlir, sənə ustadın sayılmazmı?

Orxan Kamal Nazim Hikmətin adını eşidincə məmurun haqlılığı ilə daxilən o dəqiqə razılaşıır, amma eşitdiyinə də inanmır ki, doğrudanmı Nazim Hikmət bura gəlir? Məmur ona indi həbsxanaya gətiriləcək və cəza müddəti 1966-cı ilin 14 mayında bitəcək dustaq Nazim Hikmətlə əlaqədar sənədi uzadır (Təsəvvür edirsinizmi – Nazim əgər cəza evindən vaxtından əvvəl qurtulmasa idi, ömrü elə dustaqlıqda bitməliymiş. Azadlıqda, kifayət qədər rahat şəraitdə ömür sürərək 1963-də dünyadan köçən Nazimin ürəyi məhbəs üzüntüləri axarında bəlkə də daha erkən dayanardı).

Qarlı qış günüymüş və Orxan Kamalın etirafınca, bu sazaqlı gün Nazimin adını eşidincə onun gözlərində çevrilir olur bahar: “Həbsxana bağçasında bitən zanbaqların yaşıl yarpaqları üzərindəki qar dənələri mənə ərimiş kimi gəldi, elə zənn etdim ümumi əfvlə sərbəst buraxılmışam, cəzamin bitməsinə qədər qalan illər də mənə tükənmiş kimi gəldi. Hər kəs kimi, mən də ona qaibənə valeh idim. Hər kəs kimi, onu tanımadan sevirdim. Müəzzəm, azman şair”.

Duyğulanmış Orxan Kamal dinməz-söyləməz otaqdan çıxır və əlavə edir ki, biz həbsxanada şeir yazan, özünü şair hesab edən üç nəfərdik – Nicati, İzzət və mən. Ancaq onların arasında birincilik məndə idi. Necə olsa, hər halda yazdıqlarımız basılırdı. O anda Orxan Kamalın Nazim xəbərinə nə təhər sevindiğini olduğu kimi nişan verməkçün gərək özünün dediyini iqtibas edəsən: “Qaç-qaç getməkdən özümü zorla saxlayırdım”. Əvvəlcə yollanır Nicatinin koğuşuna – kamerasına. Nicati Nazimi İstanbul kitabxanasından tanıyırmış. Nicati də Nazimin gəlişi xəbərini eşidincə Orxan Kamaltək uşaq kimi sevinir, yenə lap dəqiq olsun deyə Orxan Kamalın dediklərini sözbəsöz gətirirəm: “Nicati Nazimin gələcəyini duyar-duymaz bir çocuq kimi əl çalmağa, sıçrayıb hoppanmağa başladı.

İki saat keçmədən bütün həbsxana öyrənmişdi – Nazimi gətirirlər”.

Nazim Hikmət bu idi – zindanda da, zülmətin ağışında da parlayan, qətiyyətlə söndürülə bilməyən, bərqi əskilməyən işıq, qaçılmaz cazibəsi ilə ətrafına vurğunlarını, həmməsləklərini, əqidədaşlarını toplaya bilən!

Doxsanını adlamış Xalq şairi Nəriman Həsənzadəni Nazim Hikməti görmüş, onunla bağlı xatirələri olan müasirlərimizdən seçdirən, onu Ustada bir köynək də

yaxın edən həm də budur ki, taleyində Nazimin silinməz, daim minnətdarlıqla andığı xeyirxah izi var. Gəncliyində bu ehtiyacın həllinin xeyli müşkül olduğu vaxtlarda Nəriman müəllimə Bakıda ilk mənzilinin verilməsi Nazim Hikmətin sayəsində mümkün olmuşdu.

Nəriman Həsənzadənin böyük Nazimlə çox görüşləri olub. Burada – Bakıda da, Moskvada da, Moskva ətəyindəki Peredelkinoda da. Nəriman müəllim Nazimi son mənzilə yola salanlardan, onunla vida mərasimində iştirak etməkçün məxsusi olaraq Bakıdan Moskvaya uçan azlardır. Deyir ki, Nazim Hikmətin oğlu Mehmet Ustad keçinəndə Polşada idi, dəfnə gəlib çatmadı. Nəriman müəllim şairdir, həssas insandır, hər ayrıntını düşünərək bunu da dəqiqləşdirir: “Ya gəlmədi”. Və Nəriman müəllim 1963-cü ilin iyununun – “həsətli şair” dediyi Nazimlə əbədi ayrılıq anlarının bu təəssüratını da unuda bilmir: “Gedəndə çox ağır getdik, gələndə çox yüngül qayıtdıq. Sonra mən Nazimin Novodeviçye qəbiristanlığındakı məzarını ziyarətə yenə getmişdim”.

Nəriman müəllim söyləyir ki, Nazim Hikmət Bakıda üç binanı çox bəyəniirdi: “İsmailiyyə”ni, Nizami muzeyinin, bir də Mirzə Fətəli Axundzadənin adını daşıyan Milli kitabxananın binalarını. Ancaq bir vaxt mən Nazimin müxtəlif səslərini toplayırdım, Bakı haqqında düşüncələrinin əks olunduğu bir lent yazısı da qarşıma çıxmışdı, paytaxtımızdakı qəlbə yatan, həmin Nəriman müəllim sadalayan binalardan daha əvvəl Qız qalasının adını çəkir, deyir ki, keçmişin əsiri olub qalmaq yaramaz, amma Qız qalası kimi dünyanın memarlığının rəmzi olan misilsiz tikililərin elementlərindən də müasir üslublara uyğunlaşdıraraq yararlanmaq vacibdir. Vaxtilə yığdığım nadir Nazim səsləri sırasındakı bir başqa çıxışında o, Azərbaycan Dövlət Universitetində tələbə və müəllimlər qarşısındadır. Aşiqi olduğu Füzulidən bəhs edir, deyir ki, Füzulinin Bakıda abidəsi var. Amma mən arzulayıram, o gün gəlsin ki, Füzulinin abidəsi İstanbulda da, Bağdadda da, dünyanın müxtəlif ölkələrində də olsun.

İndi Nazim Hikməti anırkən onun qulaqlarımda səslənən o sözləri bir başqa arzu da oyadır. Gün olsun ki, Nazim Hikmətin böyüklüyünə yaraşan abidə elə Bakıda da ucalсын. Nazim heykəlləşərək həsrəti ilə dünyadan getdiyi Türkiyəsinə də qayıtsın, bir ceviz ağacı yanındakı abidə olaraq İstanbulunda da dikəlsin, Avropada yalnız köhnəlməz kitabları ilə deyil, həm də abidələri ilə görünsün!

Nazim Hikmət nə tək Azərbaycanındır, nə yalnız Türkiyənininki. O, lap çoxdan dünya şairləri zirvəsinə ucalmışlardır. Və haqq etdiyi abidələrinin uzaq olmayan gələcəkdə dünya boyu yüksələcəyi də bir xülya deyil!

...Ömrünün dördübdəri qürbətdə keçdi, dördübdəri həbsxanada, dördübdəri də, hər kəs kimi, yuxuda. Ömrünün yerdə qalan 15-16 ilinin neçə ayını, neçə gününü

rahat yaşaya bildi? Ya bu dünyada ona rahatlıq nəsb deyilmiş?! Bəlkə Nazim Hikmət həyata nigaran dünyamıza dərdə, pasiban olmaq üçün gəlmişdi?

**Sən sabahlar və şəfəqlər qədər gözəlsən,
Sən ölkəmin yaz gecələri kimisən.
Səadətdən xəbər gətirən atlı qapını döyəndə
Məni unutma.
Sən məmləkətim qədər gözəlsən
Və gözəl qal.**

Bu şeiri böyük Nazim Hikmət sevgilisinə yazmışdı. Elə bil bu misraları həm də özünə həsr edib. Nə qədər incə, necə də gözəl arzulayır: “Məmləkətim qədər gözəlsən və gözəl qal”.

Böyük ustad! Elə sən özün də yurdunun yaz gecələri kimi aydın, saf, məmləkətin kimi, sözün kimi, dilin kimi gözəlsən. Əlbəttə ki, daim gözəl qalacaqsan!

...O, Türkiyəni dünənin və bugünün türkiyəlilərinin hamısından çox sevirdi. Çünki onun yurda məhəbbətində dərin həsrət, ümitsiz əlçatmazlığın ağrısı da vardı. Doğulduğun, böyüdüyn, hər daşı, ağacı, küçəsi, binası, hətta həbsxanası ilə sənə doğma olan bir yerdən əbədilik ayrı düşsən, ən çox sevdiyinə səni rəsmən düşmən elan edələr, sən buralara bir də qayıdırsın ümid də ölmüş ola, – nə hala düşərsən, o halınla necə yaşayarsan?

Yaşamağına yaşayarsan, üz də lazım gələndə şənənə də, hətta hansısa dəqiqələrdə qayğısız kimi də görünə bilərsən. Ancaq gecə də var axı! Özünə təkbətək qalmağın da var axı! Görmək, çatmaq istədiklərinin sən yuxularına girməyi, ən şad anında da qəfilcə xətinə gəlib ovqatını təlx etməyi, ən sevincli anını belə zəhərə döndərməyi də var axı!

Sovetin 1937-1938-ci illərdə “xalq düşməni” damğası vurub tutduqlarının, məhv etdiklərinin adları da, doğurduqları da yasaq edilirdi. Qələm, düşüncə adamının yazıb-yaratdıqlarını qadağan etmək, ruh adamının sözünü insanlardan ayrı salmaq həmin şəxsi ikinci dəfə, həm də bu dəfə daha qəddarlıqla və birdəfəlik, yerli-dibli öldürmək demək idi. Çünki adamı həlak edərsən, sözü yaşayar, bu minvalla özü də heç olmazsa mənə diri qalmaqda davam edər.

Əslində sovet siyasətinin qəsd elə bu idi ki, düşmən ləkəsi vurduqlarını yaddaşlardan da silsin, ona görə onların adlarını hörmətlə çəkənlərin, kitablarını, hətta fotolarını saxlayanların özlərini də “xalq düşmənləri”nin havadarı, həmfikri kimi təqib edir, küncə qısnayırdılar ki, başqalarına da dərs olsun.

Sovet İttifaqında bu rəzalət 1956-cı ilədək, dövlət özü öz siyasətini ifşaya qalxıb bəraətlər elan edənədək sürdü. 19 müdhiş il yaşandı. Amma bu, 19 yox, 29 da

ola bilərdi, Kreml siyasətinin yumşalmaya doğru dəyişməsi 39 il sonra da gerçəkləşə bilərdi. Elə 19 il də az deyildi ki! Neçə nəsil dəyişdi. Ancaq görün bu müddət daha 10, 20, 30 il də uzun çəksəydi, nələrə ürcah olacaqdıq, büsbütün ayrı mənəviyyatlı, başqa zövqlü və tərbiyəli, Cavid, Cavad, Müşfiq, Seyid Hüseyn, Abbas Mirzə, Ülvi Rəcəbdən... daha neçə-neçə başqa zirvələrdən bixəbər nəsillər böyüyəcəkdə, ola bilsin ki, hələ yasaq adların sırasına yeniləri də qoşulacaqdı.

SSRİ-də həmin qanlı-qadalı gedişatın adını Stalinlə bağlasalar da, faciələrin tək müəllifi o deyildi, bu, sovet dövlətinin dərin qatlarından rişələnən siyasət idi. Türkiyədə Nazimə münasibətdəki – elə bizim terminlə desək – stalinizm SSRİ-dəki tuthatutlarla eyni vaxtda başlasa da, daha uzun davam etdi. 1938-də həbsə atılan Nazimin adının və əsərlərinin üstündən Türkiyədəki yasağın ləğv edilməsini özü görmədi. Çünki 27 il sürən bu qadağa onun ölümündən 2 il sonra – 1965-də götürüldü və nəhayət ki, şeirlərinin Türkiyədə çapına icazə verildi.

**Məmləkətimi sevirəm
Çinarlarını dövrə vurdum, həbsxanalarında yatdım.
Heç nə aparamaz iç sığıntımı.
...Məmləkətim.
Məmləkətim nə qədər geniş,
dolaşmaqla bitməz-tükənməz kimi gəlir insana.
Ədirnə, İzmir, Ulukışla, Maraş, Trabzon, Ərzurum.
Ərzurum yaylasını yalnız türkülərdən tanıyıram
və güneyə
pambıq becərənləri görmək üçün
Toroslardan bir kərə olsun keçəmmədim deyə
utanıram.
Məmləkətim:
Dəvələr, qatar, “Ford” maşınları və xəstə ulaqlar
qovaq
söyüd
və qırmızı torpaq.**

Nazimin sadaladığı yerlər sadəcə Türkiyənin xəritəsindəki adlar deyildi, ürəyindəki sancıları doğuran həsrət nöqtələri idi, o, Türkiyəsini ormanlarıyla, bulaqlarıyla, dağ başındakı göllərdə üzən alabalıqlarıyla, zeytunu, ənciri, qovunuyla, çalışqan, namuslu, igid, amma həm də yarıac, yarıtox, yarıəsir insanlarıyla sevdini deyirdi.

Quzey Anadoludakı Toros dağlarının yanında xəcalətli olduğunu söyləyirdi, amma əslində isə bunu yaza-yaza vaxtında girəvə taparaq gəzib-dolaşmadığı, ayağının dəymədiyi, indi isə daha baş çəkmək imkanının olmadığı bütün yurd yerlərindən üzr diləyirdi. Ömrü boyu qəlbində daşdığı bu məhəbbəti şeirinin misralarında elan edəndə haçandı ki, Türkiyə həsrətliyidi, nə zamansa oralara bir də gedə biləcəyinə ümidi də üzülmüşdü. Vətənsiz illərində dünyanın neçə şəhərinə, ölkəsinə səfər etsə, çox şeylər görsə də, yenə özlədiyi sadədən-sadə, ancaq doğma ellərin nişanəsi olan Girəsunun yağlı, ağır fındığının dadı idi, Amasyanın al yanaqlı almasının mis qoxusuna oxşayan ətri idi və gərək yurddan ötrü burnunun ucu Nazim kimi göynəmiş ola idi ki, Ankaranın düzündəki adi keçilər də sənə dünyanın bütün keçilərindən qəşəng görünəydi, onlara “qumral, tükü ipək” deyib görməkçün ürəyin atlanan sevimli çocuqlar kimi xəyalən oxşayaydın, Allahın bu dilsiz-ağızsız heyvanını bir gözələ oxşadaraq xiffətlə “uzun kirpiklərinin parıldaması”nı anaydın.

Nazim Hikmət ayrı düşdüyü, əli çatmayan, səsi, sözü yetməyən yurduğun nəyi varsa hamısından ötrü darıxırdı, onlardan sarı ürəyi sıyrılırdı, hamısını belə incədən-incə məhəbbətlə sevirdi.

Belə ilahi eşqlə sevənə “vətən xaini” deyən dil qurumazmı?!

Ancaq bu da var ki, Nazimin həтта Türkiyədə yasaq altında olduğu illərdə də orada onu sevənlər, şeirlərini oxuyanlar, qədrini bilənlər yetərincə idi. Şair, alim Qasım Qasımsadə bunun canlı şahidi. Mərhum Qasım müəlim 1957-1963-cü illər arası “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin redaktoru işləmişdi, Nazimlə çox görüşləri olmuşdu, xoş dost münasibətləri yaranmışdı, yazışmışdılar, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin məzmunca ən canayatan nəşr mərhələlərindən olan həmin çağlarda Nazim Hikmət ayrıca məktub yazaraq bu qəzetin müxbiri olmaq, ara-sıra yazılarının dərc edildiyi sevimli qəzetlə bu vəsilə ilə daha artıq bağlanmaq imkanı qazanmağı da ummuşdu. Qasım müəllimin oğlu, şərqsünas həmkarım və dostum Nəriman atasının arxivindən Nazim Hikmətin göndərdiyi bir fototeleqramı da tapıb mənə göstərdi: “Okurlarımıza bahtiyarlıq, sağlıq, uzun yıl ömür dilerim. “Neft ağacları” ülkesi diye Azərbaycan hakkında bir kitap yazmak planlarımın başında duruyor. Bu yıl Azərbaycana tekrar gelebilmem için elimden geleni yapacağım”. Demək, buralarla bağlı şeirləri öz yerində, Nazim Azərbaycan haqqında ayrıca kitab yazmağı da düşünürmüş. Sonralar qələmə aldığı bu əhvalatı isə bəlkə də görüşlərindən birində Qasım Qasımsadə Nazim Hikmətə də söyləyibmiş. Qasım müəllim 1958-ci ildə Avropaətrafı gəmi səyahətinə çıxır və ziyarət etdiyi yerlər arasında Türkiyə də olur. Bələdçiləri türkiyəli müəllimmiş. Turistlərdən biri ondan soruşur ki, siz şair Nazim Hikməti tanıyırsınız mı? Müşayiətçi dərhal cavab verir ki, “Əvət, Nazim Hikmet büyük şair, büyük sanatkar”. Sonra necə olursa, yan-yörəsinə boylananda görür ki, arxada bir polis dayanıb. Udqunur, səsinin ahəngini də dəyişərək cümləsini belə

tamamlayır: “Ama... vatan hayini. O, bir daha İstanbula gələməz”. Qasım Qasımzadə xatırlayır ki, o elə deyəndə mən də dilləndim ki, özü gəlməsə də, sözü gələr”.

...Nazim Hikmətin çox fotoyagəlim surəti vardı. İçərisinin gözəlliyi ilə tən gələn simaca yaraşığı albomlar dolduracaq bolluca şəkillərə köçüb. Həmin şəkillərdən bir neçəsini Azərbaycanın tanınmış fotoqrafı, 2022-nin yanvarında 94 yaşında həyatdan köçən Kamal Babayev çəkmişdi.

2020-nin yayında, koronavirus pandemiyasının tüğyan etdiyi vaxtlarda işsiz dayanmamışdıq, Azərbaycanelefilm xətti ilə milli foto tariximiz haqqında “İşıqla yazılan tarix” adlı film çəkirdim. Əlbəttə ki, həmin günlərdə Azərbaycanın ən qocaman fotoqrafı olan Kamal Babayevi unutmaq olmazdı. Filmdə iki-üç dəqiqə söhbəti gedəcəkdə, ancaq fürsət düşmüşkən bir saatdan artıq söhbətini çəkdik və sözümlərin bir cığırı da gəlib çatmışdı Nazim Hikmətə. Kamal müəllim deyirdi ki, 1957-ci ilin oktyabrında işlədiy “Pioner” jurnalının baş redaktoru Zeynal Cabbarzadə ona tapşırıq verir ki, gələn sayımızda ilk səhifədə Nazim Hikmət haqda yazı olacaq, şair özü hazırda Bakıdadır, gərək həmin məqalədə verməkçün gedib onun şəklini çəkəsən. Nazim Mərdəkanda sanatoriyada dincəlirmiş, oktyabrın 20-də Zeynal Cabbarzadə özü Kamalı ora, Nazimlə görüşə aparır, fotoqrafı şairə təqdim edir, rahat işləsinlər deyərək bir azdan qayıdacağını söyləyərək onlardan ayrılır. Nazim hiss edir ki, cavan fotoqraf bir az sıxılan kimidir, onun qırışığını açmaqçün başlayır Allah-bəndə söhbəti eləməyə. Soruşur ki, ailəlisənmi, uşaqların varmı? Kamal deyəndə ki, Azər adında bir oğlum var, Nazim qayıdır ki, hə, mənə də bir oğlum var, ancaq mənədən uzaqdadır. Döbarə soruşur ki, “Sən işdən evə qayıdanda oğluna oynaçaq alıb aparırsanmi, oğlun sevinirmi?” Kamal müəllim xatırlayırdı ki, bir neçə dəqiqənin içərisində aramızda elə doğmalığ yarandı ki, deyərsən neçə illərin yaxınıyıq.

“Elə ki Nazim Hikmət mənə artıq hazır olduğumu hiss etdi, qalxıb kostyumunu geyindi, “haydı, başlayaq” dedi. Mən də hər ehtimalla qarşı iki kamera, çoxlu lent götürmüşdüm, xeyli şəkillər çəkdim. Şəhərə qayıdıb fotoları çap edəndən sonra ən uğurlu kadrlardan bir neçəsini seçib ertəsi gün yenə Mərdəkana yollandım. Nazim Hikmət baxdı, bəyəndi və rica etdi ki, bu fotolardan mənə bir az da çap et gətir. Kamal soruşur ki, 20-30 dənə kifayət edərmi? Nazim gülür: “20-30 azlıq edər. Mənə sabaha bundan 500-ü gərəkdir”. Kamalın təəccübləndiyini görəncə əlavə edir ki, mənə tez-tez oxucularla görüşlərim olur, hamıya kitab bağışlayıb çatdırmaq olmur, ona görə də adətən xoşuma gələn fotolarımdan çox nüsxələr çıxartdırıram, elə görüşlərdə imzalayıb paylayıram”.

Kamal müəllim danışdı ki, bu yükün altından necə çıxacağımı fikirləşə-fikirləşə şəhərə gəldim. Nə o qədər foto kağızım, nə də kifayət qədər aşkarlayıcı, bərkidici məhlullarım vardı. Bir neçə fotoqraf yoldaşımı da cəlb elədim, onlar da

əllərində olanı gətirdilər, səhərədək işlədik, günortaya yaxın artıq şəkillər qurudulmuş, kənarları kəsilmiş, zərflərə yığılmış halda hazır idi. Mərdəkanda pansionata yetişib aşağıda fotoları yığdığım zərfləri verib getmək istəyirdim ki, Nazim Hikmətlə heç üzləşməyim, arada pul söhbəti olmasın, hər halda işin həcmi böyük idi, xeyli xərc apardığını Nazim də hiss etməmiş deyildi, yəqin, nəsə təklif edəcəkdə, mənə böyük şairdən ömrümdə qəpik də götürməzdim, ona görə istəyirdim ki, heç qarşılaşmayaq.

Ancaq aşağıda zərfləri qəbul etməzlər ki, Nazim Hikmət mütləq özünüzün yuxarı qalxmağınızı təvəqqe edib. Kamal qalxır Nazim Hikmətin otağına, şair pul söhbətinin heç üstünə gəlmir, “Sən hələ çantanı bura qoy, kameranı götür, həyatə enək, buradakı arkadaşlar da rica edib ki, mənimlə birlikdə şəkil çəkdirsinizlər”.

Kamal o şəkli də çəkir, təkrar yuxarı qalxıb çantasını götürəndə Nazim Hikmət ona gətirilən şəkillərdən birinin arxasını yazaraq: “Bu da sənin hədiyyən” deyir.

Kamal müəllim danışırdı ki, pul söhbətinin açılmamasına sevinə-sevinə cəld otaqdan çıxdım, pillələri enə-enə fotonun arxasında Nazim Hikmətin yazdığını oxuyanda isə şadlığımın uçmaq istəyirdim: “Beni olduğumdan güzel çıxaran Kemala”.

Kamal müəllim bunu da qəhərlənərək xatırlayırdı – sabah edəcəyim çəkilişlərə hazırlaşmaq üçün gecə çantamı açanda baxdım ki, cibində qalın bir zərf var. Açdım, mənim bir neçə aylıq məvacibimdən artıq məbləğ idi...

O yadigar sözlər ki Nazim Hikmət cavan fotoqrafa bağışladığı fotosunun arxasında yazmışdı, əslində ən əvvəl özünə, yaradıcılığına yaraşan qiymətdir. Nazim bütün yazdıqlarında insanı da, dünyanı da olduğundan daha gözəl göstərməyə can atdı. Yox, qələmini aldatmadı, olanın üstünə nəsə artırmadı, heç nəyi şişirtmədi, artıq bəzək-düzək vurmadı, sadəcə, insanı da, dünyanı da his-pasından, xıltlarından təmizləyərək təqdim etdi, bu səbəbdən də Nazim Hikmətin şeir aynasında insan da, dünya da olduğundan daha gözəl, olmalı olduğu kimi göründü.

Payız səhərində gün işığında şirəli gilələri par-par parlayan bir üzüm salxımına baxan Nazim özü biçərsə necə mütənasib ola biləcək dünyanı tapırdı:

**Küz sabahı üzüm bağında
sıra-sıra, büklüm-büklüm kötöklərin təkrarı
kötöklərdə salxımların
salxımlarda dənələrin
dənələrdə aydınlığın
aydınlıqda ürəyimin.
Yüyürmək yaxşıya, haqlıya, doğruya**

**döyüşmək yolunda yaxşının, haqlının, doğrunun
qazanmaq yaxşını, haqlını, doğrunu.**

...Unudulmaz şairimiz Ənvər Əlibəyli Azərbaycan insanının yaddaşında həm nəğmələşən şeirləri ilə qalır, solmaz misraları ilə yaşayır, həm də Azərbaycan radiosunun, Azərbaycan televiziyasının son dərəcə parlaq dövrünün – “qızıl fəsil” adlandırıla biləcək çağlarının idarəedicilərindən biri kimi. Çünki Azərbaycan efir məkanında sonralar ənənəyə çevriləcək, davam etdirilməli örnəklərə dönəcək bir çox başlanğıcların təməli elə Ənvər Əlibəyli həmin quruma başçılıq, rəhbərlik elədiyi zamanlarda yaranıb. Təbii ki, o zaman Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi ölkənin aparıcı nazirliklərindən biri sayılırdı və onun sənət, informasiya tərəfi ilə yanaşı siyasi güc olmaq sanbalı da vardı. Ona görə respublikaya gələn adlı-sanlı şəxsiyyətlər, görkəmli dövlət adamları, siyasi xadimlər, şöhrətli sənətkarlar adətən radio və televiziyadan keçirdilər. Nazim Hikmət də, əlbəttə ki, istisna deyildi. Orası da vardı ki, Ənvər Əlibəyli məmur olmaqdan daha əvvəl şair idi və radio-televiziyaya qonaq gələn Nazim Hikmətə diqqət, münasibət, qayğı başqa bir sədrin rəhbərliyi dönməndə ola biləcəyindən qat-qat səmimi, sıcaq idi. Ənvər Əlibəylinin qızları Şəfəq və Şəlalə söyləyirlər ki, Ənvər Əlibəyli Nazim Hikmətin maşını ilə Abşeron boyu gəzirdilər, ona gəncliyindən çox sevdiyi bu yerləri, öz etirafınca, yenidən tanıdırılmış. Abşeron gəzintisindən sonra şama Ənvər Əlibəyliyilə gəliblənmiş, Ənvərin həyat yoldaşı Şövkət xanım soruşanda ki, gördüklərinizdən ən çox nə xoşunuza gəldi, şair cavab veribmiş: “Neft qoxusu”.

Bu xatirə yadıma Nazimin Bakıda 1928-ci ildə çıxan ilk kitabının – “Günəşi içənlərin türküsü”nün elə neftlə bağlı son misralarını salmışdı: *“Mən nefti bir qara şərab kimi başıma çəkmək istəyirəm”*.

Neftə “milli sərvət”, “qara qızıl”, daha hansısa təmtəraqlı təşbihlərlə qiymət vermək onu iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli, daha bahalı bir dəyər kimi tərif etməkdən artıq deyil. Amma yurda, millətə dayaq olan bu neməti şərab kimi içəcək qədər nəvazişli deyişlə öyməkdə torpağa da, xalqa da təmənnəsiz, içəridən gələn istək var.

Nazim Azərbaycanı belə sevirdi...

Elə Azərbaycanın da Nazimə məhəbbəti onun bizə sevgisindən geri qalmaz.

2022-ci ilin dekabrında Nazim Hikmətin 120 yaşına xatirə axşamını hazırlayanda “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin şairi görmədiyindən agah olsam da, həmin məclisə ən əvvəl bir rəmz kimi dəvət etmişdim. Axı Nazimin Bakıda ilk şeirləri məhz “Azərbaycan”ın babası “Maarif və mədəniyyət”də dərc edilib. İntiqam Qasımzadə o axşam mənə Nazim Hikmətlə bağlı xatirəsi olduğunu bildirəndə düşünmüşdüm ki, yəqin, şair haqqında eşitdiyə hansısa maraqlı əhvalatı bölüşəcək, ona söz vermişdim, ancaq şair haqqında öz xatirəsini

danışmışdı. Demişdi ki, mən nə şairəm, nə şairlik iddiasındayam, amma bu gün Nazim Hikmətə həsr etdiyim bir şeiri oxuyacağam və həmin misralar 1967-ci ildə Moskvada, Nazimin məzarını ziyarət edəndən sonra yaranıb: “Mən aspirant vaxtlarımda elmi işlə bağlı materiallar toplamaq üçün Moskvadakı Lenin kitabxanasına ezam olunmuşdum. Oçağacan Moskvaya uşaqlıq dövrümdə valideynlərimlə getmişdim, budəfəki isə paytaxta ilk səfərim idi. Moskvaya gələndə ürəyimdə tutduğum istəklərdən biri bu idi ki, o dövrdə Azərbaycan gəncliyinin, o cümlədən mənim də sevimli şairim olan Nazim Hikmətin məzarına təzim edim. Biz Xəzərin kənarında yaşayırıq, Xəzərin sahilində çoxlu şəhərlər yerləşir. Amma nədirsə, mən də, elə bütün bakılılar da zənn edirik ki, Xəzər Bakının dənizidir. Bütün bakılılar Xəzəri çox sevirlər və mən Xəzərə həsr olunmuş onlarla, yüzlərlə şeir oxumuşam. Amma bu şeirlərin içində Nazim Hikmətin “Qapalı dəniz” şeirini ilk dəfə oxuyandan o şeirə də, Nazim Hikmətə də vuruldum. Nazim Hikmət heç kimin demədiyini deyib, heç kimin hiss etmədiyini duyub, sətirələrində bir dənizin taleyini nəqş edə bilib:

**Hansı dəniz onun kimi dənizlərdən xəbərsiz,
Hansı dəniz onun kimi qapalı,
Hansı dəniz onun kimi tək, tənha?!**

İntiqam 67-nin sazaqlı-şaxtalı dekabr günündə Moskvadakı Novodeviçye qəbiristanlığını dolaşdıq, Nazim Hikmətin qəbrini axtararkən gəndən bir qəbrin üstünə əyilərək sinə daşındakı qarı təmizləyib çiçək qoyan qadını görür. Deyir, üstünün yazısından gördüm ki, bir generalın məzarıdır və düşündüm ki, yəqin, bu da onun dul xanımıdır. Yaxınlaşıb Nazim Hikmətin qəbrini soruşur, o da tuş verir.

Gedib tapır Nazim Hikmətin məzarını, xeyli səssizcə dayanır və o anlarda qəlbindən keçənləri mehmanxanaya qayıdandan sonra kağıza köçürməyə səbri çatmır, elə metrodaca qələm-kağız çıxarıb ürəyini boşaldır:

**Moskvada, məşhur bir qəbiristanlıqda
torpağa qoydular səni, ustad.
Sənin üçün fərq etməz indi
Harda torpağa tapşırıldığın.
Dəli həsrətlə sevsən də məmləkəti,
Sağlığında belə sən ayırmadın torpağı torpaqdan,
İnsanı insandan.
Alının qırıqları qarışdı torpağın qırıqlarına.
Torpağın üzü qaradır rəngi kimi**

**Gör kimi həbsə məhkum etdi,
Gör kimi.
Ömrünü həbslərdə keçirən
Fəqət sözləri səyyah kimi dünyanı gəzən
İnsanlara insan gətirən Nazimi.
Yaşadın ümidlə
Ümiddən aldı rəngini gözlərin
Bu ümidə büründü sözlərin.
Özün yoxsansa da, ümidin qalmaqdadır
Sözlərində.
Gözlərinin rəngində olan hər şeydə.
Gəlsən də Bakıya, görsən də Xəzəri
Görmədim mən səni sağlığında.
Məzarına gəldim,
Səndən bir iz tapmaq ümidi ilə
Gördüm sal qranitdə cızılmış surətini
Dünənində qala bilməyib
sabahında yeriyan surətini
baxdım, sanki özünü gördüm, ustad.
Təsəvvür edirsənmi nə qədər xoşbəxtdim?
Həyatı sevirdin,
həyat dolu çiçək gətirmişdim məzarına
şaxtaydı Moskva, yaşaya bilmədi çiçəklər,
ustad, dondular.
Şazağa dözə bilmir çiçəklər
Şaxtaydı Moskva, ustad, dondular.**

...Nazim Hikmət dönə-dönə Bakıda olub, çox çıxışlar edib, görüşlərə gedib. Ancaq ağla gəlməyib ki, onu hansısa ali məktəbdəki bir auditoriyaya dəvət etsinlər ki, o tələbələrin ömründə həmişəlik qalacaq ustad dərsi aparsın, heç bunu Elmlər Akademiyasında, Yazıçılar İttifaqında etmək də yada düşməyib. Ancaq fitrətdən ustad olan Nazimin onsuz da qatıldığı istənilən məclisdəki ən qısa vaxt kəsiyində söylədikləri də sonralar elə əsl ustad dərsləri və öyüdləri kimi hafizələrə hopub, unudulmayaraq yaddaş-yaddaş ötürülüb.

Bəzəyi olduğu məclislərdən birində söz Aşıq Ələsgərdən düşübmiş. Nazim Dədə Ələsgərin:

**Çərşənbə günündə çeşmə başında
Gözüm bir alagöz xanıma düşdü, –**

qoşmasını oxumağa başlayır və ardınca da təhlil edir. Əslində bu, sadə təhlil yox, elə növbəti ustad dərsi, sözün tamamı duymaq, nəbzini tutmaq dərsi idi. Oxuyur ilk sətirləri, “Bəh-bəh!” deyir, “Nə gözəl!” söyləyir. Və ardınca növbəti misraları dilə gətirir:

**Atdı müjgan oxun, keçdi sinəmdən,
Güləndə qadası canıma düşdü.**

Qayıdır ki, bu “qadası canıma düşdü” də məqbuldur, əsl el dilidir, amma “müjgan” oxunda zaylayıb. Axı el-oba köhnə şeirin bu yıpranmış bənzətmələri ilə danışmır.

Bu sadə sözlərdə Nazimin ədəbiyyatdan böyük istəyinin əks-sədası var. Elə yazmalı ki, qaxsımış, heysizləşmiş, qondarma təşbihlərin, istiarələrin, mübaligələrin alabəzək libasına aludə olmayasan, gərək sözün özünün bakirəliyinin, saflığının havası oxuyanı təsirləndirsin. Elə duru və aydın yazmalı ki, sən oxucuya sırmaq istədiyini qozbel, həprəm deyişlərin əvəzində içərisi dərin sadə deyişlərin özləri eşidənin, oxuyanın daxilində hər kəsin düşüncəsinə, hisslərinə uyğun surətləri oyatsın.

Bu ülgü sözləri vaxtilə Nazim Hikmət yaradıcılığının araşdırıcısı Əkbər Babayevə müvafiq sualına cavab olaraq yazıb veribmiş: “Yeni şair şeir lisanı, vəzn lisanı, qonuşma lisanı deyə ayrı-ayrı lisanları tanımır. O, tək lisanda yazır: uydurma, saxta, süni olmayan, canlı, geniş, rəngli, dərin və sadə lisanda. Bu lisanın içində həyatın bütün ünsürləri vardır. Şair şeir yazarkən başqa şəxsiyyət, qonuşarkən və ya qovğa edərkən başqa şəxsiyyət deyildir. Şair buludlarda uçduğunu xəyal edən degenerat deyil, həyatın içində, həyatı təşkilatlandıran bir vətəndaşdır”.

Bu da dahi Nazim Hikmətdən daha bir ustad dərsi!

...İstanbulda, Aya Sofyanın yaxınlığında bir Gülhanə parkı var. Olmuşam, gəzib-dolaşmışam. Nazimsevər hər azərbaycanlı da yolu Türkiyəyə düşəndə Nazimin xatirinə ora getməyə, oralara Nazimin gözüylə baxmağa can atır.

Mənim də yaxşı tanıdığım, dəfələrlə görüşdüyüm, dəfələrlə Bakıda olmuş, Azərbaycanı da çox sevən Turan Yazqan Nazimdə yalnız bir kommunisti görərkən bəyənmirdi. Anar deyir ki, bir dəfə Türkiyədə olanda onun vəqfinə getmişdim, Turan Yazqan həyətdəki əzəmətli çinar ağacını göstərüb dedi ki, gör nə gözəl ağacdır, bunun nəyi Nazim Hikmətin ceviz ağacından əskikdir? Hazırcavab Anar həmin dəqiqə qayıdır ki, siz indi Nazimə vətən xaini dediyiniz kimi, vaxtilə Menderesə də

eyni qiyməti verirdiniz, amma artıq ona abidə ucaldıbsınız, gün gələr, Nazimə də heykəl qoyarsınız. Bu çinarınsa o ceviz ağacından fərqi odur ki, bunun Nazim şeiri əskikdir!

**...Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında,
Nə sən bunun fərqudəsən, nə polis fərqudə, –**

yazan Nazim Hikmət ceviz ağacına sözdən elə bir abidə ucaldıb ki, şeir zövqü olan hər insan bundan sonrakı bütün gələcəklər boyu o ağacın da, Nazimin də fərqudə olmağa məhkumdur. Zorla, vadar etməklə deyil, könüllü, sevərək məhkum!

...2010-cu illərin başlanğıcında Türkiyənin aparıcı telekanallarından birində çıxış edirdim, ilk dəfə idi ki, kamera önündə Türkiyə insanı ilə qarşı-qarşıyaydım və dəqiq sayı bilməsəm də, hər halda təqribi dı olsa təsəvvür edirdim ki, bu anda mənə minlər, bəlkə onminlərlə insan görünür və o səbəbdən də ekranın o tayındakılara müraciət etdim. Söylədim ki, bu anda mənəmlə göz-gözə olan insanların Türkiyəni sevməsinə əsla şübhə etmirəm, ancaq buna da əminəm ki, mən Türkiyəni sizin hamınızdan çox istəyirəm. Çünki sizin Türkiyəyə məhəbbətiniz bir vətəndaşın öz yurduna olan təbii istəyidir və ətrafınızdakı heç kəs də burada qeyri-adi heç nə görmür, bu məhəbbətə görə də heç vaxt sizə gözünüz üstündə qaşınız var deməyib, hansısa təzyiqlərə məruz qoymayıb. Lakin mən, sizdən fərqli olaraq, Türkiyəni sevdiyimə görə incidilmişəm. Sovet dövrünə düşən tələbətlik illərimdə qəbahət sayılmağa qətiyyənlə əsas verməyən cəhdlərimə – televiziyada verilişlər apararkən mütəmadi olaraq nitqimi dilə yatmayan nahamvar ərəb-fars kəlmələrindən azad edib onların əvəzinə təmiz türk sözlərini işlədiyimə görə günlərin birində mənə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşı yanaşırdısa, “bu nə dildir danışırsınız, bura Ankara, İstanbul televiziyası deyil” söyləyərək irad tuturdusa, ardınca aylarla efirdən kənar saxlanılmaq, daha sonra isə SSRİ süqut edənəcən xaricə buraxılmamaq cəzası gəlirdisə, səbəb elə türklüyə və Türkiyəyə sevgi idi. Hələ yüngül qurtaranı mən idim, sovetin antitürk siyasətinin coşduğı ayyamlarda o qədər dəyərli Azərbaycan türksevəri “pantürkist” damğası vurularaq “qara siyahılar”a salındı, bəzən bircə söz, ifadə, hərənsə sadəcə hüsn-rəğbət bildirməyə görə güdaza getdi ki!

1970-ci illərin sonlarına doğru, 1980-ci illərin birinci yarısında “Azərbaycan radiosunu”nda apardığım həftəlik ədəbi-bədii “Axşam görüşləri” proqramında vaxtaşırı Nazim Hikmətin səsini verirdim. Öz şeirlərini oxuyurdu. Nazim Hikmət dünyaca məşhur kommunist idi, heç kəs qulp qoya bilməzdi, qımıldanan da yoxdu ki, niyə Nazimi efirə verirsiniz? Amma eyni zamanda elə quruca səslənişinə belə xumarlandığımız şairin Türkiyə türkcəsi Nazim Hikmətin duyğulu ifasında radiomuzdan Azərbaycan boyu eşidilirdi. Ayda bir-iki dəfə müxtəlif bəhanələrlə

Nazimin həmin şeir oxuyan səsini verilişimə daxil edirdim ki, Azərbaycan insanının qulaqlarında türk dili tez-tez səslənsin. Türk sıxma-boğmalarına qarşı etirazımı gücüm çatan bu səviyyədə edirdim. Vasitəçi də Nazim Hikmət idi. Yəni böyük Nazim özü həyatda olmadığı vaxtlarda da qapı açma bilirdi, vətəninə, dilinə xidmətini bütün başqa xidmətlərindən əlavə bu tərzdə də icra edirdi. Əslində vaxtaşırı istifadə etdiyim o səsyazısı Nazimin Bakıya gəlişlərindən birində kinolentə alınmış çıxışı idi ki, mən radioda yalnız səsindən istifadə edirdim. Həmin kinolentdə Nazimin əlində “Azərbaycan” jurnalının yeni sayı vardı, qısa bir önsözdən sonra orada dərc olunmuş şeirlərini oxuyurdu: “Bizim stüdyodaki çalışan arkadaşlar bize şiir de oku dedilər. Tabii, onlara şiir okuduğum zaman size de şiir okumuş olacağım. Bu okuyacağım şiirlər benim, sizin “Azerbaycan” dergisinin dokuzuncu sayısında çıkmış. Alın bakalım bu dergiyi, okuyun. İçində çox güzel şiirler var. Bu şiirleri güzelleştiren, tercüme eden bizim Resul Rza fevkalade tercüme etmiş. Çok ta sevdiğim bir şair zaten. Azerbaycan dili de malum ya, dünyanın en güzel dillerinden biri. En kötü şiir bile sizin dilde gayet güzel oluyor. Şimdi okuyayım. Bir tanesi, efendim, “Ceviz ağacı”.

“Bir şeir oxuyum” desə də, biri ilə ürəyi soyumur, ikincisinə də, daha sonra digərinə keçir.

Azərbaycan dilində şeirin gözəlləşdiyini deyir Nazim, bəs onun özünün səsində adicə cümlələr necə şeirləşirdi! Ona qalmış gözəl şeirin özü ola:

**Su başında durmuşuq
çinar, mən, pişik, günəş, bir də ömrümüz.
Suda surətimiz görünür,
çinarın, mənim, pişiyin, günəşin, bir də ömrümüzün.
Suyun parıltısı vurur bizə
çinara, mənə, pişiyə, günəşə, bir də ömrümüzə.
Su başında durmuşuq.
Öncə pişik gedəcək
qeyb olacaq suda surəti.
Sonra mən gedəcəyəm
qeyb olacaq suda surətim.
Sonra çinar gedəcək
qeyb olacaq suda surəti.
Sonra su gedəcək
günəş qalacaq,
Sonra o da gedəcək.**

Doğrudur, Şair, haqlısınız, təpədən-dırnağa ürək olan bənzərsiz Ustad, ürək kimi yorğun və yorulmaz Nazim! Gələn nə var hamısı bir gün gəldiyi kimi, bir gün də gedəcək. Sulara düşən bütün şəkillər vədəsi yetişdikcə dalğa-dalğa yayılacaq, əriyib-itəcək, yox olacaq. Amma siz getməyəcəksiniz.

Sizi görmüşlərin yaddaşlarındakı şəkliniz o yaddaşı daşıyanların axırincısı ilə bərabər sularda ləpələnib qeybə çəkilsə də, çırpınmaqda davam edən saysız ürəklərdəki şəkliniz qalacaq, ölməz, solmaz sözünüz o şəkli vaxt ötdükcə yeni-yeni ürəklərə yazacaq, həmin ürəklər döyündükcə isə sözləriniz də, sözlərinizlə birgə surətiniz də yeni-yeni könüllərdə, şəkli sulara bərq vuran, çinarlar kimi ucalacaq, işığı sulara sayrışan günəş kimi parlayacaq, saysız könülləri ovutmaqda, isitməkdə, dünyanın göründüyündən də gözəl olmasına inandırmaqda davam edəcək!..

I BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT YARADICILIĞI VƏ İNCƏSƏNƏT

Zarema İBRAHİMOVA

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
zarema_ibrahimova@outlook.com

**NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
MUZEYİNİN NAZİM HİKMƏTƏ OLAN BÖYÜK SAYĞISI**

Açar sözlər: Nazim Hikmət, Nizami muzeyi, ekspozisiya, Münəvvər Rzayeva, baryef

Keywords: Nazim Hikmat, Nizami Museum, exposition, Minavvar Rzayeva, bas-relief

“Mən yalnız özümdən bəhs edən şeirlər yazmaq istəyirəm. Həm milyonlar üçün səslənən şeirlər,.. həm həbsdən dönən insan ruhundan,.. həm də tək bir insanın sevda kədərindən bəhs edən şeirlər yazmaq istəyirəm”. Bu misralar ömrü mübarizələrdə və həbslərdə keçən şairin arzusudur.

Türk dünyasının böyük şairlərindən olan Nazim Hikmətin yaradıcılığı sahilsiz sular kimi sonsuz, sənət üföqləri isə çox genişdir. O, mübariz ruhlu, həsrət və ümid dolu şeirləri ilə bir çox ürəklərə yol açmış, qəlblərdə yuva salmışdır.

Mən bir insan.
Mən bir türk şairi Nazim Hikmət.
Mən tərədən dırnağa mübarizə,
Həsrət və ümiddən ibarət.

Nazim Hikmət 1902-ci ildə indiki Yunanıstan ərazisində yerləşən Osmanlı imperiyasına daxil olan Saloniki şəhərində zadəgan ailəsində dünyaya göz açmışdır. Atası Hikmət bəy Osmanlı İmperiyasının Xarici İşlər Nazirliyinin məmuru idi. Hikmət bəy Hamburqa səfir təyin olunanda balaca Nazim anası ilə babasının yanında qalır. Anası Aişə Cəlilə xanım general Ənvər Cəlaləddin paşanın qızı, Türkiyənin Avropa məktəbinə məxsus ilk qadın rəssamı idi [4, s.16].

Deyirlər, ot kökü üstə bitər. Nazim Hikmət ata babası Mehmet Nazim paşaya xüsusi məhəbbət bəsləyirdi. Mehmet Nazim paşa Osmanlı hakimiyyətinə kəskin etirazlarını bildirenlərlə bir sırada olduğu üçün hakimiyyət tərəfindən cəzalandırılmışdı. Ömrü mübarizələrdə keçən, qəlbi poeziya ilə döyünən Nazim Hikmət sanki babasının yolunun davamçısı oldu. Mehmet Nazim paşa sultanlığın ali rütbəli məmuru idi. Lakin buna baxmayaraq, şeir yazmış, poeziya haqqında bir neçə

əsər çap etdirmiş, bununla da nəvəsinin gələcəkdə bir şair kimi formalaşmasında böyük rol oynamışdı. O, orta əsrlərdə yaşayıb-yaratmış şair və mütəfəkkir Mövlanə Cəlaləddin Ruminin müridlərindən sayılırdı. Heç təsadüfi deyil ki, Nazim Hikmətin 13 yaşında yazdığı ilk şeirlərindən biri məhz babasından eşitdiyi klassik poeziya ilə bağlı söhbətlərin təəssüratları nəticəsində yaranmışdı.

Sorarkən alnını yoxluğun tacı
Könüldən silindi nəşəylə acı.
Ürəyin məhəbbət oldu əlacı,
Mən də müridinəm sənin, Mövlanə.

Nazim Hikmət Bakını çox sevirdi və dəfələrlə bu neft qoxulu şəhərin qonağı olmuşdu. İlk dəfə 1923-cü ildə Bakını altı saatlıq fasilə ərzində görən Nazim Hikmət sonradan onu öz şeirlərində vəsf etmiş, 1926-cı ildə isə yazdığı ilk poemasını Bakı neftçilərinə həsr edərək “Neft dünyasına səyahət” adlandırmışdı. Şair 1927-ci ildə Süleyman Rüstəmin dəvəti ilə yenidən Bakını görmək imkanı əldə etmiş, 1928-ci ildə isə Bakıda onun ilk kitabı – “Günəşi içənlərin türküsü” çap olunmuşdu. O, bir çox Azərbaycan şairləri ilə görüşmüş, onlarla dostluq etmiş, azərbaycanlı dramaturq və bəstəkarların əsərlərinin müzakirəsində yaxından iştirak etmişdi. Nazim Hikmət elə nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, xoşuna gəlməyən hər nə olsa tənqid edir və Azərbaycanda onu düzgün başa düşəcəklərinə, dost münasibəti ilə qarşılanaçağına qəlbən inanırdı. O, həmişə müdrik türk atalar sözünə arxalanaraq “Düşməni sığal çəkər, dost düzgün deyər” söyləyərdi və özünü Azərbaycanda əcnəbi, yad hesab etməzdi [4, s. 9].

Nazim Hikmət Azərbaycan ziyalılarına nə qədər əziz dost idisə, ədiblərin müqəddəs ocağı olan Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi üçün də çox əziz bir insan olmuşdur. 1958-ci ilin dekabr ayında Nizami muzeyində dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin 400 illiyi münasibətilə sərgi açılan zaman Nazim Hikmət də fəxri qonaqlar arasında sərgidə iştirak etmişdi. Füzulinin həyat və yaradıcılığına aid eksponatlar, şairin əsərlərinə çəkilmiş illüstrasiyaların nümayiş etdirildiyi bu məkanı gəzən Nazim Hikmət öz qələm dostları ilə birlikdə burada rəssam S.Şərifzadənin çəkdiyi Füzulinin portreti, C.Rəhimovun, R.Xələfovun yaratdıqları bədii vazalar, İncəsənət artelində və 18 yaşlı rəssam tərəfindən toxunmuş, üstündə dahi şairin portreti əks olunmuş iki xalça və digər eksponatlarla tanış olmuşdu. Yubiley münasibətilə muzeyin binasına möhtəşəm bir görünüş verilmiş, binanın fasad hissəsində tağlarda yerləşən heykəllərdən yuxarı, üçüncü mərtəbənin eyvanlarında iri hərflərlə şairin adı, sağ və sol tərəfdən “400” rəqəmləri, binanın zirvəsində isə Füzulinin portreti reklam işıqları ilə hər tərəfi öz

nuruna qərq etmişdi. Qonaqlar axşam çağında paytaxta olduqca füsunkar bir yaraşığı verən bu görüntüyə böyük heyranlıqla tamaşa edərək Füzuli dühasına bir daha valeh olmuşdular. “İndi hər vitrindən rəngbərəng reklamlar bizə boylanır. O dövrdə isə bu qəbil reklamlara həm nadir rast gəlinərdi və həm də dördmərtəbəli binanın damında bu işıq effektini quraşdırmaq da asan deyildi” [5, s. 34].

Sərgini ziyarət etdikdən sonra Nazim Hikmət Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov, görkəmli şərqşünas Məmmədağa Sultanov, Xalq rəssamı Sadıq Şərifzadə, muzeyin əməkdaşı Cümşüd Muradov və başqa elm və sənət xadimləri ilə birlikdə Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinə – “İsmailiyyə” binasına yollanırlar [5, s.87]. Burada keçirilən yubiley gecəsində böyük Nazim Hikmət dahi Füzuli haqqında çıxış edərək belə söyləmişdi: “...Bəs o, Füzulinin salamını almayan övqaf məmurları?.. Kim bilir, özlərini nə qədər böyük bir insan sayıblar. Füzuliyə, beş-on axça rüşvət belə verə bilməyən bu fəqir şairə necə həqarətlə baxmışlar! Amma xalq, azər, türk, ərəb, fars, alban, bolqar Füzulinin salamını o, sağkən də, ölümündən 400 il sonra da hədsiz bir sevinclə alır, alacaq. Füzulinin min il bundan sonra da bir insana salam verməsi o insan üçün böyük bir şərəf olacaq. Salamını aldıq, alırıq: əleyküməssəlam, böyük ustad” [1, s.1].

Nazim Hikmətin Nizami muzeyinə ikinci gəlişi 1959-cu ilə təsadüf edir. Bu isə həmin il muzeydə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş yeni ekspozisiya zallarının açılışı ilə əlaqədar idi. Muzeyin ekspozisiyasında Azərbaycan xalqının minillik ədəbiyyatı, qədim zamandan XVIII əsrə qədər bir dövrü əhatə edən ədəbiyyatın parlaq nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığı müxtəlif eksponatlar vasitəsilə nümayiş olunurdu. Nazim Hikmət ekspozisiya zallarını seyr etdikdən sonra muzeyin Təəssüratlar Kitabında əbədi bir xatirə olaraq bu sözləri yazmışdı: “Sağ olun, qardaşlar. Diləyim sizin Ədəbiyyat muzeyinizin baş ziyarətçiləri bizim yazarlar olsun. Bizim açacağımız ədəbiyyat muzeyində sizinkilər dolassın” [3, s.20].

Bu gün Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ziyarətçiləri muzeyin pillələri ilə qalxarkən dəhlizdə dünya şöhrətli şair və yazıçıların barelyefləri sırasında görkəmli türk şair və dramaturqu Nazim Hikmətin də barelyefini görürlər. Bu barelyeflərin bir neçəsinin, o cümlədən də Nazim Hikmətin barelyefinin müəllifi Nazim Hikmətin mənəvi qızı, Azərbaycan monumental heykəltəraşlıq məktəbinin ən parlaq simalarından biri Münəvvər Rzayevadır [2, s.73].

Qadın heykəltəraşlar arasında ilklər sırasında duran Münəvvər Rzayeva əsasən psixoloji surət ustası kimi tanınır. Öz heykəllərini müxtəlif materiallardan – qranit, ağac və mərmərdən hazırlayaraq əsl xarüqələr yaradan Münəvvər xanım Şuşa şəhərində doğulmuş, bir neçə ildən sonra ailəsi ilə Bakıya köçmüşdü. Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbini bitirəndən sonra Münəvvər Rzayeva 1950-1956-cı illərdə

Moskvada V.İ.Surikov adına Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının Heykəltəraşlıq fakültəsində təhsil almışdı. Maraqlıdır ki, Nazim Hikmət övladlığa götürdüyü qızı Münəvvər Rzayeva ilə Moskvada tanış olub. Nazim Hikmət irsinin araşdırıcısı, gələcəkdə məşhur türkoloq alim olacaq Əkbər Babayev 1954-cü ilin noyabrında bir neçə azərbaycanlı gəncə birlikdə Moskvada Nazim Hikmətin Peredelkino qəsəbəsində yoldaşı Qalina ilə bir yerdə yaşadığı ikimərtəbəli bağ evinə ziyarətə gedirlər. Bu gənclərin arasında Münəvvər Rzayeva da var idi. O zaman gənc tələbə qız yataqxanada yaşayırdı. Nazim Hikmət öz inqilabi ruhlu poeziyası ilə rus mühitində böyük hörmətə malik idi. Münəvvər Rzayevanın da ən böyük arzusu çətin, lakin şərəfli həyat sürən bu türk oğlunun surətini yaratmaq idi. Nazim Hikmətin razılığını alandan sonra gənc heykəltəraş tez-tez həmin evin müsafiri olurdu. Lakin 1955-ci ilin qışında Münəvvər Rzayeva ağır pnevmoniyaya tutulduğu zaman Nazim Hikmət onu yaşatmaq üçün ən yaxşı həkimləri tapmış, gənc qıza öz övladı kimi baxmış, böyük əziyyətlə xəstəliyə qalib gəlməsinə kömək etmişdi. Bu hadisədən sonra Nazim Hikmət atasını erkən itirmiş Münəvvəri övladlığa götürmüşdü.

İllər ötdü və Münəvvər Rzayeva Nazim Hikmətin çoxdan arzusunda olduğu büstünü yaratdı. Həmin büst hal-hazırda Zaqatala Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində yerləşir, muzey fondunun Tətbiqi incəsənət şöbəsində 188 inventar nömrəsi altında qorunub saxlanılır. Ekspozatın pasport təsviri belə verilmişdir: “Çiyinli düzəldilmiş büst muzeyə yanvar ayının 27-si 1976-cı ildə daxil olub. Büstün materialı əhəngdəndir, hündürlüyü 70 santimetrdir”. Bu dəyərli məlumatları əldə edərək bildiyimiz üçün Zaqatala Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin elmi işçisi, öz vəzifəsini dəqiqliklə bilən və yerinə yetirən Xədicə xanım Həsilovaya dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində böyük türk şairi Nazim Hikmətlə bağlı olduqca qiymətli bir ekspozat da qorunub saxlanılır. Bu, 1956-cı ildə Nazim Hikmət tərəfindən öz mənəvi qızına, görkəmli Azərbaycan heykəltəraşı Münəvvər Rzayevaya bir xatirə olaraq bağışladığı pətifondur. 4358 inventar nömrəli ekspozat muzeyin üçüncü mərtəbəsində “Monitor zalı”nda böyük vitrində nümayiş olunur. Pətifonun qapağının iç hissəsində yapışdırılmış bir kağız parçasında Nazim Hikmətin öz xətti ilə yazılmış sözləri görmək mümkündür: “İyi heykəltəraşlığın ilə adımlarını burda çalacağın türküləri dinliyə atarsın umuduyla. Nazim Hikmet – 1956. Moskova” (“Ümid edirəm burada çalınan türküləri dinləyərək gözəl heykəltəraşlıq nümunələrini yaradarsan. Nazim Hikmət – 1956. Moskva”).

Nazim Hikmətin bu il 120 yaşı tamam olur. Muzeyin foyesində nümayiş olunan şairin baryefinin altında onun “Xalq Füzulinin salamını hədsiz bir sevinclə alır, alacaq. Füzulinin min il bundan sonra da bir insana salam verməsi o insan üçün bir şərəf olacaqdır” sözləri yazılıb. Biz də bu gün ürəyi, ağı, qələmi, ümumiyyətlə

bütün həyatı ilə xalqın xidmətində duran, özünü sırası türk şairi hesab edən və bu adla öyünən Nazim Hikmətə “Salam olsun sizə, Türkün böyük şairi!” deyirik.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Söz mülkünün dahi sənətkarı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 10 dekabr 1958
2. Azərbaycanın ilk monumentalist heykəltəraş qadını, Nizami muzeyinin əməkdaşı Münəvvər Rzayevanın anadan olmasının 75 illiyi və sənətkarla ayrılığın 7-ci gününə həsr olunmuş anma mərasimi və sərgi. 14 iyun, 2004. “Məclis” (Ədəbi mərasimlər, ildönümlər, görüşlər toplusu). 3-cü kitab. Bakı, “Nurlan”, 2008
3. Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi qonaqların gözü ilə. Bakı, 1996
4. Nazim Hikmət. Radi Fiş. Bakı. 1985
5. Səksən ilin güzgülü. Rəylər, təəssüratlar, dəyərləndirmələr. Rafael Hüseynov. Bakı, 2020

Zarema IBRAHIMOVA

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

RESPECT TO NAZIM HIKMET IN THE NATIONAL MUSEUM OF AZERBAIJANI LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI

S u m m a r y

The article titled “Respect to Nazim Hikmet in the National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi” is about prominent turkish poet Nazim Hikmet, who had been in Azerbaijan many times. He visited the jubilee exhibition in the Nizami Museum in connection with 400th anniversary of the great Azerbaijani poet Muhammed Fizuli in 1958. For the second time Nazim Hikmet visited the Museum and wrote down his wishes in the Quest Book of the Museum in 1959.

There are six basreliefs of the West and East classics on the wall of the second floor of the museum. The basrelief of Nazim Hikmet is among them also. The author of them is the spiritual daughter of the poet, the famous azerbaijani sculptor Minavvar Rzayeva. One of the valuable exhibits of Literature Museum is a gramophone, which Nazim Hikmet presented to Minavvar Rzayeva in 1956.

Qabil ƏLİYEV

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
qabil-aliyev@yandex.ru

**NAZİM HİKMƏT YARADICILIĞI ÖTƏN ƏSRİN MƏTBUAT
SƏHİFƏLƏRİNDƏ
(“Kommunist” qəzeti 1932-1957)**

Açar sözlər: Nazim Hikmət, Azərbaycan ədəbiyyatı, “Kommunist” qəzeti, poeziya, tənqid

Keywords: Nazim Hikmat, Azerbaijani literature, "Communist" newspaper, poetry, criticism

Nazim Hikmət 1902-ci ildə o vaxtlar Osmanlı imperiyasına daxil olan Saloniki şəhərində anadan olub. Ölkəsindəki siyasi təqiblərdən qurtarmaq üçün 19 yaşında gizli olaraq Sovet Rusiyasına qaçıb. Bu zaman o, gəmi ilə Batumiyə gəlib, oradan qatarla Moskvaya gedib. Nazim Hikmətin sərnəşini olduğu Batumi–Moskva qatarı Bakıdan keçərkən 6 saat Bakı vağzalında dayanıb. Nazim Hikmətin Moskvada tanış olub evləndiyi Nüzhet xanımın xatirələrində şairin 1923-cü ildə qısa müddətdə yenidən Bakıda olması haqqında məlumat verilir. O, 1922-1924-cü illərdə Moskva Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetində təhsil alıb. Rusiyada təhsilini başa vurduqdan sonra 1924-cü ildə Türkiyəyə qayıdıb, orada “Oraq-çəkiç” və “Aydınlıq” mətbu orqanlarında kommunist ideologiyasını yaydığına görə 1925-ci ildə 15 il həbs cəzasına məhkum edilib.

N.Hikmət 1927-ci ildə həbsxanadan qaçaraq yenidən gizli yolla Sovet İttifaqına gəlib. Şairin 1928-ci ildə “Günəşi içənlərin türküsü” adlı ilk şeirlər kitabı Bakıda çap olunur. Kitabda şairin 1921-1925-ci illərdə yazdığı şeirləri toplanıb. 1952-ci ildə isə N.Hikmətin Azərbaycanda “Azadlıq nəğmələri” adlı ikinci kitabı oxucuların ixtiyarına verilir. Bu kitabda isə şairin 1951-ci ilə qədər yazdığı seçilmiş şeirləri toplanıb.

Ötən əsrin 30-50-ci illərində Nazim Hikmətin yaradıcılığı Azərbaycan mətbuatında da diqqətlə izlənirdi. Təsədüfi deyil ki, 1931-ci ildə Nazim Hikmətin kommunist ideyaları ilə silahlanaraq yazdığı nümunələrə Sovet Azərbaycanının tənqidçiləri tərəfindən müxtəlif münasibət bildirilirdi. Belə ki, həmin ilin avqustunda dərc edilən “Kommunist” qəzetində Abdulla Faruqun “Hücum” adlı məqaləsi dərc edilib. Məqalədə Azərbaycan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin orqanı olan “Hücum” məcmuəsinin avqust nömrəsində çıxan məqalələr saf-çürük edilir, onların nöqsanlı cəhətləri diq-

qətə çatdırılır. Məqalədə yazılır: “Azərbaycanda ən çox ədəbiyyat məsələləri ilə məşğul olan və bu sahədəki düşmən məfkurələrə ilk dəfə amansız atəş açan “Kommunist” qəzetinin olduğu inkar edilməyəcək bir həqiqətdir. Bundan başqa, Əli Nazim yoldaş məqaləsinin başqa bir hissəsində Türkiyə inqilabçı burjua şairi Nazim Hikmətin proletar şairi olduğunu və onun Azərbaycan ədəbiyyatına böyük təsir buraxdığını iddia edir. Nazim Hikmət barəsində H.Zeynallı yoldaş da bir çox səhv fikirlər söyləmiş və yazmışdır. Buna baxmayaraq, Nazim Hikmətin proletar şairi adlandırılması qaba bir səhvdir”.

H.Zeynallının Nazim Hikməti proletar şairi adlandırması Abdulla Faruqun etirazına səbəb olur: “Nazim Hikmətin Azərbaycan gənclərinə olan təsiri də müsbət nəticə vermədi. Bu xəstəliyin nəticəsidir ki, Cəfər Xəndanlar sərbəst şeir adı ilə ağızlarına gələn mətbuatımıza doldururlar” [2, s.4].

Göründüyü kimi, tənqidçilər Nazim Hikmət yaradıcılığına, onun Azərbaycan ədəbiyyatına təsirinə dair fərqli fikirlər söyləyirdilər. Bir qrup N.Hikməti proletar şairi, digərləri isə burjua şairi adlandırırdı.

Zeynal Cabbarzadənin 1952-ci ildə dərc olunmuş “Azadlıq nəğmələri” adlı məqaləsində isə böyük türk şairi Nazim Hikmətin “Azərnəşr” tərəfindən yenidən çapdan çıxmış “Seçilmiş əsərləri” haqqında qeydləri verilib. Müəllif Nazim Hikmətin Türkiyədə azadlıq uğrunda mübarizə apararkən zindana atılmasından, orada alovlu şeirlər yazmasından ətraflı danışır. N.Hikmət Sovet İttifaqında yaşadığı dövrdə bir gün də olsun doğma Vətənini yaddan çıxarmamış, daim onun xiffətini çəkmişdir. “Səni düşünürəm” adlı şeirdə Nazim Hikmət hər zaman doğulduğu məmləkətini, Türkiyəni düşündüyünü vurğulayır:

Mavi buludlar keçir qızıl qübbələrin üstündən,
Qırmızı bacaların,
Ağ qüllələrin üzərindən mavi buludlar ötür,
Baxıram Moskva pəncərələrinin birindən,
səni düşünürəm, məmləkətim.
Məmləkətim, Türkiyəm, səni düşünürəm.

Bildiyiniz kimi, Nazim Hikmət Türkiyədəki təqiblərə, ona qarşı haqsızlıqlara, həbsxana həyatına dözməyərək, başının üstündəki qara buludları hiss edərək azadlığa çıxan kimi o dövrdə SSRİ-yə pənah gətirmişdi. Bilirdi ki, Türkiyədə qalsa, digər silahdaşları kimi, onu da ölüm gözləyir.

Haqq səsini söyləyənlərin acı taleyini Nazim Hikmət bir şeirində belə xarakterizə etmişdi:

Bağlısan deyə ölkənə,
Dünyaya, insana,
Ya boğazdan asılırsan,
Ya da atılırsan zindana.

Ömrü boyu heç bir təzyiqə, təqiblərə boyun əyməyən şair öz amalı, Vətəninin azadlığı, tərəqqisi yolunda var gücü ilə yazıb-yaratdı.

Nazim Hikmət öz yaradıcılığını davam və inkişaf etdirməklə bərabər vətən həsrətini, doğma torpağında baş verən hadisələrə, geridə qoyduğu doğmalarına biganə qala bilmirdi və bu hisslər onun yaradıcılığında aydın hiss olunurdu. Sovet ölkəsində yaşadığı üçün Nazim Hikmət də şeirlərində bu böyük imperiyanın yürütdüyü siyasəti təbliğ edir, ideologiyanı yayırdı. Ölkəsinin xarici imperialistlər tərəfindən qəsb edilməsi ilə heç cür barışa bilmirdi.

Bacıminkılar kimi göy gözlü şəhərim,
İstanbulum mənim, səni düşünürəm.
Oturmusan dəniz qırağında,
Baxırsan limana girən Amerika zirehlinə.
Xəstəsən, acsan, qəzəblisən.
O da baxır sənə,
Həm də necə.
Böyüyünmüş, ağanmış,
sahibinmiş kimi, it oğlu it [1, s.3-4].

Nazim Hikmətin 1957-ci ildə dərc edilmiş “Bakıya gedirəm” və “Otuz il sonra” şeirləri böyük türk şairinin Bakı ilə bağlı xatirələri və gəncliyinin keçdiyi şəhərə ithaf etdiyi səmimi duyğularıdır. Bakı şairin gəncliyinin bir parçası, dost əlində əmanət etdiyi şəhərdir. Şair Bakını Əsli, özünü isə Kərəm adlandırır:

Moskvadan yola çıxdım bu axşam,
Vaqonumun qapıları güzgülü.
Bakıya gedirəm, ay balam,
Bakı – Əsli, mən – Kərəm.
Bakı gəncliyim demək,
Dost əlinə əmanət etdiyim ürək,
İliçin bulağından içdiyim su,
Qardaş süfrəsində kəsdiyim çörək,
Damda yarın üzündə ulduzların yuxusu;

Bakı gəncliyim demək.
Bakıya gedirəm, ay balam,
Bakı – Əsli, mən – Kərəm [3, s.2].

Şair digər şeirində otuz il əvvəl Bakıya gələndə gördüyü mənzərəni xatırladır və şəhərin nə qədər dəyişdiyini belə təsvir edir:

Bu yoldan otuz il öncə də keçdim:
Dörd gün, dörd gecə qatar...
İndi altmış saatdan az,
Uçaqla səkkiz.
Yaxında “TU”-lar işləyəcək
Moskva–Bakı
İki saat on dəqiqə.

Qatarda Bakıya gələrkən otuz il əvvəli xatırlayır Nazim Hikmət. Həmin vaxt qatar dörd gün dörd gecəyə Bakıya çatırdısa, otuz il sonra 60 saata mənzil başına yetişdiyini deyən şair yaxın vaxtlarda hətta təyyarə reyslərinin açılacağını da bildirir.

Yenə böylə ağır,
 yenə böylə ərimiş qurğuşun kimiydi Xəzər,
Amma Neft daşlarında suların dibində də əkdüyümüz
Neft ağacları yox idi.
Sumqayıt deyilən çöllük bir yer vardı
qırpquru torpaq.
Amma zavodlu, bağlı, bağçalı
yüz min nüfuzlu Sumqayıt şəhəri yoxuydu.
Bu yoldan otuz il öncə də keçdim,
Mən vardım, oğlun yoxdu.
Bəlkə oğlum da bu yoldan otuz il
 sonra keçəcək.
Bəlkə mən olmadım.
Əlbəttə ki, bəlkə səksən beş çoxmu?
Amma kim bilir nələr olacaq.
Yaman maraqlanıram olacaqlarla.
Bu yoldan otuz il öncə də keçdim [4, s.2].

Nazim Hikmət gələcəyin şairi idi və buna görə də zaman və məkan onun şeirlərində tez-tez rast gəlinən anlayışlardır. Şair dünyanın hər yerində tərəqqi, inkişaf görəcəyinə əmin idi. Əmin idi ki, onun bu gün getdiyi yolu otuz il sonra da kimsə gedəcək– oğlu, qızı, mənəvi övladları. Həyatımızın necə olacağını bilməsə də, şair kainatın gələcəyi haqqında çox düşündü.

Elə bu inamlı fikirləri Nazim Hikməti əbədiyyət zirvəsinə ucaltmışdı. Bu gün 120 illik yubileyi qeyd edilən şair indi də öz yaradıcılığı ilə sanki bizimlə bir sırada addımlayır, bizimlə gözəl bir gələcək uğrunda var gücü ilə mübarizə aparır. Dünya xalqlarının Nazim Hikmət yaradıcılığına olan diqqət və ehtiramı məhz bu xüsusiyyətlərdən qaynaqlanır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Cabbarzadə, Zeynal. “Azadlıq nəğmələri” (şeir)// “Kommunist qəzeti”, 24 may 1952-ci il. Səh.3-4
2. Faruq, A. “Hücum” (məqalə) //“Kommunist” qəzeti, 25 avqust 1931-ci il. Səh.4
3. Hikmət, Nazim. “Bakıya gedirəm” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 16 oktyabr 1957-ci il. Səh.2
4. Hikmət, Nazim. “Otuz il sonra” (şeir) //“Kommunist” qəzeti, 16 oktyabr 1957-ci il. Səh.2

Gabil ALIYEV

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

NAZIM HIKMET’S CREATIVE ACTIVITY IN PRESS OF LAST CENTURY

(“Communist” newspaper 1932-1957)

S u m m a r y

The article examines the examples of Nazim Hikmet’s creative activity related to Azerbaijan and his verses published at one of the major Soviet newspapers “The communist”. It is also spoken in the article the impact of Nazim Hikmet on the poets of Azerbaijan and different critical approaches to his verses. The Turkish poet, who fled the prison life and persecution in Turkey and took refuge in the Soviet Union never forgot his motherland. These ideas form the main line of his creativity. Nazim Hikmat has built a nest in the hearts of millions of readers with his immortal poems. The poet, who always thinks optimistically about the future, is still with us today.

II BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Aysel BAYRAMOVA

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
isgandarlizahrafidan192@gmail.com

NAZİM HİKMƏTİN YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCAN SEVGİSİ

Açar sözlər: Nazim Hikmət, sosialist şair, sərbəst vəzn, Mikayıl Rəfil, Bakıya həsr edilmiş şeirlər

Keywords: Nazim Hikmet, socialist poet, free verse, Mikail Rafili, poems dedicated to Baku

Sovet hakimiyyəti illərində nəinki Rusiyada və SSRİ-yə daxil olan on beş respublikada, həmçinin Türkiyədə də Leninin kommunizm ideyalarına rəğbət bəsləyən və bu təfəkkürü təbliğ edən şair və yazıçılar ordusu mövcud olmuşdur. Kommunizm carçısı olan təbəqə dövlət tərəfindən təqib olunur, hətta bu yola özünü daha çox həsr edənlər həbs edilirdilər. Həmin dövrdə Türkiyədən olmasına baxmayaraq, sovet ədəbiyyatında parlayan, kommunist ideyaların təbliğatçısı olan tanınmış şair Nazim Hikmət ədəbiyyatda və tarixdə dərin iz qoymuşdur. O, XX əsrin ilk yarısında yaşamış və adı dünyanın ən böyük şairləri arasında anılmışdır. N.Hikmət həm mübariz ictimai xadim, həm şair, həm də dramaturq olmuşdur.

“Romantik kommunist” və ya “romantik inqilabçı” adlandırılan Polşa əsilli türk şairi Nazim Hikmət Ran Azərbaycanda da məşhur olan, əsərləri əlliyə qədər dilə tərcümə edilən türk inqilabi poeziyasının banisi hesab olunur. Onun soyadının Ran olması ilə bağlı bir çox fikirlər irəli sürülmüşdür. Lakin 1934-cü ildə Türkiyədə qanunla tənzimlənən soyad məsələsi ortaya çıxdığı zaman o, soyadını Ran kimi qəbul etmişdir. Bu kəlmə də kommunistlərin qırmızı rəng simvoluna uyğun olaraq “nar” sözünün tərsinə yazılışı kimi qiymətləndirilmişdir. N.Hikmətin şair kimi formalaşmasında böyük rol oynayan babası Mehmet Nazim paşa klassik ədəbiyyatı çox yaxşı bilir və bu biliklərini də nəvəsi ilə bölüşürdü.

Uşaq illəri əsasən Türkiyədə keçən şair gənclik illərində siyasi düşüncələrinə görə təqib olunmuşdur. Vətəni Türkiyədə yaşadığı illərin çox hissəsi həbsdə keçmişdir. 1920-ci ildə vətənin qurtuluşu üçün yazdığı “Gənclik” adlı şeiri gəncləri vətən uğrunda savaşa və mübarizəyə səsləyirdi. Vətəndən uzaqda yaşamağa məcbur olduğuna görə şəxsi həyatında da uğur əldə edə bilməyən şair bir neçə dəfə ailə həyatı qurmuşdur. Həyat yoldaşlarından rus əsilli Vera Tulyakova ilə Moskva yaxınlığında yaşamış, ömrünün çox hissəsini onunla keçirmişdir. İnqilabçı təfəkkürünə görə izlənilməyindən gizli yollarla Türkiyədən qaçan şair Sovet İttifaqında məskunlaşmış, Lenin ideyalarına xidmət göstərmişdir. Əsərlərinin çapına

qadağalar qoyulduğuna görə həmin illərdə Orhan Selim, Ahmet Oğuz, Mümtaz Osman, Ercüment Er kimi adlardan istifadə edərək yazılarını nəşr etdirmişdir. Məsələn, “İt hürür, kervan yürür” əsərini Orhan Selim imzası ilə çap etdirmişdir. Əsərlərinin çapının qadağan olunmasını özü də şeirlərində belə ifadə edir:

Yazılarım otuz, qırx dildə basılır,
Türkiyədə türkcəmdə yasaq [5, s.199].

N.Hikmətin ilk dəfə 1921-ci ildə Bakıda olması haqqında bir sıra fikirlər mövcuddur. Bu fikir onun yol getdiyi Batumi–Moskva qatarının altı saat Bakı vağzalında fasilə etməsi faktı əsasında yaranmışdır. Lakin şairin Moskvada yaşadığı vaxtlarda orada tanış olub ailə qurduğu Nüzhət xanımın xatirələrində N.Hikmətin ilk dəfə 1923-cü ildə Bakıda olması haqqında məlumat verilmişdir. 1925-ci ildə kommunist ideologiyasının təbliğinə görə 15 il həbs cəzası alan şair 1927-ci ildə gizli yollarla Sovet İttifaqına, sonralar SSRİ-də özünə doğma bildiyi Bakıya gəlmişdir. Vətənsiz, xalqsız qalmış N.Hikmət itirdiklərini bu şəhərdə – Bakıda tapmış, harada yaşamasından asılı olmayaraq Azərbaycana böyük rəğbət bəsləmiş, qəlbən bağlı olmuş, buranı ikinci vətəni hesab etmişdir. Bakını İzmir şəhərinə bənzətdiyinə görə çox sevir və Xəzər dənizinə şeirlər həsr edirdi. “Azərbaycan mədəniyyətinə bağlıyam. Bu bağlılıq yalnız Sovet Azərbaycanı mədəniyyətinə deyil, çevrilişdən əvvəlki Azərbaycan mədəniyyətinə aiddir. Məsələn, “Dədə Qorqud” bir Azərbaycan yazıçısı üçün böyük abidədir, mənim üçün də! Koroğlu həm Azərbaycan xalqının qəhrəmanıdır, həm mənim. Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının ilk realist, xalqçı, satirik şairi, heyran olduğum ustadır. Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi öz musiqimiz qədər mənə yaxındır” [1].

Şair “Gecə vaxtı Bakı” şeirində qədim türk yurdu olan Azərbaycana sevgisini belə izhar etmişdir:

Gecə vaxtı, zil qaranlıqda
Ulduzsuz ağır dənizə qədər
Günəşli buğda zəmisidir Bakı şəhəri [5, s.197].

Şair Bakının obrazını “Neftə doğru” şeirində belə təqdim etmişdir:

Düşünən beyni Moskovaysa ölkəmizin,
Taze kan dağıtın kalbidir Bakü... [6, s.72]

Azərbaycan haqqında yazdığı şeirlərinə “Neftə doğru”, “Arpa çayının iki yanı”, “Gecə vaxtı Bakı”, Azərbaycan yazıçıları və şairləri haqqında yazdığı şeirlərinə isə “Səməd Vurğuna”, “Mikayıl Rəfiliyə” kimi şeirlərini nümunə göstərmək olar.

1957-ci il 15 oktyabr tarixli “Vıška” qəzetinə verdiyi müsahibəsində deyirdi ki, Bakı ilə məni köhnə dostluq əlaqələri bağlayır. Burada şair və ziyalılarımızın köməyi ilə ilk dəfə onun “Günəşi içənlərin türküsü” adlı şeirlər kitabı nəşr olunmuşdur. Onlar şairi həm dost, həm də ustad kimi görürdülər. “Bu şəhərdə düz otuz il bundan əvvəl olmuşam. 1937-ci ildə Xəzər dənizində tək-cə balıq tutulurdu, indi neft də çıxarılır”. “Bakıda oyanmaq” şeirində bu şəhəri həm İstanbula, həm də İzmirə bənzədirdi. Bakıda olduğu müddətdə bütün tədbirlərdə kommunist mövqeyindən çıxış edir, xalqın və ölkəsinin, hətta bəşəriyyətin xilasını kommunizm yolunda görürdü. Bu ideyalar ömrünün sonuna qədər onun düşüncələrinə hakimlik etmişdir. Şair sosializm ideyasını belə ifadə edirdi: “Yaşamaq bir ağac kimi tək və hür və bir orman kimi qardaşcasına”. Vətən nisgili ilə 61 il ömür yaşayan şairin məzarı belə öz doğma torpağında deyil. Anadoluda bir kənd qəbiristanlığında basdırılmasını vəsiyyəət etməsinə baxmayaraq, məzarı Moskvadadır. Vətəninə didərgin düşən şair daim vətən eşqi ilə yaşayır, yaradırdı.

Saçlarımın ağında,
Ürəyimin infarktında,
Alnımın qırışlarındasan,
Məmləkətim! [5, s.187]

Şair yazırdı ki, Bakıda mənim “Qərribə adam” əsərimi tamaşaya qoydular. Lakin eynilə dəniz sahilində başqa bir şəhər də var. Bu şəhər mənim doğma İstanbulumdur. Bu şəhərdə mənim əsərlərimi tamaşaya qoymurlar, onları yasaq edirlər.

Bakıda özünü evində, vətənidəki kimi hiss edən şairin dövrünün görkəmli ziyalıları ilə səmimi münasibəti vardı. S.Vurğun, R.Rza, V.Səmədoğlu, S.Rüstəm, M.Rəfil kimi görkəmli simalar şairlə həm bədii-ədəbi söhbətlər, həm də qardaş Türkiyənin o zamanlardakı vəziyyətini müzakirə edirdilər. N.Hikmətin Bakıda tanış olduğu ilk azərbaycanlı alim şair M.Rəfil olmuşdur. M.Rəfil ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən biri, həm də ictimai fikir tariximizin tanınmış siması olmuşdur. Qısa yaşadığı ömründə ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, şair, ziyalı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1934-35-ci illərdə SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında elmi işçi işləmiş, Azərbaycan Yazıçıları Qurultayına nümayəndə seçilmişdir. Moskvada təhsil aldığı illərdə böyük türk şairi N.Hikmətlə tanış olmuş, onun şeirlərini

bəyənmiş, yaradıcılığından bəhrələnmişdir. Azərbaycan ədəbi mühitində çox yüksək səviyyədə sevilmiş, poeziyamızda dərin iz qoymuş N.Hikmət yaradıcılığı yeni ədəbi janrın, yəni sərbəst şeirin yaranmasında müstəsna rol oynamışdır. Şair türk dilindən və sərbəst şeir vəzninin verdiyi imkanlardan çox böyük ustalıqla istifadə etmişdir. Heca vəznində bir neçə şeir yazsa da, özünü heç vaxt bu vəzndə yazan şairlərin sırasında görməmişdir. O zamanlar gənclər arasında N.Hikmət şeirləri çox yayılmışdı. Sevərək oxunulan şairin şeirlərindən təsirlənən M.Rəfili də sərbəst şeirə meyil göstərmiş, “Sərbəst şeir haqqında bir neçə söz” adlı məqalə yazmış, qələmini şeirin bu vəznində sınınamışdır. Bu baxımdan M.Rəfili Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeir vəzninin ilk yaradıcısı hesab olunur. Lakin məlumdur ki, o, bu vəzndə çox tanına bilməmiş və sərbəst şeir daha sonralar R.Rza yaradıcılığı ilə parlarmış, yüksək səviyyəyə çatmışdır. N.Hikmət M.Rəfilinin yazdığı şeirləri çox bəyənmiş, hətta şairin ölümü münasibətilə yazdığı bir şeirində onun şairliyini belə qiymətləndirmişdir:

Nəslimin yarpaq tökümü başladı,
Çoxumuz qışa qalmaqacağıq.
Dəliyə döndüm, Rəfili,
Ölüm xəbərini alanda.
Düşünürdüm, məndən çox sonra öləcək,
Dalımca bir məqalə də yazacaq,
Ya da bir şeir.
“Nazimlə Moskvada 24-də tanış olduq”.
Elədir, Mikayıl, elə
Şair ola bilərdin,
Professor oldun [5, s.173].

M.Rəfili şairin tanış olduğu ilk azərbaycanlı alim idi. Zaman keçdikcə bu tanışlıq möhkəm dostluğa çevrilmişdi. M.Rəfili də bir şeirində N.Hikmətə məhəbbətini bu cür izhar etmişdir:

Qarşımda əksin, əlimdə sadə bir qələm
Gözlərimdə Moskvada keçən gəncliyimizin solmayan
yarpaqları.
Sən Nazim Hikmətsən,
Mən sadə bir tələbən [4].

N.Hikmətin Bakı səfərini və sevgisini tədqiq edən A.Babayev onun bir çox xatirələrini qələmə almışdır. Bunların birində N.Hikmət deyirdi ki, rejissor Şəmsi Bədəlbəyliyə, aktyor Lütfəli Abdullayevə, aktrisa Nəsibə Zeynalovaya pərəstiş edənlərin içərisində artıq mən də varam.

Böyük şairin Bakıdakı ən yaxın dostlarından biri də şair Vaqif Səmədoğlu olmuşdur. N.Hikmətin vəfatından sonra o, şairlə olan xatirələri əsasında məqalələr yazmış və ona ithaf etdiyi “Divin nağılı” poemasını qələmə almışdır. V.Səmədoğlu müsahibələrinin birində N.Hikmətə şeirlər həsr etdiyini ölümündən əvvəl şairin özünə demədiyi üçün çox peşman olduğunu qeyd etmişdir.

Dünya ədəbiyyatında “Mavi gözlü dev”, “Güzel yüzlü şair” ləqəbi ilə tanınan N.Hikmət, dahi türk yazarı Ə.Nesinin təbirincə desək, dünyanı dolaşan bir Türkiyə şərqisidir.

Ben bir insan,
Ben bir türk şairi Nazım Hikmet
Ben tepeden tırnağa insan
Tepeden tırnağa kavqa, hasret ve ümitten ibaret...

[5, s.135]

N.Hikmətin yalnız Türkiyədə deyil, həm də dünyanın bir çox ölkəsində, eləcə də Azərbaycanda sevilməsinin əsas səbəbi məhz onun şeirlərinin mövzu müxtəlifliyi, azadlıqsevərliyi və coşqun mübarizə ruhu idi. Şair həyatda da, sənətdə də yenilik tərəfdarı olmuşdur. Dövründə baş vermiş heç bir ictimai-siyasi hadisəyə biganə qalmamış, bütün bu proseslərə öz şəxsi fikrini açıq şəkildə bildirməkdən heç bir zaman çəkinməmişdir. Sovet dövründə Azərbaycanda da məhz belə azadlıq, hürriyyət çarçıları mövcud idi. Buna görə də bu mühit N.Hikmət üçün doğma idi və fikirlərini azad bir şəkildə ifadə etməyə imkan verirdi. O, ölümündən əvvəl vətəninə görə bilməsə də, Türkiyə ədəbiyyatını dünyada tanıtmaya kimi ən böyük arzusuna çatdı. Yaradıcılığında heç bir məhdudiyyətə məhəl qoymayan şair çərçivələrə sığmamış, yalnız türk xalqının deyil, bütün dünya hürriyyətsevərlərinin düşüncələrini, mübarizəsini dilə gətirmişdir.

Biz bugünün kahramanı,
Yarının münadisiyiz.
Bu durmadan akan
Yıkıp yapan
Akışın
Çizgilenmiş sesiyiz... [6, s.74]

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Babayev A. Nazim Hikmətə bağlı ömrüm. // 525-ci qəzet. 22 may 2019, s.18
2. Səfərli Ə. “Hikmət xəzinəsi”. Maarif, 1992, 550 s.
3. Nazim Hikmət haqqında yeni kitab. //Azərbaycan. 27 oktyabr 2000, s.4
4. Yusifli V. Özü də, sözü də vətən sevdalısı şair. // 525-ci qəzet. 18 aprel 2015, s.30
5. Hikmət N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 520 s.
6. Hikmət N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərənəsr, 1961, 2 cildə, I cild. 512 s.
7. Bakıya gedirəm: Nazim Hikmət və Azərbaycan. Bakı: Yazıçı, 1984, 167 s.

Aysel BAYRAMOVA

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

**LOVE TO AZERBAIJAN IN THE CREATIVE ACTIVITY
OF NAZIM HIKMAT**

S u m m a r y

The article is called “Love to Azerbaijan in the creative activity of Nazim Hikmat” is about the poet’s journey to Baku, a city that he considered of his second homeland far from his motherland. In the article are discussed his political opinion, the struggle for the idea, the first book which was published in Baku and the works of the poet. In the article are considered the friendly relations of the poet with the Azerbaijani intelligentsia, naziras that were written to each other, their meetings and political views.

Tahirə HƏSƏNZADƏ

Tarix elmləri doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

XALQ YAZIÇISI ANARIN BÖYÜK NAZİM HİKMƏT SEVGİSİ

Açar sözlər: Nazim Hikmət, Anar, “Zəfərin mübarək, Nazim”

Keywords: Nazim Hukmet, Anar, “Happy Victory, Nazim”

Desəm ki, Xalq yazıçısı Anarın çox zəngin yaradıcılığına bütünlüklə bələdəm, bəlkə yanlışlığa yol vermiş olaram. Lakin onun çox sevdiyim, türk dünyasının müqtədir şairi Nazim Hikmətlə bağlı tədqiqatını, şairə həsr etdiyi bütün elmi-publisistik və bədii əsərlərini, o cümlədən “Kərəm kimi” romanını izləməyə çalışmışam. Sevimli və nisgilli şairin 1967-1972-ci illərdə Əkbər Babayevin Sofiyada nəşr etdirdiyi səkkizcildliyi kitab rəfimdədir.

Türk dünyasına Tanrı mükafatı, Xalq yazıçısı Anar “Zəfərin mübarək, Nazim” kitabını qələmə almaqla böyük, uca Nazim Hikmət şəxsiyyətinə, poeziyasına sevgimizi daha da artırmış, nazimsevərləri Nazim Hikmətin zəfəri ilə sevindirmiş oldu. Mən deyərdim ki, bütün dünyanın nazimsevərlərinə bundan qiymətli hədiyyə ola bilməz. Kitabı vərəqlədikcə düşünürəm: Nazim Hikmətin düşmənləri necə də səbatsız, poeziyadan xəbərsiz və iradəsiz insanlar imişlər. Faktlarla zəngin bu kitabla tanış olan oxucu yalnız belə bir qənaətə gələr!

Dünya şöhrətli Çili şairi, Nobel mükafatı laureatı Pablo Nerudanın aşağıdakı sözlərini yada salan Anar dağ əzəmətli şairin böyüklüyünü göz önündə (kor olan bunu görməz) bir daha canlandırır: “Nazimin yanında biz heç şair sayıla bilmərik”. Görəsən, “Məsələn, mənə futurist bir şairi sevəcəksən və xoşlanacaqsan və yaxud da Nazim Hikmətin şeirlərini alqışlayacaqsan demək məni öldürməyə bərabərdir” sözlərini və yaxud, “Nazim bu millətin, bu xalqın, bu vətənin, bu tarixin üzünü ağardan deyil, qaraldandır. Həm də bu, elə belə qaralardan deyil, yağlı qaradır” kimi sözləri yazanlar dünya şöhrətli Pablo Nerudanın əsərlərini ələ alıb oxuyublar? Yaxud əsl poeziyadan xəbərləri var?

Anar bizi öz zəmanəsinin populyar şairi Orxan Seyfi Orxonun Nazim Hikmətə münasibətində qəribəlikləri ilə də tanış edir. Təəccüblüdür, bir ilin ərzində fikrini üç dəfə dəyişən insan olarmı? Olurmuş!

Yenə Anar yazır: “Bu daban-dabana zidd fikirlərin eyni bir adama məxsus olduğuna, həm də son ikisinin eyni bir ildə deyildiyinə inanmaq çətinidir. Amma bu, belədir”. Sonra Orxan Seyfinin elə həmin il (1967) üçüncü yazısını nümunə göstərir.

Kitabda müəllifin Nazim Hikmətə qarşı hücumların qarşısını dönə-dönə necə aldığına şahidi olur.

Anarın belələrinə cavablarından biri budur: “Yaxşı, Nazim türk deyilsə, vətənsəvər deyilsə (vətən həsrəti ürəyində iz salmış, onu çat-çat edən infarktında deyildimi? – T.H.), orta dərəcəli, ya ondan da aşağı səviyyəli şairdirsə, onu bu qədər durub dincəlmədən, ilbəl, aybaay ifşa etməyə nə hacət? Onun dirisindən və ölüsündən (föhşlərin bir qismi şairin ölümündən sonra yazılıb) nə istəyirlər? İstəsələr də, istəməsələr də, Nazim poeziyasının türk xalqının bağrından çıxdığını və türk millətinin qəlbində əbədi yaşayacağını ehtimal etdiklərinə görə bu qədər amansız, bu qədər insafsız, bu qədər qəddar, kinli, hikkəli və yanağan idilər”.

Şairin “*Sen şimdi yalnız saçımın akında, infarktında yüregimin, alnımın cizgilerindəsən memleketim, memleketim, memleketim...*” misraları daş qəlbləri eritməzmi?

Özünü daim vətəninə görə Nazim, vətəninin torpağında bitən ağaclara da həsəd aparan Nazim Hikmət yazırdı:

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane parkında,
Ne sen bunun farkındasın, nə polis farkında.

Anar kəmsavad fikirlərə özünə xas təmkinlə istehza edir, güclü sarkazmla oxucunu ürəkdən güldürməyi də bacarır. O, Nazim Hikmətə həcv şəklində yazılmış “şeyrlər”in bədii səviyyəsinin də çox aşağı olduğunu nümunə üçün göstərir: “Hamısı ibtidai, bəsit və dayaz nəzmlə boşboğazlıqlardır”.

Müəllif yazır: “Söz azadlığı böyük nemətdir, amma bunu söz azgınlığı kimi istifadə edənələr, nə yazıq ki, bu gün ara-sıra Azərbaycan mətbuatında da görünürlər”.

Kitabda belə üzdənirəq “qələm sahibləri” ifşa olunur. Mətbuatda “Nazim Hikmətin bilmədiyimiz tərəfləri” adlı yazını əslində “Nazim Hikmətin mövcud olmayan tərəfləri” adlandırmağı məsləhət görə Anar bizə “Molla Nəsrəddin – 66” kitabındakı personajları bir daha xatırladır.

Türkiyə hökumətinin 1951-ci ildə verdiyi qərarın 2009-cu ildə ləğv edilməsi Nazim Hikmətin vətəndaşlığını bərpa etdi. “Hər şey gec-tez öz yerini, ədalətli həllini tapır. Kim nə deyir-desin... Necə deyərlər, haqq nazilər, üzülməz! Qərar bütün dünya nazimsevərlərini sevindirdi. Şairə bəraət verilməsi yolunda illərlə çalışsan, Nazim Hikməti həyatda görmüş, onu dinləmiş (universitetin qonağı olan şairi biz tələbələr də gördük) Xalq yazıçısı Anarın kitabın sonunda dediyi bu sözlər nazimsevərlərin ürəyincədir: “Nə olur-olsun, bütün böyük sənətkarlar kimi, Nazim öz yerində qalacaq... Bütün Nazim bədxahlarının cəhdlərinə rəğmən... Türkiyə hökuməti Nazim

Hikmətə Türkiyə vətəndaşlığını qaytardı və mən Azərbaycan Yazıçılar Birliyi adından Baş bakan Rəcəb Tayyib Ərdoğana təşəkkür məktubu göndərdim...”

Hörmətli Anar müəllim, siz bu təşəkkür məktubunu bütün dünya nazimsevərlərinin adından göndərmisiniz!

Tahira HASANZADEH

Dr. of history

**THE NATIONAL WRITER ANAR'S GREAT LOVE
TO NAZIM HIKMET**

S u m m a r y

The article talks about the world-famous Turkish poet Nazim Hikmet, who has been living with longing for his homeland since 1951. The author reminds of the proverb "Truth weakens, but does not disappear", which exposes the poet's enemies talks about the acquittal granted to the poetess in 2009 and dedicates the work "Happy Victory, Nazim" to that event.

Тораканым ГУСЕЙНОВА
Национальный Музей Азербайджанской
литературы имени Низами Гянджеви
torakhanum@mail.ru

АЗЕРБАЙДЖАН В ПОЭЗИИ НАЗЫМА ХИКМЕТА

Ключевые слова: поэт-гуманист, Назым Хикмет, Азербайджан, Баку, нефть

Açar sözlər: humanist-şair, Nazim Hikmət, Azərbaycan mövzusu, Bakı, neft

Keywords: poetry-humanist, Nazim Hikmat, the Azerbaijani theme, Baku, oil

Многовековая и самобытная турецкая литература, обогатившая сокровищницу мировой культуры произведениями великих корифеев слова, таких как Джалаледдин Руми, Юнус Эмре, Намык Кемаль, Абдулхак Хамид, Тевфик Фикрет, Решад Нури Гунтекин, Азиз Несин и других, по праву гордится своим выдающимся поэтом Назымом Хикметом.

Необычайно широк литературный размах, многогранен созидательный диапазон Назыма Хикмета – это великий поэт-гуманист, блестящий драматург, опытный переводчик и острый публицист, произведения которого переведены более чем на 70 языков народов мира.

Необыкновенна творческая биография Назыма Хикмета. Аристократ, выросший в особняке стамбульского паши, он прошёл полный борьбы и лишений жизненный путь.

Из шестидесяти прожитых поэтом лет семнадцать он провёл в изгнании, – «я знаю все виды разлук, все виды тоски» и семнадцать в тюрьмах, где создал такие замечательные произведения, как «Письма из тюрьмы», «Полю Робсону», пьесы «Легенда о любви» и «Иосиф Прекрасный», монументальную эпопею «Человеческая панорама» – поэтическую энциклопедию XX века. Местом описываемых событий в произведениях поэта является весь мир, героями – все народы.

Побывавший во многих уголках необъятной планеты, Назым Хикмет живо откликался на все события, происходящие в мире. Глубокую любовь поэт питал к Азербайджану, неоднократно посещал его, называл своей второй родиной. Впервые Назым Хикмет побывал в Баку в 1927 году. Неслучайно, первая книга стихотворений великого поэта «Песня пьющих солнце» была издана в 1928 году в Баку. И уже в ней привлекают внимание стихи, посвящённые Азербайджану. Многие поэты, воспевающие могущество нашей республики, смотрели на Баку как на большой промышленный центр, неиссякаемый источник чёрного золота. Тема бакинских нефтяников, рабочих

рук, добывающих нефть из недр земли, служила источником вдохновения и для Назыма Хикмета. Стихи поэта «Путешествие к нефти» и «Байрамоглу» не потеряли свою ценность и поныне. В них выражена любовь, гордость и вера в азербайджанский народ, превративший древнюю страну огней в страну весны:

Я удивлённо смотрю на Баку,
вдыхая дух маслянистой жары,
как будто смотрю на фосфорный купол,
плывущий в песках горы.
Как мне хочется кинуться в омут ночи,
и бежать, и петь, и кричать на бегу,
как не пел, не кричал и не бегал давно,
целовать этих чёрных людей
в замасленных рубашках рабочих,
пасть ниц
на священную землю Баку
и глотать эту нефть,
как чёрное вино [3, с.61].

Поэта восхищает и радует священная азербайджанская земля, подвиги трудолюбивого народа, его мечты и чаяния о будущем. Назым Хикмет глубоко понимал огромное значение нефти для будущего успешного развития нашей республики. Поэт с гордостью обращается к нефти со словами:

Мы музыку мира
хотим услышать
в твоих фонтанах,
летающих из вышек.
Мы любим тебя
в маслянистой пене,
оседающей поцелуями
на блеске кожанок.
Ты лоснишься у нас на коленях,
как чёрные волосы
азербайджанок [3, с.63].

Поэта волнует вопрос защиты и обороны страны, очень актуально звучащий сегодня.

И он спрашивает у нефти, готова ли она защитить своё отечество, если на границе засверкают вражеские штыки, если над городами будет раздаваться

гул чёрных стальных птиц, если солнечные поля покроем мрак из белых густых облаков ядовитого газа:

И вдруг, закачавшись в сырой постели,
из вязкой своей могилы
ответила Нефть:
«Хазырам, бели!»
Язык нефти – язык силы [3, с.64].

Назым Хикмет глубоко убеждён в том, что если нашей Родине станет угрожать опасность, героический азербайджанский народ вместе со своим нефтяным богатством встанет на защиту своей свободы и нанесёт смертельный удар врагам. «Путешествие к нефти» – одно из первых стихотворений в литературе XX века, посвящённое героическим бакинским нефтяникам, – явилось также первым и наиболее ценным произведением турецкой литературы о рабочем классе. Назым Хикмет никогда не забывал Азербайджан, внимательно следил за успехами нашей республики.

В стихах, статьях и очерках, опубликованных в Турции в журнале “Resimli ay” («Иллюстрированный ежемесячник»), Назым Хикмет рассказывал турецкому народу о трудовых подвигах бакинских нефтяников, об индустриальной мощи и культурных достижениях Азербайджана, сравнивал Баку с «солнечной пшеничной нивой», «морем света».

Представляет интерес стихотворение поэта «Байрамоглу» (1928 г.), написанное в тюрьме «Хопа» и посвящённое видному азербайджанскому революционеру Али Байрамоглу.

Каждый раз, когда сердце моё, в тюрьме,
находит слишком длинным свой путь,
каждый раз, сквозь времени мглу,
я вспоминаю товарища одного,
коммуниста, азербайджанца Байрамоглу [2, с.21].

Описывая «чёрные камни чёрного города», нефтяные источники, шумящие, подобно кипарисам под звёздным небосводом, соляные нефтяные лужи её чёрной земли, плоские крыши домов, чёрные двери каменных магазинов, поэт обращает внимание читателей к образу революционера, которого жандармы ведут на смерть. «Разве есть ещё дорога по ту сторону смерти?» – говорит поэт, призывая людей мужественно принять смерть, подобно бесстрашному революционеру Байрамоглу, понимавшему, за что отдаёт свою жизнь:

Связаны руки у Байрамоглу,
Но глаза, как угли глядят во мглу [2, с.22].

Поэт вспоминает Байрамоглу и в стихотворении “Снежной рощей иду я ночью” (1956).

Второй раз в Азербайджан Назым Хикмет приезжает в 1957 году. «Я приехал в Баку, и словно весь мир стал моим. Знаете ли вы, как мне дорог Баку, Азербайджан? Моя молодость и старость связаны с Баку!» – говорит поэт [1, с.92].

Представляют интерес стихи поэта «Я еду в Баку» и «Тридцать лет спустя».

В стихотворении «Я еду в Баку» поэт уподобляет Баку Асли, а себя Керему и безмерно рад встрече с городом, который он воспел с огромной любовью и вдохновением, который дорог ему и ценен как «сердце, вручённое в руки друга, хлеб-соль, которую ел за братским столом».

Выражением глубокой любви к азербайджанскому искусству являются высказывания поэта как об азербайджанской культуре вообще, так и об отдельных её представителях – Расуле Рза, Микаиле Рафили, Самеде Вургуне и других.

В статье «Слёт дружбы» написанной в связи с конференцией писателей стран Азии и Африки в Ташкенте, поэт писал: “Среди стран Азии и Африки Азербайджан занимает особое место. Мы, писатели Азии и Африки, вместе со своими народами, в лице Азербайджана видим свои грядущие дни» [5, с.4].

Любя Азербайджан, как свою Родину, и в Баку вдыхая аромат безгранично любимого Стамбула, Назым Хикмет мечтал о создании альбома, в котором отразил бы «яркую историю Азербайджана, который во всех сферах жизни, подобно маяку, освещает путь народам Востока» [6, с.27].

Он хотел, чтобы этот альбом был переведён на все языки народов мира.

Произведения большого художника слова Назыма Хикмета глубоко национальны, связаны с национальной почвой, культурой и традициями родного народа, вместе с тем, высокий гуманизм, оригинальность художественной мысли, светлый и воинствующий реализм превратили его творчество в общечеловеческое явление. И сегодня, в XXI веке, нам всё яснее осознаётся многогранный литературный вклад в мировую культуру, оставленный великим поэтом – Назымом Хикметом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Babayev Aqşin. 100 yaşlı Nazim Hikmət. – Bakı: “Təhsil”, 2000, 182 s.
2. Назым Хикмет. Стихи и поэмы. – М.: «Молодая гвардия», 1957, 288 с.
3. Назым Хикмет. Избранные сочинения. Т. 1. – М.: 1957, 402 с.
4. Назым Хикмет. Лирика. – М.: «Художественная литература», 1968, 297 с.
5. Назым Хикмет. Слёт дружбы. / газета «Коммунист», Москва, 10 октября

1957, c.4

6. Сверчевская А.К. Известный и неизвестный Назым Хикмет. Материалы к биографии. М.: Институт востоковедения РАН, 2001, 192 с.

7. Фиш Р.Г. Назым Хикмет. Этюды жизни и творчества. М.: «Художественная литература», 1984, 285 с.

Törəxanım HÜSEYNOVA

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

NAZİM HİK MƏT POEZİYASINDA AZƏRBAYCAN

X ü l a s ə

Böyük türk humanist-şairi, dramaturq və nasiri Nazim Hikmət dünya poeziyası tarixində əvəzəlməz iz qoymuşdur. İntəhasız planetin çox ölkələrinə səfər etmiş Nazim Hikmət dünyada baş vermiş bir çox hadisələrə çevik münasibətini bildirmişdir. Şair Azərbaycana böyük sevgi bəsləmiş, onu ikinci vətəni hesab etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, onun ilk şeirlər kitabı olan “Günəşi içənlərin türküsü” 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Azərbaycana həsr edilmiş “Neftə səyahət”, “Bairamoglu”, “Mən Bakıya gedirəm”, “30 ildən sonra” və başqa şeirləri böyük maraq doğurur.

Torakhanum HUSSEINOVA

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

AZERBAIJAN IN NAZIM HIKMAT`S POETRY

S u m m a r y

The famous Turkish poetry-humanist, dramatist and prose-writer Nazim Hikmat`s creation has put indelible sign in the history of the world literature. Nazim Hikmat, being in the many countries of the world, commented vivid to all important events of that epoch in his literary works. The poet felt great love to Azerbaijan, called it himself second motherland.

The first poem book “The Song of the People Drinking the Sun” had been published in Baku in 1928. Poems of the poet “Traveling to the Oil”, “I go to Baku”, “Bairamoglu”, “After 30 Years” and others, devoting to Azerbaijani theme deserve attention.

Gülzar MƏMMƏDOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

gulzar-mamedova@inbox.ru

QÜRBƏTDƏ KEÇƏN ÖMÜR

Açar sözlər: Nazim Hikmət, türk, yaradıcılıq, şeir, şair

Keywords: Nazim Hikmet, turkish, creativity, poem, poet

Bu bir həqiqətdir ki, hər bir qələm sahibinin şəxsiyyəti onun sənətinin əsas məğzini, məqsəd və mahiyyətini, mənəvi bütövlüyünü şərtləndirir. Turan elinin unudulmaz sənətkar oğlu Nazim Hikmətin yaradıcılığının hər qatında dərin mənə, axıcı lirizm, yurd həsrəti, ömrünün sonunadək qərblə keçirdiyi ağırlı-acılı həyat yolu izlənilir. Bu baxımdan sənətkarın “Avtobiografiya” şeirinə diqqət edək:

1902-də doğuldum
doğulduğum şəhrə dönmədim bir daha.
Geriyə dönməni sevməm –
 üç yaşında Hələbdə paşa torunluğu etdim.
On doqquzumda yenə Moskvada
Kommunist Universite öyrənciliyi.
Qırx doqquzumda yenə Moskvada
SeKa Partiya!
On dördümdən bəri şairlik edirəm.
Kimi insan otların, kimi insan balıqların
çəşidini bilir,
 mən ayrılıqların...
 Kimi insan əzbərə sayar ulduzların adını,
 mən həsrətlərin... [3, s.198]

Yuxarıdakı misralardan da görüldüyü kimi, Nazim Hikmətin “dağ seli kimi qüdrətli poeziyası”nın [3, s.5] hər sətirində keçirdiyi nisgilli və əzab-əziyyətli bir ömür yolu gözlərimiz önündə canlanır. Fəqət şair həyatının ayrı-ayrı mərhələlərində üzləşdiyi məşəqqətlərə baxmayaraq, “dünyaya gəldiyimə fövqəladə məmnunam” [3, s.5] deyir. Yazıçı Anarın qeyd etdiyi kimi, “...çünki o, dünyaya sənətkar kimi gəlmişdi, anadan şair kimi doğulmuşdu” [3, s.5].

Nazim Hikmətin bir qələm sahibi kimi sənət aləmində öz səsi, öz nəfəsi, fərdi üslubu vardır. Şairin poetikası ilə dərindən tanış olduqda aydın görürük ki, onun işlətdiyi ifadə, söz forma xarakterinin deyil, duyğuların oyatdığı həyəcanının tərənnümüdür. Başqa sözlə desək, Nazim Hikmət həyatının ağrı və acılarını qələmə almaqla həm də yaşadığı dövrün haqsızlıqlarını gələcək nəslə ustalıqla ötürməyi bacarmışdır.

Yaradıcılığını nəzərdən keçirdikcə Nazim Hikmətin insanlığa, yaşadığı mühitə, zəmanəyə qarşı subyektiv, bir o qədər də obyektiv münasibətinin şahidi olur. 1925-ci ildə qələmə aldığı “Yayıdan uçan ox” şeirinə diqqət edək:

Yayıdan uçdu ox:
Mənzil iraq,
çox iraq.
Çox!
Hədəfdən bir əsər yox!
Mənzil iraq,
çox iraqdı.
... Bu uçuş
illərlə, illər qədər il sürdü!..
... Qoca tarix verdi yay, verdi kaman.
Çəkirik yayı zaman-zaman.
Uçan ox vuruşumuzdur
quş misalı,
hədəf qurtuluş misalı [3, s.38].

Çox doğru fikirdir ki, “Nazim Hikmət hər havada əqidəsini dəyişənlərdən deyildi” [1]. Haqqın, ədalətin zülmə, xeyrin şərə qarşı gec-tez zəfər çalmasına inam Nazim Hikmətin əqidə dönməzliyindən irəli gəlirdi.

Öz doğma vətəninə bu böyük insanın adı və kitablarının çapı qadağan idisə, Bakıya hər səfəri zamanı Azərbaycan xalqı mütərəqqi ziyalıları ilə bahəm onu böyük coşqu və sevincə qarşılayırdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Hərgah o dövr üçün Nazim Hikmət “Türkiyə üçün kommunizmin simvolu idisə, Moskva üçün saxta beynəlmiləçilik rəmzi idi. Azərbaycan üçün türk dilinin, türkçülüyn” [3, s.14] aparıcı qüvvəsi idi. Çünki tarixən qırılmaz tellərlə bağlı qardaşlıq hissələrinin alovunu heç bir ideologiya, amiranə basqı, qəddar, şovinst qüvvə söndürə bilməzdi. Nazim Hikmətin Bakıda ən yüksək kürsüdən “Mən türkəm, siz də türksünüz, ruhumuz, gələnlərimiz, xalqlarımız, dillərimiz qardaşdır” [9] tarixi müraciəti fikrimizin sübutudur.

Məlum olur ki, 1927-ci ildə Bakıda səfərdə olarkən şairin Süleyman Rüstəmin redaktəsi ilə “Günəşi içənlərin türküsü” adlı kitabı nəfis şəkildə çap olunmuşdur. Süleyman Rüstəm xatirələrinin birində yazırdı: “Vaxtilə katibi olduğum “Maarif və mədəniyyət” jurnalına Nazim Hikmət şeirlər göndərirdi. Onunla məktublaşırıdım. Nazim Hikməti ilk dəfə Bakıya dəvət etdim” [9].

Nazim Hikmət isə 1927-ci ildə Bakıda “Vışka” qəzetinə verdiyi müsahibəsində bu barədə belə deyir: “Bakı ilə məni köhnə dostluq bağlayır... Axı bu şəhərdə mənim ilk kitabım nəşr olunub. ...İki il sonra onu mənim vətənim Türkiyədə çox az tirajla buraxdılar” [9].

Xalqımızın, elm və sənət adamlarının bu böyük şəxsiyyətə doğma münasibəti şairi daha da ruhlandırır, həyata bağlayır, özünənamı artırır, qələmə sarılmağına müsbət impuls bəxş edirdi.

Azərbaycan mövzusu Nazim Hikmət yaradıcılığında mühüm yer tutur. Bakını öz ana yurdu İzmirə bənzətməsi, Xəzər dənizini xüsusi vurğunluqla vəsf etməsi, özünü doğmaları əhatəsində hiss etməsi “Bakıya gəldim, dünyalar mənim oldu” [5] ifadəsinin canlı sübutudur.

Üfiqlərdən üfiqlərə
ordu-ordu köpüklü mor dalğalar
qoşuyordu.
Xəzər rüzgarların dilini qonuşuyor,
balam,
qonuşub coşuyordu!
... Xəzərdə dost gəzər!
Düşmən gəzər!
Dalğa bir dağdır,
qayıq bir keyik! [3, s.45]

“Xəzər dənizi” şeirinin hər bir sətirində dərin məna, orijinal ifadə tərzini var. Şair “Xəzərdə düşmən gəzər” deməklə sözün sətiraltı məğzinə diqqət yetirməyi işarələyir.

Görkəmli bəstəkar A.Məlikovun Nazim Hikmətin librettosu əsasında yaratdığı “Məhəbbət əfsanəsi” baleti dünyanın bir çox ölkəsinin səhnəsində tamaşaya qoyulmuş, əsər böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Musiqişünas S.Təhmirazqızı bu barədə yazır: “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin musiqisindən melodik özünəməxsusluq, milli kolorit incəliyi, çox maraqlı ritmə ecazkar orkestr yazısının tembr və faktura rəngarəngliyinin sehri dünya səhnəsində dinləyiciləri valeh edirdi” [8].

Haqq-ədalət uğrunda mübarizlik, cəsarət və mərdlik mücəssəməsi kimi fəzilətli keyfiyyətləri ilə insanlığa nümunə olan Nazim Hikmət şəxsiyyəti sənət adamlarının

daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu mənada psixoloji portret ustası, heykəltəraş Münəvvər Rzayevanın hazırladığı “Nazim Hikmət büstü” bir sənətkar kimi onun yaradıcı fəaliyyətində xüsusi yer tutur. Belə ki, sözün həqiqi mənasında ona atalıq edən, el içində şairin qızı kimi tanınan Münəvvər xanım yaratdığı bu tarixi sənət əsəri ilə sanki övladlıq borcunu yerinə yetirmiş oldu.

Nazim Hikmət büstünə diqqət yetirdikdə sənət əsəri kimi obrazın daxili aləminin keçirdiyi psixoloji durumunun, vətən həsrətli gözlərin çoxmənalı ifadəliyinin heykəltəraş tərəfindən ustalıqla işləndiyini müşahidə edirik.

Məlumdur ki, ana adı İslam dünyasında, klassik və müasir ədəbiyyat tariximizdə Allahdan sonra yer üzündə ən müqəddəs varlıq kimi qiymətləndirilmişdir.

Analardır adam edən adamı.

Ana bir aydınlıqdır, önümüzdə gedir [3, s.10], –

deyən Nazim Hikmət Münəvvər xanımın anasına hörmət əlaməti olaraq aşağıdakı məzmununda məktub ünvanlayır: “Üzünü bircə dəfə də görmədiyim bəxtiyar ana! Sizə təşəkkür edirəm, Münəvvər kimi istedadlı, ağıllı bir qız boya-başa yetirmisiniz. Mən onun bacarığına heyran olmuşam. Sənət müəllimləri də onun haqqında yüksək fikirdədirlər. İnanıram ki, Münəvvər gələcəkdə məşhur heykəltəraş olacaq. Sağ olun. Əllərinizi öpürəm. Nazim Hikmət” [2, s.32]. Şair fikrində yanılmadı. M.Rzayeva Azərbaycan mədəniyyət tarixində özünəlayiq yer tutdu.

Nazim Hikmət yaradıcılığının tədqiqatçısı Aqşin Babayev məqalələrinin birində qeyd edir ki, “Münəvvər xanım Nazim Hikmətin ... heykəlini yaratmaq istəyəndə şair ona demişdi: “Heykəlimi mən öləndən sonra yaradarsan. Özü də bilirsən necə? Yalnız gözlərimi verərsən. Bilsinlər ki, bu şəffaf damcılar ömrünün sonuna qədər vətən həsrəti ilə yanan insanın gözləridir...” [2, s.32].

Doğma məmləkətdən didərgin düşməsi “ailə vəziyyətindən, kiçik yaşlı oğlundan ayrı yaşamaq məcburiyyəti, əsərlərinin öz ana dilində ana vətəninə nəşr olunmaması, adının yasaq edilməsi... Nazim Hikmətin son illərini acı bir işgəncəyə cevirmişdi” [3, s.10].

“Şeirimin kökü yurdumun torpaqlarındadır” [3, s.16] deyən həsrətli şairin 1958-ci ildə yazdığı “Məmləkətim haqqında” şeirini həyəcənsiz oxumaq qeyri-mümkündür.

Məmləkətim, məmləkətim, məmləkətim!

Nə səndə tikilən papağım qaldı,

nə yollarımı ölçmüş ayaqqabım,

silə-mah, son pencəyim

köhnəldi, düşdü çiynimdən.
Sən indi qalmısan ancaq
saçlarımın ağında,
ürəyimin infarktında.
Alnımın qırıqlarındasan, məmləkətim!
Məmləkətim, məmləkətim, məmləkətim! [3, s.187]

Bu şeir, sözün həqiqi mənasında, vətən həsrəti ilə yanan qərib bir şairin monoloqudur desək, yəqin ki, səhv etmərik.

Psixoloji ovqat, təzadlı müqayisələr Nazim Hikmət tərəfindən ustalıqla qələmə alınmış insanlığın həyat fəlsəfəsidir... Nazim Hikmət türk ədəbiyyatı tarixinə öz möhürünü vuran sənətkarlar sırasındadır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Anar (müsaibə). N.Hikmət hər havada əqidəsini dəyişən deyil. “525-ci qəzet”, 11 oktyabr 2022
2. Babayev, A. M.Rzayevanı itirdik. “Vəfa” jurnalı, 8/9, 2004
3. Hikmət, N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2009
4. İsmayıl, S. M.Rzayevanın heykəllər və büstlər dünyasından ştrixlər. “Ayna” qəzeti, 11 iyul 2009
5. Qarabaği, İ.E. N.Hikmət və Bakı küləyi. “Ədalət” qəzeti, 31 iyul 2019
6. Quliyev, E. Nazim Hikmətin həyatı və yaradıcılığı. “Xalq Cəbhəsi” qəzeti, 15 fevral 2019
7. Qasımzadə, N. Mavigözlü şair. Seçilmiş məqalələr. məlumatlar.az, 2020
8. Təhmirazqızı, S. A.Məlikov yaradıcılığına daha bir nəzər. “Mədəniyyət” qəzeti, 2 iyun 2010
9. Zəhra, A. Bakının məşhur qonaqları. “KQB”-nin izlətdiyi N.Hikmət Bakıda niyə ağladı. modern.az, 27 dekabr 2015

Gulzar MAMMADOVA

Ph.D. in philology

National Museum of Azerbaijani literature named after Nizami Ganjavi

LIFE SPENT IN STRANGE LAND

S u m m a r y

The article touches on different aspects of poet, screenwriter, dramatist, public figure Nazim Hikmat's life in strange land. At this time, it is investigated the topic of longing for the motherland, which is especially prevalent in the poet's creativity. Individual examples of the skillfully written poems once again confirm that, in fact, Nazim Hikmat's poetic creations, side by side with declaring the psychological turmoil and rebellion of the heart during the troubled years spent abroad, also reveal the socio-political, literary and cultural landscape of his time.

At the same time, the article examines the place of Nazim Hikmat's personality and creativity in the socio-literary environment of Azerbaijan. At this time, the writer's creative relations with the progressive intellectuals of the time are also touched upon.

III BÖLMƏ

NAZİMHİK MƏTŞÜNASLIQ: TÜRkiYƏDƏ, AZƏRBAYCANDA, DÜNYADA

Tomiris BABANLY

National Museum of Azerbaijani Literature

Named after Nizami Ganjavi of ANAS

tomiris_babanly@hotmail.com

ENGLISH TRANSLATIONS OF NAZIM HIKMAT'S POETRY

Keywords: Nazim Hikmat, Turkish poetry, rebellion spirit, blank verse

Açar sözlər: Nazim Hikmət, türk poeziyası, inqilabi ruh, sərbəst şeir

The outstanding representative of Turkish and world poetry of the XX century Nazim Hikmat made a deep influence on the literature of all Turkish and Eastern nations by his poetic heritage. His talent and creative activity made him immortal poet of the world literature. "Nazim Hikmat was the first explicitly modernist poet in the young Turkish Republic. Turkish poetry, with a history dating back a thousand years, had generally been limited to the folk genre. In the imperial capital, it was written in the artificial language of Ottoman, a mixture of Turkish, Persian and Arabic" [2, p.1]. Nazim Hikmat struggled against the old literary traditions, literary forms and contents and created his own new and original style in the poetry. "He developed a style that was to become recognizably his own using colloquial diction, alliteration and onomatopoeia, the alternation of long and short lines and a staccato syntax; and was also to serve as an inspiration for much subsequent modern Turkish poetry. His subject matter as well as his aesthetics became resolutely materialist and futurist" [2, p.1].

The poet always tried to protect the purity of the Turkish literary language. He himself noted that he was not the first one in this matter and said that he just continued the traditions of Yunus Emre, Mehmet Emin and others.

The aim of the poet's creativity was to destroy the environment of medieval superstition and ignorance, to serve a new, more progressive society. And he created this society in his poetry. The rebellion in his poetry was the result of the lifestyle, people's needs, and social inequalities he saw in the society he grew up. That was why he fought against these injustices until the end of his life. Due to his loyalty to his convictions and belief on communist ideology, Nazim Hikmat was persecuted from his youth. His rebellion spirit increased even higher and was not well accepted in his Motherland. Nazim Hikmat, a brave, courageous poet, who did not shy away from anything and anyone, always expressed his words sharply and fought against injustice with his poetry that had been created in prisons. He became famous with his poetry, promoted humanistic ideas and freedom of personality while he was alive.

He managed to escape to Russia, where he continued to write plays and poems. New life and circumstances made great influence on the young poet. While receiving Marxist education in Moscow, he sincerely believed that his life would change and reflected this spirit in his poems.

Nazim Hikmat lived in the Soviet Union till the last days of his life. But he used to be the great son of the Turkish world with his lyrical, political and philosophical poetry. He is a great Turkish man who has a special place in the Turkish and world literature. Here it is worth to note that emigration left a deep mark on the poet's works. It is perhaps no coincidence that poems focusing on place in Hikmat's poetry increased, and his way of approaching them changed. Wherever he lived, he never stopped longing for his homeland. He was famous personality not only in Russia, but in whole Europe. It is not accidental that his poetry was translated into 50 languages of the world. Nazim Hikmat's poetry was translated, read and loved by the peoples of the world. While the translation of Nazim Hikmat's works into world languages gave the poet a sense of pride and joy, on the other hand, the indifference shown to the poet and his works in Turkey saddened him very much. The famous Turkish writer Aziz Nesin noted: "Today Nazim Hikmat is a Turkish song that travels around the world". But Nazim expressed his regret in his lines bitterly: "My writings are published in thirty-forty languages, but my own Turkish language is forbidden in my Turkey". The poet's heart was always beating with longing for Turkey. His appeal to his comrades in his poem "Last will and testament" written in 1953 year confirms our opinion once again. We are going to analyze some translations of Nazim Hikmat's poems into English in this article. Let's look through the translation of the passage from the poem:

Yoldaşlar, ölürsem o günden önce yani,
– öyle gibi de görünüyor –
Anadolu' da bir köy mezarlığına gömün beni
ve de uyarına gelirse,
tepemde bir de çınar olursa
taş-maş da istemez hani... [4, p.1]

*Comrades, if I die before that day, I mean
– and it's looking more and more likely –
bury me in a village cemetery in Anatolia,
and if there's one handy,
a plane tree could stand at my head,
I wouldn't need a stone or anything [3, p.1].*

Translation of the poem is given exactly. The translator used such an expression “one handy” for “uyarına gelirse”. *I think it should be translated as “if possible”, so the poet’s mood would have been expressed more correctly.*

Another poem that we are going to bring to your attention is an epic novel in verses “Human Landscapes from My Country”, where the poet “demonstrates his mastery of narration and cinematographic techniques” [3, p.1]. The style of this epic novel in verse is very modernist: Nazim Hikmat introduced the free verse form that was so typical of early 20th century Western European poetry. The poem written in syllabic system and poet’s style is transparent and effortless to read. The poet’s ability to talk about abstract political concepts in terms of highly concrete personal emotions, his mastery of creating real human characters made him even more famous. In this poem, Nazim Hikmat paid great attention to the tragedy of people and created a big gallery of human characters. Translation of the poem was made by Randy Blasing and his wife of Turkish origin Mutlu Konuk Blasing perfectly. “Human Landscapes from My Country” was published in an abridged English-language version by Persea Books and considered as a major event in contemporary world literature.

One of the characters of the poem is a woman whose husband is in prison. The inner world of the woman and her feelings are skillfully described by the poet. It should be noted that the poem was translated into English professionally. Reading the work in English and comparing it with the original, one can see how the translators took responsibility for accuracy. This is due to the fact that one of the translators (Mutlu Konuk Blasing) is of Turkish origin and is deeply familiar with the subtleties of the Turkish language:

*A woman whose husband’s in prison always looks
in the mirror, always.
More than other women,
she fears getting old.
She wants the man she loves to like her still when he gets out,
no matter
if it’s thirty years later [5, p.2].*

While preparing this article, we came across a book when we were looking for translations of the poet into English on the Internet. This is the first American publication of a book “Poems by Nazim Hikmat”. The poems were translated by Rozet Avigdor and Nilufer Mizanoglu, two students who got education in New York,

in 1954. They translated the poems under the pseudonym Ali Yunus. Samuel Sillen, the author of the introduction to the book noted: “The poetry of Nazim Hikmat first reached us in America during the world-wide movement that won his release in 1950 from a Turkish dungeon where he had been tormented for thirteen long years. We felt an immediate kinship with the poet who from a distant prison wrote to Paul Robeson: “They are scared, Negro brother, Our songs scare them, Robeson.” And as we read his verse it seemed incredible that we should have made his acquaintance so late. For here, unmistakably, was an artist who belonged with Neruda and Aragon among the great poets of our age. We learned that his poems, smuggled out of prison, were passing from hand to hand throughout Turkey. They appeared without his name, yet they were unfailingly recognized. For the oppressed people of his land saw Nazim Hikmat’s signature in the plain speech which is their speech, in the daring realism, the irresistible optimism and love and longing for freedom. And across the frontiers his lines rang out to all people who treasure beauty and peace” [6, p.1].

The translators, with a deep love for the poet’s art, have succeeded in conveying the rebellious spirit of his poetry, the delicacy and great humanism of his lyrics to the western reader. In the introduction the author speaks how young poet was deeply stirred by the Socialist Revolution in Russia, his life and creative activity in Moscow. Then Samuel Sillen informs the readers with poet’s acquaintance with a famous Russian poet Vladimir Mayakovski, speaks about his return to Turkey in 1925. That year Nazim Hikmat was seized by the police and thrown into the Ankara jail for three years. “From then on his life was to be a series of heresy trials and jail sentences in the midst of which he turned out ever more popular poems, plays, political essays” [6, p.2]. “Despite all this, the world is beautiful and I am full of hope up to my throat...” [8, p.14] – These words were manifestation of Nazim’s positive outlook on life.

We have chosen some examples of the poet’s political verses. First of all we must mention that the responsibility of a translator is to deliver the message of the first in the fullest manner so that to have the option to accomplish primary similitude of the source and target messages. In this sense, the fact that one of the translators speaks Turkish and assisted the other one to fully understand the text during the translation helped to convey the idea to the reader accurately. Let us look through the translations. As we mentioned the poet’s optimistic mood was the distinctive characteristic of his life. He was always hopeful and confident about the future.

The poem “Optimism” was written in 1930 year. In this poem Nazim Hikmat showed his optimistic outlooks to the beautiful and happy future. It is commendable that during the translation, the artistic form and content of the poem was presented without harming. In original:

Güzel günler göreceğiz çocuklar,
güneşli günler
göreceğiz...
Motorları maviliklere süreceğiz, çocuklar,
ışıklı maviliklere
süreceğiz...
Açtıkmıydı hele bir
son vitesi,
adedi devir.
Motorun sesi [7, p.200]

Addressing to the young people, the poet tells his ideas of the power of human imagination. He complains about injustice of the time in which he lives:

We will see beautiful days, children
We will see sunny days.
We will sail our speedboats into the open sea, children
We will sail them
into the bright blue open sea...
Imagine going full speed
the motor turning
the motor roaring [6, p.4].

We can even see the portrait of the poet full of revolutionary thoughts in these verses. But here we also witness the poet's belief in a happy future as under the surface of these verses, which have a simple effect, subtle matters and great and deep truths are hidden.

The upheavals of time, the sharpness of the struggle for freedom, the colorfulness of the images, the elegance of form, corresponding to the plot, are embodied in the new style of the poet. The poetic details of the poet's individual feelings are figuratively reflected in his works. The spirit of his poems is dominated by a rebellious, but far from rhetorical, sincere pathos. The poet's poetic power permeates all spheres of social life and is based on artistic generalization, evaluation of the poetic object, vivid observations and creative intervention in the subject. All these aspects were given in translation exactly and from this point of view, translation of the poem is very successful. In this article, we analyzed only two poetic examples. It should be noted that when considering the translations into

English, the successful reception of the translation is done by excellent experts of the Turkish and English language, which once again proves the quality of the translation of the poems without harming the artistic form and content.

Nazim Hikmat is the lyrical hero of his poems, which includes an active public way of thinking and a form of civic thought. Citizenship is characteristic not only of the idea and social outlook of this hero, but also of his active life position, as well as a part of his psychology, spirituality, and emotional perception of the world. In the work of the poet, there is a flow of images that interfere with the material of life, social commentary on the background of nature, and provide a visual embodiment of objective beauty. All these qualities are reflected in the English language in a very readable and artistic way.

The creative activity of the great poet is an example of a deep idea, moral and social vision, and high literary taste. This poetry, matured with unique values and polished by artistic pursuits takes its rightful place in the literary treasury of Turkish poetry.

Nazim Hikmat had the same sensitivity both in poetry creation and in the art of translation. Academician Bakir Nabiyev mentioned in the article “Some problems of artistic translation” about Nazim Hikmat’s poetry in Russian. It is not accidental that as early as “in 1957, the poet who was dissatisfied with the translation of his poems for the book “Den Poezii” (Day of Poetry) said: “Why does this honorable person decorate my poems? It would be good if you could print them in my own translation. Please!” It is interesting that Nazim Hikmat’s poems “Letter to David Oistrakh” and “My youth” were signed with these words: “Interlinear translation is by the author”.

The poet’s creativity inspires the reader deeply, and despite the fact that his works are well-known in Western Europe and America, I want to make my contribution to literary translation of Nazim Hikmat’s poetry. At the end of the article I would like to present my own translations of four socio-political, revolutionary-patriotic poems – “*Ceviz ağacı*” (Nut tree) [5, p.76], “*Salkımsöğüt*” (Weeping willow) [5, p.221], “*Şehitler*” (Martyrs) [5, 268] and “*Yanar dağ*” (Burning mountain) [5, p.297].

Nut tree

*My head is like cumulus, my outer and inner world is sea,
In the Gulhane park I am a nut tree.
I am an old branchy, clustered nut tree
Neither you nor police suspect or notice me.
I am a nut tree in the Gulhane park,*

*My leaves are teeming in waters,
My leaves are trembling as a silky napkin.
Pluck it and wipe away tears.
My leaves are my hands-a hundred and thousand hands.
I touch you and Istanbul with hundred and thousand hands
My leaves are my eyes – I stare in amazement
With hundred and thousand eyes I look at you and Istanbul.
My leaves are beating like a hundred thousand hearts.
In the Gulhane park I am a nut tree
Neither you nor police suspect or notice me.*

Weeping willow

*The waters were flowing
 Showing the willow trees in their mirror
Weeping willow was washing its hair!
Flaming bare swords hitting the willows
The golden riders are running to the sunset!
Suddenly
like a bird
As if shot
 from the wing
A wounded rider fell from his horse!
He did not shout,
He did not call anyone
He looked only with eyes full of tears
At the glittering horseshoes of the
 Riding away horsemen!
Oh, alas!
 What a pity
He will never ride on the foamy necks of those four-legged forces
He will never wield the sword behind the white armies!
Horseshoes sounds fade away slowly,
Horsemen disappear in the sunset!
Heyy, horsemen, Golden horsemen
with windy winged horses!
with windy winged hor...
with windy wing...*

Yanar Dagh ("Burning Mountain")

*The carotid artery of burning mountain is cut
its underground weepings:
breaking through
like a breaking blood fountain!
Listen to the rebel from the burning mountain's lips!
It twirls the flames from its throat
To the fog like red balloons!
The burning mountain's flame like a burning soul
gave water to oceans!...
Who wants to, let him sit within the four walls!
Let us watch the color
of the seething hearts falling into the sky
from the falcon rocks!
Let us wash in the flames
Tearing the hair of our bodies
of the burning mountain
Like steel sticks!
Let us wash and burn!*

REFERENCES:

1. Agshin Babayev. "Nazim Hikmət qalaktikası", Bakı, 2016, <http://anl.az/el/Kitab/2016/Azf-291221.pdf> (322 pages)
2. Nazim-Hikmet-Beyond-the-Walls-Selected-Poems-Chosen-by-Ruth <https://ru.scribd.com/document/22306152/>
3. Nazim Hikmat. POETITORIAL: Remembering a poet in exile https://www.poetryinternational.com/en/poets-poems/article/104-29354_POETITORIAL-%20%20%20%20%20%20%20Remembering-a-poet-in-exile
4. Nazim-Hikmet-vasiyet- <https://medium.com/@saylibaris/8db0e7919b02> (Orjinal yazı: Olay Ufku'nda)
5. Nazim Hikmat Human Landscape from My Country <https://neglectedbooks.com/?p=1747> <https://www.mustafaaltinisik.org.uk/s-NazimHikmet.pdf>.

6. Human landscapes from my country
<https://istanbulmemoirs.files.wordpress.com/2015/05/human-landscapes.pdf>
7. Poems-by-Nazim-Hikmet-New-York-1954
<https://ru.scribd.com/doc/16093710/> Randy Blasing and Mutlu Konuk Blasing, Poems of Nazim Hikmet (Braziller Books, 2002) and Human Landscapes from My Country (Braziller Books, 2009)
8. Taji Karan, Paris in jön delikanlıları, “Cumhuriyyet” dergisi, sayı 877, 12 Ocak, 2003

Tomiris BABANLI

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

NAZİM HİKMƏT POEZİYASININ İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏLƏRİ

X ü l a s ə

“Nazim Hikmət poeziyasının ingilis dilinə tərcümələri” başlıqlı məqalə böyük türk şairi, türk modernist poeziyasının banisi Nazim Hikmət poeziyasının ingilis dilinə tərcümələrindən bəhs edir. Görkəmli şairin yaradıcılığı dərin ideya, yüksək ədəbi zövq, yetkin sənətkarlıq nümunəsidir. Bənzərsiz bədii axtarışlarla cilalanan bu poeziya dünya ədəbi xəzinəsində öz layiqli yerini tutur. Şairin poeziyası bir çox Avropa xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur. Şairin poetik gücü canlı müşahidələrə və mövzuya yaradıcı müdaxiləyə əsaslanır. Bütün bu məqamlar ingilis dilində dəqiq verildiyindən tərcümələr öz orijinallığı və dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir.

Məqalədə yalnız iki poetik nümunə təhlilə cəlb edilmişdir. Qeyd edək ki, tərcümələrə nəzər saldıqda mətnin uğurlu qavranışı aydın görünür. Tərcümə türk və ingilis dillərini mükəmməl bilən mütəxəssislər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu da şeirlərin bədii forma və məzmununa xələl gətirmədən keyfiyyətli tərcümə olduğunu bir daha sübut edir. Məqalədə Rendi Bleyzinq və Mutlu Konuk Bleyzinqin, eləcə də Rut Kristi, Riçard Makkeyn və Tələt Sait Halmanın ingilis dilinə çevirdikləri şeirlərdən nümunələr verilmişdir. Məqalənin sonunda Nazim Hikmət yaradıcılığına müraciət etmiş müəllifin şairin poeziyasından etdiyi bir neçə şeirin tərcüməsi də oxuculara təqdim olunur.

Ceyran QƏNBƏRLİ

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
ganbarlid@mail.ru

ANARIN “KƏRƏM KİMİ” ROMANI HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: Anar, Nazim Hikmət, esse, roman, yaradıcılıq, şeir

Keywords: Anar, Nazim Hikmet, essay, novel, creativity, poem

Bir qələm insanının başqa bir həmkarı ilə bağlı əsər yazması özlüyündə ədəbiyyat hadisəsidir. Və əgər yazılan əsərin baş qəhrəmanı zəmanəsinin müqtədir şəxsiyyətidirsə, bu, həm də mədəniyyət hadisəsinə çevrilir. Bu baxımdan dəyərləndirərsək, yazıçı Anarın Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığı haqqında anılar, düşüncələr (esse, dənəm) romanı adlandırdığı “Kərəm kimi”ni, fikrimizcə, şərti olaraq Nazim Hikmətin həqiqi ömür dastanı da adlandırmaq olar. Əsərin dastanların struktur özəlliklərinə məxsus şəkildə boylardan ibarət olması da müəyyən mənada bunu söyləməyə əsas verir.

Yeddi boydan ibarət olan bu əsərində “Nazim Hikməti anlamaq, tanımaq və sevmək üçün əsas mənbə, əsas məxəz, heç şübhəsiz, onun əsərləri, ilk növbədə şeirləridir” [1, s.82-83] qənaətini bildirən müəllif, çox güman ki, məhz bu səbəbdən hər boyun adında Nazim Hikmətin şeirlərinin misralarını epiqrafsayağı işləmişdir. Əsərin “Söz başı” ilə müqəddiməsində Anarın “Nazimin həqiqi ömür yolu hərəkətlərində, çıxışlarında, bəyanatlarında, hətta nəsrində və dramaturgiyasında deyil, siyasi mübarizəsində, eşq macərələrində də deyil, ilk öncə şeirlərindədir” [1, s.92] fikri boyların adlarına işıq salır, sonrakı boylarda oxucunun Nazim Hikmətin yazıçı təxəyyülündən uzaq həqiqi ömür yolu ilə tanış olacağını işarələyir. Odur ki, əsərin adının (“Kərəm kimi”) Nazim Hikmətin bir şeirinin misrasından götürüldüyü də təsadüfi deyil. Nazim Hikmət şəxsiyyətinə, Nazim Hikmət yaradıcılığına münasibətdə “qaranlıqların aydınlığa” çıxması yolunda “anlamaq dərdini” ən ümdə dərdlərdən hesab edən sənətkar yanğısıyla qələmə alınması baxımından da əsərin adı özünü tam doğruldu. Bu isə istər Azərbaycan, istər Türkiyə elmi-ədəbi ictimaiyyətinin, eləcə də dünya oxucusunun şüurunda qəlibləşərək kök salmış bir çox yanlış təsəvvürlərə aydınlıq gətirir. Başqa sözlə desək, sözügedən əsər Nazim Hikməti yalnız siyasi mövqeyinə görə türk ədəbiyyatına yadlaşdırmağa cəhd edənlərə ünvanlanan zəngin faktiki materiallara əsaslanan tutarlı bir cavabdır.

“Kərəm kimi” romanı avtobioqrafik və tarixi faktlarla zəngindir. Hadisələr müəllifin təhkiyəsində şərh olunur və bu səbəbdən də əsərin baş qəhrəmanı elə müəllif özüdür. Və həmin baş qəhrəman, yəni müəllif, yeri gəldikcə, gah Nazim

Hikmətlə bağlı xatirələrini göz önünə gətirir, gah ədiblə canlı ünsiyyətdə olan, yaxud şəxsən tanışlığı olmasa da, Nazim Hikmət haqqında söz deyən tədqiqatçıların fikirlərinə istinad edir. Bu zaman müəllif hər cür subyektivlikdən uzaq olmağa çalışır, “yalnız həqiqəti, ...duyduğu və dərk etdiyi gerçəyi” bəyan etməklə oxucunu inandıрмаğı bacarır. Bu zaman müəllif həm şəxsi, həm istinad etdiyi xatirələrdə, həm tədqiqatlarda, bəzən elə Nazim Hikmətin özünün fikirlərində təzadların, ziddiyyətlərin, mübahisəli məqamların analitik şərhini tədqiqatçı-yazar səriştəsi ilə verə bilir.

Müəllifin təhkiyəsində təsvir olunan hadisələrə, istinad olunan fikirlərə münasibət bildirilərkən burada, yeri gəldikcə, fikri əsaslandırmaq üçün haşiyələrə yer verilir. Bəzi məqamlarda mətləbdən uzaq düşməsini müəllif onunla əsaslandırır ki, “...Nazimdən yazmaq bütün dünyanın, illah da türk dünyasının dərd-sərindən yazmaq deməkdir” [1, s.291]. Sonradan oxucunun diqqətini toplamaq, bir qədər də, yəqin ki, təkrarlara yol verməmək üçün “əvvəlki səhifələrdə” [1, s.100], “əvvəllərdə yazdığım kimi” [1, s.175], “əvvəldə dediyimi bir də təkrar edim” [1, s.218] və s. yazmaqla fikirlərini davam etdirir.

Bəllidir ki, Anar eyniadlı esseni hələ 1985-ci ildə qələmə almış və esse “Sizsiz” kitabında (Bakı, “Gənclik”, 1992) nəşr edilmişdir. Esse ilə tanış olanlara bəllidir ki, bu kiçikhəcmli əsərdə Nazim Hikmət yaradıcılığının əsas məqamlarına, türk və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədibin şəxsiyyətinə və sənətinə münasibətdə əks-qütbləşmə hallarına toxunulur. Ehtimal etmək olar ki, hələ həmin kiçikhəcmli esse üzərində işlədiyi zaman Anar gələcəkdə onu daha da geniş şəkildə yazmaq barədə düşünmüşdür. Kiçikhəcmli essenin, Ankara və Bakı nəşrlərinin üzərində ayrı-ayrı işləndiyini nəzərə alsaq, inamla demək olar ki, uzun və gərgin araşdırmanın məhsulu olan bu əsər Nazim Hikmət haqqında günümüzə qədər yazılan digər əsərlərdən tamamilə fərqlidir. Müəllifin özünün də qeyd etdiyi önəmli cəhətlərdən biri də budur ki, əsərin 2009-cu ildə Ankarada nəşr olunmuş variantında (“Kerem gibi” – Nazim Hikmet) Nazim Hikmətin Azərbaycanla bağlı yazılarına, Türkiyədə onun ölkəmizdəki həmkarları ilə ədəbi əlaqələri barədə bilgilərin az olması səbəbiylə bu cəhətə geniş yer ayırmışdır. Bakı nəşri isə (2015) Nazim Hikmətin Türkiyə həyatı, türk elmi-ədəbi ictimaiyyətində ədib haqqında Azərbaycan oxucusuna məlum olmayan, yaxud az məlum olan məlumatlarla zəngindir. Əsərdə Vala Nurəddinin “Bu dünyadan Nazim keçdi”, Mehmet Fuadın “Nazim Hikmət”, Zəkəriyyə Sərtəlin “Mavigözlü dev”, “Nazim Hikmətin son illəri”, Səbiyə Sərtəlin “Roman kimi”, Şövkət Sürəyya Aydəmirin “Suyu arayan adam”, Orxan Kamalın “Nazim Hikmətlə 3.5 il”, Mehmet İnanç Turanın “Nazimi anlamaq”, Ayşe Kulinin “İçimdə qızıl bir gül kimi”, Emin Qaracanın “Nazim Hikmətin eşqləri”, Ataol Bəhrəmoğlunun “Nazim Hikmət. Tabu və əfsanə” və onlarla digər kitabın adları çəkilir. Həm də həmin kitabların yalnız adları çəkilmir, bu müəlliflərin bir çoxuna

istinad edilir. Tamamilə təbiidir ki, burada bəzən üst-üstə düşməyən məqamlar analitik mübahisələrə, polemikalara yol açır. Əsas olan odur ki, Nazim Hikmətin həyatı və yaradıcılığı barədə ən mübahisəli məqamlarda belə müəllifin qənaəti oxucuya təlqin edilmir, əksinə, müəllif rəyi bildirilsə də, eyni hadisəyə müxtəlif müəlliflərin fərqli münasibətləri oxucunun mühakiməsinə buraxılır.

Əsərin dəyərli cəhətlərindən biri də budur ki, Anar çoxsaylı hadisələrin burulğanında Nazim Hikmət şəxsiyyətini bütəlməmiş heykəl kimi deyil, canlı insan kimi təqdim edir. Nazim Hikmət şəxsiyyətinin bütövlüyünü səciyyələndirən cəhətlərin genetik faktor olaraq irsən ötürüldüyünə işarə edən müəllif yazır: “Balaca Nazimin babasından əxz etdiyi ən böyük cəhət Mehmet Kazım paşanın məğrur, hürriyyətsevər, üsyankar, barışmaz xarakteri idi” [1, s.111]. Başqa bir yerdə müəllif Nazim Hikmətin mənəvi aləmindəki mühüm cəhəti, səmimiyyəti önə çəkir: “Nazim ictimai fəaliyyətində də səmimi idi, məişətdə də... Sevgisində, nifrətində yarımçıqlıq, davranışında diplomatiya yoxdu” [1, s.265]. Lakin bütün bu gözəl mənəvi keyfiyyətlərlə yanaşı Nazim Hikmətin eyni əhvalatı müxtəlif şəraitlərdə, müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı variantlarda nəql etdiyini, “fantazyorluq” qabiliyyətinin olduğunu da vurğulayır. Bu zaman Zəkəriyyə Sərtələ istinad edərək yazır: “Bu hekayəni mənə Nazim Hikmət özü danışib. Fəqət bunun nə qədər gerçək, nə qədər fantaziya olduğunu deyə bilmərəm. Nazim arada-sırada böylə fantaziyalar yapmağı, hətta yalan söyləməyi xoşlardı” [1, s.242]. Belə təqdimat Nazim Hikmət obrazını sxematiklikdən hifz edərək ona canlılıq və əlvanlıq gətirir. Belə ki, Bəşir Ayvazoğlunun “...İnsanlar səhvləri və savabları ilə, zəiflikləri və məziyyətləri ilə insandırlar” [1, s.187] fikriylə həmrəy olan Anar Nazim Hikmətin həyat yoluna nəzər salarkən onun “səhvləri və zəiflikləri”, “savabları və məziyyətləri” ilə həqiqi, dolğun obrazını yarada bilir.

Yalnız həqiqəti, duyduğu və dərk etdiyi gerçəyi qələmə alan müəllifin məqsədi Nazim Hikmətin müxtəlif dövrlərdən keçərək müəyyən dəyişikliklərə uğramış dünyagörüşünün onun böyüklüyünü zərrə qədər də azaltmayan özəl və yaradıcı şəxsiyyətinin bütövlüyünü diqqətə çatdırmaqdır.

Nazim Hikmətin ideoloji dünyagörüşünü araşdırarkən yazıçı belə mülahizə irəli sürür ki, “Nazimi kommunist kimi Moskvada oxuduqları yox (N.Hikmət Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetini bitirmişdir – C.Q.), Anadoluda gördükləri yetişdirmişdi” [1, s.118]. Daha sonra müəllif ədibin öz prototipini yaratdığı obrazın dilindən (“Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım!”) Anadoluda gördüyü ürək-ağrıdan səhnələrin təsvirini verir, sonralar, Moskvaya gedərkən yolda oxşar vəziyyəti müşahidə edərək bunu Türkiyə ədəbiyyatına ilk sərbəst şeir kimi daxil olan “Acların göz bəbəkləri” şeirində təsvir etdiyini vurğulayır.

Nazim Hikmət və kommunizm məsələsinin obyektiv şərhini vermək üçün müəllif dünyada sol düşüncə, sosialist və kommunist idealları probleminə nəzər salır və bu zaman Nazim Hikmətin də, Qərb sollarının da mövqələrinin səbəblərini daha dərinlərdə axtarmağın vacib olduğunu vurğulayır. Sollar problemindən danışan müəllif bir neçə vacib məqamı xüsusi qeyd edir. Yanlışıqlardan biri kimi Sovet İttifaqını kapitalist dünyasının alternativini kimi, “kommunist ideyalarının gerçəkləşməsini SSRİ-nin və sosialist düşürgəsinin timsalında” görmələri kimi səciyyələndirərək belə nəticəyə gəlir ki, “sosializmin tarixdə bir əhəmiyyəti varsa, o da bütün dünyaya antiörnək, antinümunə olmasıdır” [1, s.136]. Nazim Hikmət zaman-zaman “Buranın hüriyyətindənə Türkiyənin məhbusxanalarında yenə on beş il yatmağa hazırım” [1, s.185] fikrini dilə gətirsə də, “sosializmin gələcəyinə ümidini itirməmişdi, yox, amma bu gələcəyin yaxın olduğuna və özəlliklə SSRİ-də həyata keçəcəyinə artıq inanmırdı” [1, s.268].

Əsər boyu müəllif bir çox ədəbiyyat adamlarının Nazim Hikmətin türk şeirinə sərbəst vəznə V.V.Mayakovskinin təsiri ilə gətirdiyi fikri ilə heç cür razılaşmır. Və fikrini onunla əsaslandırır ki, Nazim Hikmətin etiraf etdiyi kimi, sərbəst vəznədə şeir yazmağa başlayarkən o, V.V.Mayakovski yaradıcılığı ilə tanış deyildi. Yazıçı mülahizələrini 1941-ci ildə həbsxanadan məşhur türk yazıçısı Kamal Tahirə göndərdiyi məktubdan verdiyi sətirlərlə təsdiqləyir: “Mayakovskinin 40-cı ildə nəşr olunmuş bircildliyi əlimə keçdi. Bilirsən, indi sənə bir etiraf edəcəm, amma öz aramızda qalsın, Mayakovskiylə ilk dəfə tanış oluram” [1, s.142].

Müəllifə görə, 1920-ci illərdə Moskva ədəbi, mədəni və siyasi mühiti Nazim Hikməti bir şəxsiyyət kimi yetişdirmişsə, onun şair kimi özünü təsdiq etməsi Azərbaycanla bağlıdır. Belə ki, həmin illərdə N.Hikmətin Azərbaycan poeziyasına təsirini vurğulayanlarla həmrəy olduğunu bildiren müəllif özəlliklə Türkiyədə Nazim Hikmətin bir şair kimi yetişməsində bu önəmli rolun danıldığından gileylənir.

Nazim Hikmətin 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş “Günəşi içənlərin türküsü” kitabından bəhs edən müəllif o illərdə Azərbaycan mətbuatında tənqidçilərdən Hənəfi Zeynallının, Mustafa Quliyevin, Teymur Hüseynovun bu gənc şairin yaradıcılığını təqdir və təhlil edən məqalələrinə də toxunur. Bunların içərisində Əli Nazimin “Günəşi içirik... günəşlənirik” məqaləsini şairin yaradıcılığının ədəbiyyatşünaslıq mövqeyindən araşdırılması və dəyərləndirilməsi baxımından ilk ciddi tədqiqat adlandırır.

Əsərdə, yeri gəldikcə, Nazim Hikmətin Türkiyədə, Bolqarıstanda, Rusiyada nəşr olunmuş kitablarına daxil edilməyən, vətəninə hətta nazimşünas mütəxəssislərin belə xəbərsiz olduqları, ümumilikdə Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı, müxtəlif görkəmli şəxsiyyətlər haqqında yazdığı “Xalqın malı olan sənət”, “Azərbaycan mədəniyyəti haqqında düşüncələr” məqalələrindən geniş sitatlar yer

alır. Verilən nümunələr sözügedən məqalələrlə geniş oxucu kütləsini tanış etməklə bərabər ədibin elmi-nəzəri baxışlarını aşkarlayır. Eləcə də Nazim Hikmətin dostu, qələmdaşı Rəsul Rzaya həsr etdiyi, vaxtilə Moskva mətbuatında dərc olunmuş üç məqalədə (sonralar onlardan biri Türkiyədə “Dialog Avrasiya” dərgisində dərc edilmişdir) həm Rəsul Rza yaradıcılığının təhlili, həm də ədəbiyyatşünaslıq baxımından dəyərli fikirlər yer almışdır: “Rəsul Rza xalq və klassik ədəbiyyata böyük pərəstiş edən bənzərsiz bir şair, Azərbaycan poeziyasının novatorlarından biridir. Axı novatorluq inkar etməkdən deyil, ədəbi irsdən bəhrələnməkdən başlayır... Rəsul Rza şeirin texnikasına bir doqma kimi baxmır. O, qafiyəni, ölçünü rədd etmir, ancaq nəzm aləmindən qayda-qanunları da qəbul etmir. Şeiri ölçülü də yazmaq olar, ölçüsüz də, qafiyəli də, qafiyəsiz də. Belə-belə, qəsdən qafiyəsiz yazmaq və qafiyə işlətmək xatirinə qafiyə ilə şeir yazmaq ən böyük formalizmdir” [1, s.181].

Nazim Hikmət “...bütün ömrünü bu şəhərin sevdasıyla və həsrətiylə yaşadı – İstanbulun” [1, s.101]. Bu həsrətin odu şairi bir-birindən möhtəşəm məmləkət, doğma yurduna həsrət şeirləri yazmağa sövq etdi.

Ayrı-ayrı qadınlara həsr olunmuş sevgi şeirləri də vardır ki, şairin tərcümeyihalını, yaradıcılığını öyrənmək üçün bunların üstündən sükutla keçmək olmaz. Anar da “Kərəm kimi” kitabında məhz bu cəhəti nəzərə alaraq Nazim Hikmətin eşqlərinə və sevgi məzmunlu şeirlərinə özəl yer ayırır, əminliklə belə bir qənaətə gəlir ki, “şairin sevgi lirikası yaradıcılığının ayrılmaz, bəlkə də ən mühüm və sonsuza qədər yaşayacaq hissəsidir. Başqa şeirlərinin – ictimai və inqilabi motivlərlə köklənmiş, beynəlxalq mövzulara həsr olunmuş əsərlərinin dəyərini azaltmadan bu fikirdəyəm ki, Nazim Hikmətin məhəbbət şeirləri minillik türk şeir xəzinəsində əvəzsiz yer tutur” [1, s.336].

Həyatı boyu bir çox qadın sevmiş Nazim Hikməti müəllif ədəbi qəhrəmanlarla müqayisədə Don Juana deyil, Məcnuna bənzədir, çünki Füzulinin Məcnunu kimi, Nazim Hikmət də “könüldən dılda bir yar olduğunu xəyal etmir”. Önəmli olan budur ki, şairin həmin sevgi şeirləri konkret faktları, epizodları, həyatı ilə bağlı mühüm məlumatları öyrənməyə imkan yaradır. Anarın təbirincə desək, “yaradıcılığının ömrüylə bu qədər sıx bağlı olan başqa bir şair adı çəkmək çətindir” [1, s.337]. Və məhz bu baxımdan müəllif tərəfindən əsər boyu Nazim Hikmətin həyatından keçən və sevgi şeirlərinin lirik obrazı olan bu qadınlar haqqında da yeri gəldikcə faktlara əsaslanan müfəssəl məlumatlar verilir.

Apardığımız araşdırma belə bir nəticəni labüdləşdirir ki, Anarın qələminin ədəbi-bədii məhsulu olmaqla “Kərəm kimi...” əsəri Nazim Hikmətin istər şəxsiyyət kimi, istər ictimai xadim kimi, istər ədəbi sima kimi dolğun obrazını əks etdirən coşqun istedad və böyük təəssübkeşliklə yazılmış esse, ədəbiyyatşünaslığımız üçün dəyərli elmi-nəzəri tədqiqat əsəridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Anar. Kərəm kimi (Nazim Hikmətin həyatı və yaradıcılığı haqqında anılar, düşüncələr romanı). Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2015, 967 s.
2. Babayev A. Nazim Hikmət. Bakı: “İşıq”, 1978
3. Babayev A. Mavi gözlü divi xatırlarkən. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 2002
4. İsmayılov A. Nazim Hikmət (həyat və yaradıcılıq salnaməsi). Bakı: “Yazıçı”, 1990
5. İsmayıl Q. Yeni milli türk ədəbiyyatının yaradıcısı. “Ədəbiyyat” qəzeti, 1992

Jeyran GANBARLI

National Museum of Azerbaijani literature named after Nizami Ganjavi

SOME NOTES ABOUT THE NOVEL “LIKE KEREM” BY ANAR

S u m m a r y

The given article which touches upon the work “Like Kerem” by the People’s writer Anar, has a special importance with the approach of humanitarian science from a different point of view. Here, the novel written about the world-famous poet, dramatist, public figure Nazim Hikmet is evaluated from historical factual, aesthetic approach, direct literary studies, linguistics, philosophy, social and cultural perspectives.

What is interesting and significant in the given article is that the author of the given work presents rich information that he once met, heard about, and read in the autobiographical novel in a certain sense and analyzed in the artistic network. It is also interesting that the relation to this novel, which lives in a small liberary-artistic “body” with a sufficiently large history, social and cultural processes, is evaluated from an objective scientific point of view.

In the given article, the opinions written by the author of the novel by referring to the concrete facts and social-literary examples are not checked, they are logically and consistently passed through the filter of the sophisticated scientific review.

Göyərçin MUSTAFAYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

goyercin.mustafayeva@yandex.com

ÜMUMTÜRK POEZİYASININ NAZİM HİKMƏTİ

Açar sözlər: sərbəst şeir, poeziya, müasir türk poeziyası, vətən sevgisi, həsrət

Keywords: free poem, poetry, modern Turkish poetry, love for native land, regret

XX əsrin dahi şairi, türk ədəbiyyatının böyük ustası, dövrün və sosializmin unudulmaz şairi Nazim Hikmət ümumtürk poeziyasının yetirdiyi böyük dühalardan biridir. Bir eşq şairi kimi tanınan Nazim Hikmət içindəki vətən sevgisinə görə həyatın ona yaşatdığı çətinlikləri yaşayır. Ömrünün sonuna qədər yurduna, xalqına, sevnələrinə həsrət qalan şair Sovetlər birliyinə üz tutur, yaradıcılığı boyu həm vətəninə, həm də sevdiklərinə həsrət dolu əsərlər yazaraq dünyada öz dəstxətini qoyur. Əsərləri tərcümə olunaraq bütün dünyada yayılan Nazim Hikmətin yaradıcılığı ilə türk oxucusu onu ölümündən sonra tanımağa başlayır.

Nazim Hikmətin poeziyasının, hər şeydən əvvəl, xalqın istəklərini ifadə etməklə xarakterik olduğunu qeyd edən tədqiqatçı alim Sədaqət Qasımlı “Nazim Hikmətin poeziyası” məqaləsində yazır: “Nazimin şeirləri məhkum insanları mübarizəyə ruhlandırır, onların nicat yolunu işıqlandırır. Onları öz hüquqları uğrunda hər şeyə hazır olmağı yüksək poetik dillə və obrazlı surətdə təbliğ edir. Şairin yazdığı şeirlərdə nikbin ruh və mübariz əhvali-ruhiyyə hakimdir. O, həbsxanada olduğu illərdə belə sarsılmaz, gələcəyə inanır və üzündən lirik təbəssüm heç bir zaman askilmir” [6].

Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, haqqında əsərlər, məqalələr yazılmışdır.

Vala Nurəddinin “Bu dünyadan Nazim keçdi” əsəri Nazimin keçdiyi əzab-əziyyətli yolu, bu yolun əzabları ilə doğulan Nazim yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən ən doğru qaynaqdır ki, sonrakı araşdırmaçılara düzgün istiqamət verir.

Türkiyədə Zəkəriyyə Sərtəl, Asim Bezirci, Mehmet Fuad, Azərbaycanda Aqşin Babayev, Əkbər Babayev kimi görkəmli tədqiqatçılar Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığına aid zəngin məlumatlar vermiş, şairin şeirlərini türk ədəbiyyatının ən gözəl, ən səmimi şeirləri kimi qiymətləndirmişlər. Türkiyədə şairin əsərlərini nəşrə Mehmet Fuad hazırlamışdır.

Yaradıcılığı ilə imperializmin müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxan Nazim Hikmət 1938-ci ildə saxta bir ittihamla 28 illiyə həbs edilir. O, “İnsan mənzərələri”

epopeyasını, “Həbsxanadan məktublar” silsiləsini, “Məhəbbət əfsanəsi”, “Yusiflə Züleyxa” pyeslərini və bir çox dəyərli əsərlərini həbsxanada yazır.

Nazim Hikmətin həbsdən azad olunması üçün Fransada çap olunan şeirləri bütün dünyaya səs salır. Burada yaradılan tələbə və gənclərin sülhü müdafiə komitələri Türkiyə dövlətinə etiraz məktubları göndərir. Bu etirazlar Türkiyənin içində də davam edir.

1949-cu ildə sülh tərəfdarlarının ümumdünya hərəkəti başladı. Parisdə Nazim Hikməti müdafiə komitəsi yarandı. Komitə Nazim Hikmətin azad olunması barədə çağırışla dünya ictimaiyyətinə müraciət etdi.

Türk Sülh Tərəfdarları Komitəsinin orqanı “Barış” jurnalı yazırdı: “Ölkəmizin tarixində birinci dəfə olaraq müxtəlif sənət və peşə sahibləri, tələbələr, fəhlələr, ziyalılar, siyasi əqidəsindən asılı olmayan minlərlə adam birləşib ümumi bir qərara gəliblər: “Nazim Hikmət mütləq azad olmalıdır!” Nazim Hikmətin azad edilməsi tələbi ümumxalq kütləsinin sülh və azadlıq mübarizəsinin bir hissəsinə çevrilmişdi. Nazim Hikmətin azadlığına nail olmaq onunla bərabər o müddətə yatan minlərlə siyasi dustağın azadlığına yol açdı. Nazim Hikmətin buraxılmasına nail olmaq Türkiyənin siyasi ab-havasını dəyişmək demək idi” [3, s.276-277].

12 ildən sonra əfv edilərək həbsxanadan azadlığa buraxılan Nazim həyatına qəsd olunacağından qorxaraq Moskvaya köçür. “Türkiyədə”, “Qərib adam”, “İvan İvanoviç vardımı, yoxdumu”, “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım” əsərlərini, şeir və poemalarını, dramaturgiyaya dair məqalələrini Moskvada qələmə alır.

“Mən türkəm, siz də türksünüz, ruhumuz, dilimiz, xalqımız birdir” deyən Nazim Hikmət ən yüksək kürsülərdən haqq səsini ucaldırdı. Görkəmli yazığımız Mövlud Süleymanlının qeyd etdiyi kimi: “Nazim Hikmət bütün türkləri bir araya gətirən, anladan, tanıdan və ayağa qaldıran şəxsiyyətdir” [7].

Türkiyədə sərbəst şeirin yaradıcısı kimi tanınan, kommunist siyasi düşüncələri üzündən həyatının bir hissəsinə həbsxana və sürgünlərdə keçirən şairin ilk şeir kitabı – “Günəşi içənlərin türküsü” 1928-ci ildə Bakıda çap olunur. Bu kitabdakı şeirlərin bəziləri dəyişdirilərək daha sonra Türkiyədə çap olunur.

N.Hikmətin sovetlərə gəldiyi zaman rus ədəbiyyatında, sovet şeirində iki modern cərəyanın olduğunu və bu cərəyanın “Başında Vladimir Mayakovski duran futuristlər, İlya Selvinski ilə Eduard Baqridskinin yaradıcılıqları ilə tanınan konstruktivistlər” olduğunu qeyd edən f.ü.f.d Turan Hüseynova “Nazim Hikmətin şeir dilinin leksikası” dissertasiyasında yazır: “Bu nümunələrlə tanış olan Nazim Hikmət sərbəst şeirə meyil göstərir. Forma və məzmun axtarışına başlayır və şair özü sonralar yazırdı: “Bu işte ilkönce beni yeni öze göre yeni bir şekil bulmak meselesi ilgilendirdi”. Beləliklə, Nazim Hikmətin dili tədrici təkamüllə sərbəst şeirin sərhədinə gəlir. Sərbəst şeirə kor-koranə atılmır, onu heca dilinin içində sınaqdan

keçirir, hazırlanır və hecanın, əruzun sistemli qafiyə sənətkarlığına yiyələnib dünyanın modern şeir cərəyanına qoşulur” [4, s.10-11].

Nazim Hikmət türk şeirinin ən görkəmli nümayəndələrindən, yaradıcılığı böyük söz tutumu, lüğətinin zənginliyi ilə seçilən şairlərdəndir. Şairin taleyi, ömür yolu öz vətəninə həbsxanalarda keçmiş, yaradıcılığı dilinə, dininə yad olan ölkələrdə didərgin həyat yaşamasına baxmayaraq, yaşayaraq yazıb-yaratmışdır. Vətəninə bu böyük şairə “vətən xaini” damğası vurularaq əsərlərinin nəşri, oxunması, tədqiqinə qadağalar qoyulmuş, yaradıcılığı az-çox sovetlərdə, ən çox da Azərbaycanda öyrənilmişdir.

Rəsmiyyə Rzalı Nazim Hikmətin 100 illik yubileyi üçün yazdığı “Sallanaydım dar ağacından” məqaləsində azad, sərbəst, bir az da müəmmalı düşünən və şeirlər yazan Nazim Hikmətin doğma Türkiyəsində özünə yer tapa bilmədiyini və sanki onun Bursa həbsxanasından başqa yeri olmadığını qeyd edərək yazır: “Onun anlamında azadlığın, insan haqqının yolu “sosializm”, “kommunizm” ideyalarının döngəsindən keçirdi. Aldanırdımı bu nəhəng, yanılırdımı... Axı o illərin sadələşməsində ağasız-qulsuz dünya, insanlığın birliyi, qardaşlığı ideyaları uğrunda insanlar ölümə gədirdilər. O da əqidə daşıyıcısı idi. Elə ona görə də ayağı Kiyev vağzalına dəyəndə Leninə bu sualı vermək haqqında fikirləşirdi. Necə etmək olar ki, Türkiyədə də istismarçı, nə istismar olunan, nə varlı, nə kasıb olsun. Bu sualın cavabını anlamaq üçünə ona, Radi Fiş demişkən, bir ömür də bəs eləmədi” [8].

Şairin Sovetlər birliyinə sığınması Azərbaycanda milli dövlətçiliyin, milli və ictimai azadlığın itirildiyi, sovet üsuli-idarəsinin at oynatdığı hakimiyyət illərində siyasi-tarixi şərtlər və şərait altında yazıb-yaratması, elə həmin rejim tərəfindən onun yaradıcılığı və şəxsiyyətinə ictimai marağı, eyni zamanda da aramsız nəzarəti daha da artırdı.

Bu o dövr idi ki, Azərbaycandakı rejim “türk” sözüə, Türkiyə sevgisinə görə onlarca vətənpərvəri, alim, şair, yazıçı və ziyalıları “müsavətçi”, “xalq düşməni”, “pantürkist”, “panislamist” adlarıyla damğalayaraq uzaq Sibirə göndərir, sürgün edir və ya güllələnmə hökmü elan olunurdu.

Azərbaycan xalqının Nazim Hikməti tanıyıb sevməsi, qeyd-şərtsiz özününkü qəbul etməsi səbəbi onun türk millətinə mənsub olması idi. Türkiyədəki rejimin şairə qarşı sərgilədiyi vəziyyət onu Moskvaya sığınmağa məcbur etsə də, Nazim Hikmət Azərbaycandakı siyasi vəziyyəti, sovet rejimindən narazılıq ifadə edilən əsərlərin müəlliflərinin aqibətini – 37-ci il hadisələrini, yəqin ki, duymuş, qəlbində qorxu və sızıltı keçirmişdi.

Azərbaycan xalqı üçün Nazim Hikmət Türkiyəyə, türklüyə, türk dilinə bitib-tükənməyən həsrətimizin rəmzi idi. Onun yaradıcılığında şeirlə yanaşı nəsr və dram əsərləri də yer tutur ki, bu da böyük şairə dramaturq, nasir-romançı kimi də şöhrət

qazandırmışdır. “Vətən xaini” damğası vurulan şair bu ifadədən hər zaman narahat olmuşdur. Bu, vətəninə, xalqını canından çox sevən Nazimə ağır bir zərbə idi. Şeirində də küskünlüyünü bildirən şair deyir:

“Nazim Hikmət vətən xaini olaraq qalır”

Bir Ankara qəzetində çıxdı bunlar,
düz üç sütun, çığır-bağır sala-sala.

Nazimsə dedi: “Biz amerikan imperializminin
yarımmüstəmləkəsiyik”.

Bilin, vətən xainiyəm, siz vətənpərvərsiniz, siz yurdsevərsiniz.

[3, s.296]

F.ü.f.d., dos. Nigar İsmayılzadə “Nazim Hikmət müasir türk ədəbi fikrində” məqaləsində yazır: “N.Hikmətin lirikası mövzusu, ruhu və insani hissləri etibarilə zəngin, çoxcəhətli bir poeziya hadisəsidir. Sevda da, ümid də, ölüm də, dünyanın fəlsəfi idraki duyumu da bu poeziyaya xas əlamətlərdəndir. Nazim, özünün də dediyi kimi, “təpədən-dırnağa sevda” idi. Şeirlərində bunu da görmək mümkündür. Onun ilk gənclik şeirləri eşq və məhəbbətdən idi” [5, s.196].

Nazim Hikmətin yaradıcılığında, zəngin poetik irsində şairin həyatı, taleyi, mübarizəsi, öz diliylə desək, “ölümə bənzəyən yalnızlığı” öz əksini tapa bilmişdir. “Günəşi içənlərin türküsi”, “Ceviz ağacı”, “Mən həbs olunandan bəri”, “Həbsxanada yatmalı olanlara bəzi öyüdlər”, “Laylay”, “Yapon balıqçısı”, “Nağıllar nağılı”, “Pəncərələr”, “İnsan mənzərələri”, “Qurtuluş savaşı dastanından”, “Rənglər”, “Karşı kıyı (qarşı sahil) məmləkət, eşidirsənmi, Mehmet!”, “Kərəm kimi” bənzərsiz əsərləri və əvəzolunmaz yaradıcılığıyla Nazim Hikmət bu gün bütün dünyanı dolaşan bir Türkiyə nəğməkarıdır.

“Nazimin həsrət dolu şeirlərində türkün və Türkiyənin öz obrazı var. Onun cizgiləri dəqiq çəkilib... Böyük səmimiyyət təsvir edilib. Türkün əbədi və əzəli olmağı öz əksini tapıb... Yaratdığı imperiyaların, açdığı kəşflərin, bəşəriyyətə örnək olmuş dərsliklərin, az qala bütün dünya dillərində izi görünən doğma türk dilinin böyüklüyü, ucalığı yaşayır” [7].

Doğulduğun şəhər mənə indi bir qardaşlıq evidir.

Amma qardaş evində də öz ocağın yada düşür.

Mühacirlik, gülüm, ölümdən betər imiş.

Ağaclar durur, köhnə skamyalar ölmüşdür.

“Park-Barus” “Hürriyyət parkı” olmuşdur [3, s.305].

Azadlıq, istiqlaliyyətdən başqa bir qanun tanımayan, əsl demokratiyanı yaradıcılığının hər misrasında əks etdirən şair haqqında Ənvər Topaloğlu yazır: “Yaşadığımı yazan, yazmaqla kalmayıp sözünü və dilini, keçmişin və geleceğin eskitemediği, eskitemeyeceği biçimde şiirleştirmiş şairin büyük şair olması şaşkıncı değildir. Şiirin iyisi, kötüsü yoktur demişdik, ancak şairin büyüğü, küçüğü vardır. Nâzım Hikmet büyük şairdir. Ne yaşadıysa onun şiirini yazmıştır. Aşk şiiri yazdıysa âşık olduğu içindir... Kavga şiiri yazdıysa kavga ettiği için...”

Mahpus olduğu için hapsliğin, sürgün olduğu için sürgünlüğün, özlemin şiirini yazan...” və səsləndirən yeganə şair idi [2].

Masam, kağızlarım, yazı makinam,
Üstüm, başım qan içində,
Qan içində körpüləri
Keçdiyim şəhərlərin.
Divarlarda əllərimin izləri qan içində [3, s.312].

Nazim Hikmətin dini fanatizmə, cahilliyə qarşı sərt çıxışlar edərək əsl ədalətin bu dünyada təmin olunmasını istədiyini və buna inam nümayiş etdirdiyini vurğulayan Aytən Abbasova deyir: “Bir çox gənc şairlər kimi yaradıcılığa məhəbbət şeirləri ilə başlayan şairin romantikasını Anadoluya etdiyi səfər büsbütün dağıtdı, onun gələcək yaradıcılıq fəaliyyətinə güclü təsir göstərdi. Bu səfərdən sonra Nazim Hikmət öz ölkəsinə, onun insanlarına, dünyaya tamamilə başqa gözlə baxmağa başladı. O, inandırmağa çalışırdı ki, bu ölkənin insanları öz çılpaq əlləri ilə vətənlərini qorumağa qadirdirlər” [1, s.10].

Doğma Türkiyədə xalqını azad, bərabər, xoşbəxt görmək istəyən, hakimiyyətdə olan rejimə qarşı çıxıb düz söz dediyinə görə “kommunist” damğası vurularaq zindana atılan şairin həbsxanada olduğu dövrdə “La Fontaineden Masalları” kitabı çap edilir və bundan sonra 29 il ərzində Nazim Hikmətin Türkiyədə kitabları nəşr olunmur. Ölümündən iki il sonra, yəni 1965-ci ildə “Yön” dərgisində “Qurtuluş Savaşı Dastanı” çap olunduqdan sonra kitab evləri, nəşriyyatlar əvvəlcə şairin sağlığında Türkiyədə, sonra isə xarici ölkələrdə çap olunmuş türkcə kitablarının yenidən nəşrinə başladılar.

Şairin pyesləri yalnız ölümündən sonra Türkiyədə səhnə üzü gördü, kitabları təkrar-təkrar nəşr olundu.

“N.Hikmət poeziyasında vətən sevgisi xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Şairin harada olmasından asılı olmayaraq onun poeziyasında oxucu böyük bir yangını – vətənə qovuşmaq, həsrətə son qoymaq istəyini görür. “O divar” şeirində ilk baxışda

məhbəs barmaqlıqları arxasından azadlığa can atan bir insan obrazının canlandığını görürük. Lakin bu insan adi məhbüs deyil, vətən təşnəli şairin özüdür” [1, s.14].

Vətəninə “vətən xaini” adlandırılan şairin “835 Satır” (1929), “Jokond ile Sİ-YA-U” (1929), “Varan 3” (1930), “1+1=1” (1930), “Sesini kaybedən şəhər” (1931), “Benerci kendini niçin öldürdü” (1932), “Gece gelen telgraf” (1932), “Portreler” (1935), “Taranta-babu'ya mektuplar” (1935), “Simavne Kadısı Oğlu şeyh Bedreddin Destanı” (1936) kimi şeirlər kitabı 1929-1938-ci illərdə, “Şeyh Bedreddin Destanına Zeyl”, “Milli gurur” (1936), “İt ürür, kervan yürür” (Orhan Selim adıyla fıkralar, 1936), “Alman faşizmi və ırkçılığı” (inceleme, 1936), “Sovyet demokrasisi” (inceleme, 1936), “Saat 21-22 şiirleri” (1965), “Dört hapisaneden” (1966), “Rubailer” (1966), “Ferhad ile Şirin” (1965), “Sabahat” (1965), “Memleketimden insan manzaraları” (5 cilt, 1966-1967) çap olunmuş dəyərli əsərlərdir ki, hər birində şairin vətən həsrəti, saf sevgisi, sevdiklərinə həsrət iniltiləri səslənir. Nazim Hikmətin xalqının azadlığı, xoşbəxt həyatı haqqında yazdığı şeirləri şairə böyük şöhrət qazandırır.

“Bağlısan deyə ölkənə, Dünyaya, insana Ya boğazdan asılırsan, Ya atılırsan zindana” deyən Nazim Hikmət:

Can
bizi tərək etdin
Səyyarələr aləminə
bir səyyarə kimi
getdin.
Sən günəş kimi yandın,
Üfüqləri gözə-gözə
Qürub eylədin köçdün
Bizim qalaktikadan o yana...
Günəş idin, ona görə ki,
Sönüb getmədin,
Getdin “Kərəm kimi” yana-yana.

Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığının tədqiqatçısı Aqşin Babayev şairin “Kərəm kimi” şeirini onun həyatına bənzədərək yazır: “...Nazim Hikmətin inqilabi mübarizənin coşqun illərində qələmə aldığı bu şeir böyük sənətkarın həyatının qayəsini necə də aydın müəyyən etmişdir. 14 yaşında ilk şeirini yazan gündən başlamış ta son nəfəsinə qədər şair böyük ideallar uğrunda çarpışmış, heç bir maneə qarşısında əyilməmiş, ömrü boyu qaranlıqları aydınlıqlara çıxarmaq üçün Kərəm kimi yanaraq yaşayıb-yaratmışdır” [2, s.85].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Abbasova A. Nazim Hikmət türk lirik şeirinin ustadı kimi. Türk dünyası Dil və Ədəbiyyat dərgisi. 33. Sayı
2. Babayev A. Nazim Hikmət. Bakı: “İşıq”, 1978, 87s.
3. Fiş R.Q. Nazim Hikmət. Bakı: “Gənclik”, 1985, 324s.
4. Hüseynova T. Nazim Hikmətin şeir dilinin leksikası. Avtoreferat. Bakı, 2015
5. İsmayılzadə N. Nazim Hikmət müasir Türk ədəbi fikrində. Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat fakültəsinin elmi məcmuəsi, № 19, iyun, 2013
6. Qasımlı S. Nazim Hikmətin poeziyası. “Ədəbiyyat qəzeti”, №43(654). 30 iyun 2007
7. Süleymanlı M. Nazim Hikmət. Nazim Hikmət–100. Yazıçı. “Oğuz eli” qəzetinin xüsusi buraxılışı. Yanvar, 2002-ci il. №1 (74)
8. Rzalı R. Sallanaydım dar ağacından. Nazim Hikmət–100. Yazıçı. “Oğuz eli” qəzetinin xüsusi buraxılışı. Yanvar, 2002-ci il. №1 (74)
9. Topaloğlu E. <https://ozgurdenizli.com/nazim-hikmet-neden-buyuk-sair-enver-topaloglu/>

Goyarchin MUSTAFAYEVA

NAZIM HIKMET, THE POET OF THE TURKIC WORLD

S u m m a r y

Nazim Hikmet, the genius poet of the 20th century, the great master of Turkish literature, the unforgettable poet of the period and socialism, is one of the great geniuses produced by all-Turkish poetry. Nazim Hikmet, who is known as a romantic poet, lives all the difficulties that life throws at him because of his love for the country. The poet, longing for his homeland, his people and his lovers until the end of his life, moved to the former Soviet country and throughout his creative work left his mark in the world by writing longing love poems for both his homeland and his loved ones. After his death, the Turkish reader gets to know the work of Nazim Hikmet, whose poems were translated and spread all over the world.

Nazim Hikmet, who opposed the colonial policy of imperialism with his creativity, wrote his plays and many valuable works in prison. Known as the first creator of free verse poetry in Turkey, the poet, who spent part of his life in prisons and exiles due to his communist political thoughts, published his first book of poems, “Ballad of Those who Drink the Sun” in 1928 in Baku. Some of the poems in this book were changed and later published in Turkey.

IV BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT ŞEİRİ VƏ POETİKA MƏSƏLƏLƏRİ

Cahan AĞAMİROV
Baş müəllim
Gəncə Dövlət Universiteti

NAZİM HİKMƏT POEZİYASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MOTİVLƏRİ

Açar sözlər: Şair, şeir, vətən, vətənpərvərlik, əbədilik

Keywords: poet, poem poetry, homeland, patriotism, eternity

Böyük türk şairi Nazim Hikmətin səkkiz cildlik kitabının bütün əsərlərində vətən, ona hədsiz sevgi, Türkiyə, türk milləti, onun gələcəyi ön planda olmuşdur. Nazim Hikmət XX əsr dünya şair və yazıçıları içərisində ən çox vətənə, millətə bağlı bir sənətkardır. Bu dövr ədəbiyyatına nəzər salsaq, onu ancaq Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunla müqayisə etmək olar. Doğrudur, XX əsr çox təlatümlü və ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin bir əsr idi. Dünyanın hər yerində yeni şairlər meydana çıxmışdı ki, onlar da öz xalqlarının güzgüsü olaraq baş verən olayları izləyib fikirlərini poeziyada əks etdirirdilər. Onu demək yerinə düşər ki, hər bir şair və yazıçının da bu hadisələrə öz baxışı var idi. Bu sırada Rusiyada V.Mayakovski, A.Fadəyev, K.Simonov, Azərbaycanda S.Vurğun, R.Rza, M.Rahim, İranda M.Şəhriyar, S.Hidayət, Türkiyədə Nazim Hikmət, Fransada Lui Araqon və başqalarını göstərmək olar.

Nədən və necə yazmaqdan aslı olmayaraq, hər bir yazar ilk növbədə öz vətəni tərənnüm etməlidir. Nazim Hikmət bunların hamısının fəvqündə dayanmışdır. Nazim bəy də hələ yazmağa başlamamışdan əvvəl vətəninin böyük şairlərinin əsərlərini oxumuş, onlara yüksək qiymət vermişdir. O, nədən yazmasından asılı olmayaraq, türkçülüüyü ön plana çəkmiş, savadlı şair olmağı klassiklərdən əxz etmişdir. Vaxtilə Yunus Əmrə demişdir:

İlim okumak bilmektir,
Hem kendini bilmektir.
Çünkü kendini bilmezsin.
Bir hayvandan betersin.

Türk ədəbiyyatının böyük ustaları Bakı, İ.Şinasi, Nəfi, Nabi, Nədim, R.N.Güntəkin, N.Kamal, T.Fikrət həmişə Nazim Hikmətə örnək olmuşlar. Zətən Nazim bəy bunları bilməsəydi, özü də elə yüksək məqama çatmazdı. T.Fikrətin “İstiqlal şərqi” bütün türk dünyasında bir oyanış himni oldu.

Zülmin topu var, güllesi var, kalesi varsa,
Hakkın da bükülməz kolu, dönmez yüzü vardır.
Göz yumma güneşten ne kadar nuri kararsa,
Sönmez ebedi, hər gecenin gündüzü vardır.
Hakk yoludur, millət yoludur tutduğumuz yol,
Ey halk, yaşa, ey sevgili millət, yaşa, var ol!

Bütün bunları oxuyub dərk etməsinin nəticəsidir ki, Nazim Hikmət yaradıcılığı bütöbütün vətənpərvərlik motivləri ilə cilvələnməşdir. Digər tərəfdən, Nazim bəy Şərq şeirinin əruz vəznini, türkcənin heca vəznini və Avropa şeirinin sərbəst vəznini birləşdirərək gözəl bir şeir çələngi yaratmışdır. Əsərlərinin hamısında vətənə böyük sevgi, türk xalqının azad və firavan yaşaması onun əsas qayəsinə çevrilmişdir. “Kerem gibi” şeirində deyilir:

Kerem eşq oduna nece yanıbsa,
Biz də bu vətəncün elə yanmalıyıq.
Ben yanmazsam, sen yanmazsın,
O yanmazsa, biz yanmazsak,
Ya nasıl çikalım karanlıktan aydınlığa.

Belə bir bənzər mövzu tanınmış rus yazıçısı M.Qorkinin “Danko haqqında əfsanə” əsərində də özünü göstərir. Danko qaranlıqdan aydınlığa çıxmaq üçün sinəsini yarıb, ürəyini çıxarıb onun işığı ilə camaatı qaranlıqdan aydınlığa çıxarır.

Nazim bəyin “Yolcu, yolun Şark’sa” əsəri də maraqlıdır. Şair göstərir ki, Şərqdə gözəl ormanlar, uca dağlar, münbit torpaqlar, axar sular, yaxşı iqlim şəraiti, qonaqpərvər və güləruz insanlar olduğu halda nə üçün onlar bu məmləkətdə pis dolanmalıdırlar? Axı bu vətən bizim ən böyük sərvətimizdir. “Demoklisin kılıcı” şeirində müəllif göstərir ki, Demoklis şəxsi qılıncı ilə düşmənləri məhv etməyə çalışırsa, mən də öz qələmimlə buna nail olmaq istəyirəm. Bir sözlə, Nazim Hikmət nədən yazmışsa, onun əsas motivi vətən və vətənpərvərlik olmuşdur. Onun qədər Türkiyəni tam azad görmək istəyən ikinci bir şairə rast gəlmək mümkün deyil. Ancaq təəssüf ki, o zaman Türkiyə iqtidarı onu başa düşmədi, əksinə, ona düşmən mövqeyi ilə yanaşdı təzyiqlik, təhdid, hətta ölümle hədələmək qərarına gəldilər. Nəticədə rus kəşfiyyatı Nazim bəyə balıqçı libası geydirib onu Qara dəniz vasitəsilə Rusiyaya gətirdi. Burada Nazim bəyə yaşamaq üçün yer verdilər, əsərlərinin bir çoxunu çap etdilər. Nazim Hikməti bir rus qadını ilə də evləndirdilər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, şairin qəlbi qəfəsdəki quş kimi yalnız Türkiyəni düşünürdü. Axı bu Şimal ölkəsi ona yabancı idi.

Nazim bəyin Azərbaycanla çox sıx əlaqəsi olmuşdur. Belə ki, o, Bakıya gələrkən burada ziyalılar, şair və yazıçılarla görüşmüşdür. Əsərlərinin bir çoxu Bakıda nəşr edilmişdir. O, Bakımı özünün ikinci vətəni hesab edirdi. Fikrimizcə, ən gözəl hadisə Nazim Hikmətin əsərləri əsasında görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Arif Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin yaranması oldu. Heç təsadüfi deyil ki, bu balet dünyanın böyük şəhərlərinin müəzzəm səhnələrində indi də sevilə-sevilə nümayiş etdirilir. Demək, Nazim Hikmət və Arif Məlikov əbədi yaşamaqdadırlar.

Sual oluna bilər: bəs nə üçün Nazim Hikmət kimi əvəzsiz bir şairi Türkiyədə qəbul etmək istəmirdilər? Ona görə ki, o, kommunist ideyasını qəbul etmişdir. O zaman iqtidar üçün bu, ən ağır bir cinayət işi sayılırdı. Lakin illər ötdü, Türkiyədə cümhuriyyət quruldu, sülh və demokratiya inkişaf etdi. Zaman gəldi ki, ölkə böyük şairinin 100 illik yubileyini çox təntənəli şəkildə qeyd etdi. Ruhun şad olsun, ey böyük ustad!

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Nazim Hikmət. Əsərləri. 8 cildə, Sofiya: Narodna Prosveta nəşriyyatı, 1967-1972
2. Babayev E. Ustam və ağabəyim Nazim Hikmət. İstanbul, 1977
3. Babayev A. Türk ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1968
4. Yusif Şirvan. Türk ədəbiyyatı, Bakı, 1961
5. Fevralski A. Nazımdan anılar. İstanbul, 1977
6. Sertel Z. Nazım Hikmətin son yılları. İstanbul, 1996
7. Nazim Hikmətin dil mühiti, tədqiqatları. Bakı, 2013

Jahan AGAMIROV
Ganja State University

THE MOTIFS OF PATRIOTISM IN NAZIM HIKMET'S POETRY

S u m m a r y

The great Turkish poet Nazim Hikmet is an irreplaceable personality standing at the highest peak of the 20th century in the history of world literature.

His valuable appreciation for the masters of classical literature, content, deep love for the Turkish people, and sacrifice his life for Turkey, being the herald of peace and democracy, desire for his nation's free and prosperous life, and his protest against all kinds of tyranny and oppression leave no doubt that the poet was a unique artist.

All the listed issues are clearly presented in the poet's 8 volumes works.

The collection of Nazim Hikmet's works was published for the first time in "Narodna prosveta" publishing house in Sofia, the city of Bulgaria.

Günel ƏHMƏDOVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

gunel0497@gmail.com

VƏTƏNİNƏ AŞIQ ŞAİR – NAZİM HİKMƏT

Açar sözlər: şeir, Nazim Hikmət, vətən, aşiq, həsrət

Keywords: poem, Nazim Hikmet, motherland, lover, longing

Görkəmli türk şairi Nazim Hikmət Ran (1902-1963) vətəninə aşiq bir şairdir. Onun hər sözündə, hər misrasında, hər şeirində qəlbində bəslədiyi o ülvi hiss – vətən eşqi duyulur.

Təəssüf ki, onun şeirləri sağlığında vətəninə layiq olduğu dəyəri görməmişdir. Kommunist ideologiyasını dəstəkləyən Nazim Hikmət siyasi əqidəsinə görə təqib olunmuş, əsərləri qadağan edilmiş, İstanbul, Ankara, Çankırı və Bursa həbsxanalarında 12 ildən artıq cəza çəkmişdir. 1951-ci ildə Türkiyə vətəndaşlığından çıxarılmış, yalnız ölümündən 46 il sonra (5 yanvar 2009-cu il) bu qərar ləğv edilmişdir.

Nazim Hikmət uzun müddət vətənidən ayrı qalmış, Moskvada və digər şəhərlərdə yaşamışdır. Əsərlərində vətənidən uzaqda qaldığı zaman keçirdiyi hisslər, ayrılıq və nisgil öz əksini tapmışdır. “Şeirimin kökləri yurdumun torpaqlarındadır” [1, s.16] deyən şair vətəninə böyük bir məhəbbətlə bağlıdır və ondan ayrılmaq şairi dərinədən yaralamışdır.

Vətəninin azadlığını, heç bir dövlətdən asılı olmadığını görmək istəyən Nazim Hikmət siyasi fikirlərinə görə “vətən xaini” adlandırılmışdır. Bir Ankara qəzetində Nazim Hikmət “Amerika imperializminin yarımüstəmləkəsiyik” ifadəsinə görə tənqid olunmuşdur. Haqqında yazılanlara çox qəzəblənən şair öz hisslərini “Vətən xaini” adlı şeirində belə ifadə etmişdir:

“Amerika imperializminin yarımüstəmləkəsiyik”, – dedi Hikmət.

“Nazim Hikmət vətən xainliyinə davam edir hələ də”.

Əvət, vətən xainiyəm, siz vətənsəvərsiniz, siz yurdsevərsinizsə,
mən yurd xainiyəm, mən vətən xainiyəm.

Vətən mal-mülkünüzdirsə,

qazanclarınızın və çek dəftərlərinizin içindədirsə vətən,

vətən küçə boyu yollarda gəbərməkdirsə aclıqdan,

vətən soyuqda it kimi titrəmək və istidən qıvrınmaqdirsə yayda,

Fabrikalarınızda al qanımızı içməksə vətən,

vətən dırnaqlarıysa ağalarınızın,

vətən polis dəyənəyiysə,
rüşvətləriniz, maaşlarımızdırsa vətən,
vətən Amerikanın üsləri,
Amerikan bombası,
Amerikan donanması, topuysa,
vətən qurtulmamaqsa qoxumuş qaranlığımızdan,
onda vətən xainiyəm.
Yazın üç sütun üstünə qapqara hayqıran hərflərlə:
“Nazim Hikmət vətən xainliyinə davam edir hələ də...” [1, s.200]

Burada bir çox məsələlərə toxunan şair onu “vətən xaini” adlandıranların tutduğu əməlləri ifşa edir və onları tənqid hədəfinə çevirir. Vətənin mal-mülk, qazanc, çek dəftərləri, rüşvətlər, maaşlar olmadığını göstərmək istəyən şairi tənqid edənlər onun dediklərini başa düşmək belə istəmirdilər. Qürbətdə olarkən yazdığı bu şeirində şairin vətən sevgisi və vətən həsrəti aydın şəkildə əks olunmuşdur.

Nazim Hikmətin vətən həsrətini 1961-ci ildə Şərqi Berlində olarkən qələmə aldığı “Avtobioqrafiya” şeirində də görmək olar. Bu şeirdə həyatından bir çox faktları paylaşan şair onu mənəvi olaraq sarsıdan hadisələri bu sözlərlə ifadə etmişdir:

Kimi insan otların, kimi insan balıqların çeşidini bilir,
mən ayrılıqların
Kimi insan əzbərə sayar ulduzların adını,
mən həsrətlərin.
Həbslərdə də yatdım, böyük otellərdə də
acliq çəkdim, acliq qrevi də və dadmadığım yemək yox kimidir [4].

Şeirdə əsərlərinin vətəninə yasaqlanmasının onu dərinəndən yaraladığını bu şəkildə göstərmişdir:

Yazılarım otuz-qırx dildə basılır,
Türkiyəmdə türkcəmlə yasaq [4].

Doğma yurdunda da yazılarının oxunmasını istəyən şairi bu yazıların yasaqlanması çox kədərləndirmişdir.

Nazim Hikmətin 1931-ci ildə yazdığı “Vida” şeirində vətəndən ayrılacağı üçün kədərlənən şair hisslərini belə ifadə edir:

Sağlıqla qalın,
dostlarım mənim,
sağlıqla qalın...

Sizi canımda,
canımın içində,
döyüşü başımda özümlə aparıram.

Sağlıqla qalın,
dostlarım mənim,
sağlıqla qalın...

Şəkillərdəki quşlar kimi
düzülüb üstünə qumsalın,
yaylıq yelləməyin mənə,
istəməz...

Mən dostların gözündə özümü
olduğum kimi görürəm...

A dostlar,
a döyüş dostu,
iş qardaşı,
a yoldaşlar, a!!!

Tək hecasız əlvida...
Gecələr örtəcək qapımın sürgüsünü,
pəncərələrdə illər hörəcək hörgüsünü.
Və mən bir döyüş mahnısı kimi oxuyacağam
həbsxana şərqisini [1, s.98].

Şair bir gün yenidən doğma yurduna qayıdacağına ümid bəsləyir:

Yenə görüşərik,
dostlarım mənim,
yenə görüşərik...
Bərabər Günəşə gülər,
bərabər döyüşərik... [1, s.98]

“Nikbinlik” şeirində gözəl günlərin yaxında olduğuna inamı öz əksini tapmışdır:

İnanın:
Gözəl günlər görəcəyik, uşaqlar,
günəşli günlər

görəcəyik...
Motorları maviliklərə sürəcəyik, uşaqlar,
ışıqlı maviliklərə
– sürəcəyik [1, s.83].

“Praqada bir araba keçir” adlı şeirində əsas məqsəd Praqanın təsviri deyil, şairin mühacirlik dərdinin ifadəsidir:

Praqada bir araba keçir –
təkatlı bir yük arabası
yəhudi məzarlığının önündən.
Bir başqa şəhrin həsrətiylə yüklü araba.
arabaçı – mən...
Praqada yəhudi məzarlığında
səssiz-nəfəssiz ölüm
Mühacirlik ölümdən betər
ay gülüm, ah, gülüm... [1, s.161]

Buradan da görmək olar ki, şair harada olursa-olsun, öz vətənini düşünür və vətəndən ayrı olmağı ölümdən betər hesab edir.

“Məmləkətim haqqında” şeirində vətəndən qalan xatirələrdən danışır. Bu xatirələr onun ayaqqabısında, papağında, pencəyində deyil, saçlarının ağında, ürəyinin infarktında, alınının qırışlarında, bir sözlə, şairin özündə, onun ürəyinin dərinliklərində qalmışdır:

Məmləkətim, məmləkətim, məmləkətim!
Nə səndə tikilən papağım qaldı,
Nə yollarını ölçmüş ayaqqabım.
Şilə malı, son pencəyim
köhnəldi, düşdü çiyimdən.
Sən indi qalmısan ancaq
saçlarımın ağında,
ürəyimin infarktında,
Alnımın qırışlarındasan, məmləkətim!
Məmləkətim, məmləkətim! [1, s.187]

Vətəndən ayrı qalmağın çətinliyini ifadə edən şairin “Qarlı qayın ormanında” adlı şeirindəki bu bənd diqqətəlayiqdir:

Məmləkətmi, ulduzlarımı,
Gəncliyimmi daha uzaq?
Qayınların arasında
Bir pəncərə, sarı, sıcaq [3].

Məmləkətin indi ona çox uzaq olduğunu qeyd edən şair bunu dərin ürək ağrısı ilə ifadə edir. Çünki o, heç vaxt vətəndən ayrı olmaqla razılaşa bilmir.

“Ceviz ağacı” şeirində İstanbulla toxunmaq, onu seyr etmək, İstanbulda olmaq istəyən şair ürəyinin yüz min ürək kimi çarpdığını qeyd edir:

Yarpaqlarım əllərimdir, tam yüz min əlim var,
Yüz min əllə toxunuram sənə, İstanbula.
Yarpaqlarım gözlərimdir, şaşaraq baxıram,
Yüz min gözlə seyr edirəm səni, İstanbulu.
Yüz min ürək kimi çarpar, çarpar yarpaqlarım [1, s.169].

Ürəyi İstanbul həsrəti ilə çırpınan Nazim Hikmət “David Oystraxa məktub” şeirində İstanbulla gedən David Oystraxı qısqandığını söyləyir:

İstanbul getmisiniz.
Konsert verməyə.
...Siz qısqandığımı yeganə adamsınız, ustad! [1, s.169]

Varnada olarkən oğluna yazdığı “Məməd” şeirində də vətəndən, oğlundan uzaqda olan şair oğul həsrətini əks etdirmişdir:

Qarşı yalı məmləkət,
səslənirəm Varnadan:
 eşidirsənmi, Məməd, Məməd,
Qara dəniz axır durmadan,
dəli həsrət, dəli həsrət
Oğlum, sənə səslənirəm:
eşidirmisən,
Məməd, Məməd? [1, s.166]

Bu şeirdə öz əksini tapan oğul həsrəti şairin digər bir şeiri olan “Oğlum şəkillərdə böyüyür” şeirində geniş şəkildə təsvir edilmişdir. Nazim Hikmət həsrəti “ürəyimə sancılmış bıçaq” adlandırmış və bu həsrəti belə ifadə etmişdir:

İçimdə ağrısı var meyvəsi qoparılmış bir budağın,
getməz gözümdən xəyalı Halicə enən yolun,
ikiqözlü bir bıçaqdır ürəyimə sancılmış
övlad həsrəti ilə həsrəti İstanbulun [5].

Həyat yoldaşından ötrü də nigaran olan şair qürbətdə olarkən yalnız həyat yoldaşı, oğlu və məmləkətini düşündüyünü söyləmiş və bu fikirlərini “Münəvvərə məktub yazdım, dedim ki” şeirində bu misralarla çatdırmışdır:

Ancaq səni düşündüm, şabalıd ağacı altında.
Ancaq səni, yəni Məmədi,
Ancaq səninlə Məmədi, yəni məmləkəti [1, s.172].

Nazim Hikmət üçün azadlıq, hüriyyət çox böyük sərvətdir:

Qapansın əl qapıları, bir daha açılmasın
Yox edin insanın insana qulluğunu –
bu dəvət bizim!
Yaşamaq bir ağac kimi tək və hür
Və bir orman kimi qardaşcasına
bu həsrət bizim! [1, s.130]

“İstiqlal” şeirində də şairin azadlığa verdiyi böyük önəm öz əksini tapır:

İnsanın yurdu bir qat daha özünün olur,
torpağına, suyuna qarışanda qanı.
Yaşadım,
deyə bilməz
azadlığı sevməyi bacarmayan millət,
vətəni üçün ölməyi bacarmayan millət!.. [1, s.160]

“Yaşamaq haqqında” şeirində həyatdakı müxtəlif məsələlərə toxunan şair öz həyatı haqqında məlumatları da burada qeyd edir:

Tutaq ki, həbsxanadayıq,
yaşımız da əlliyə yaxın.
Dəmir qapının açılmasına
hələ on səkkiz il var.
Yenə də bayırla bir yaşayacağıq.
Oranın insanı, heyvanı, savaşı ilə,
ordakı həyatın səsi ilə
bərabər yaşayacağıq [1, s.134].

Burada həbsxanada olmasından bəhs edən şair “bayırdakı insanlarla bir yaşayacağını”, yəni onu həbs etsələr də, daxili azadlığını əlindən ala bilməyəcəklərini ifadə etmişdir.

“Vəsiyyət” şeirində *“qurtuluşdan öncə ölərsəm, Anadoluda bir köy məzarlığına gömün məni”* [1, s.204] deyən, ürəyi vətən həsrəti ilə yanan Nazim Hikmət bu istəyinə də nail ola bilməmişdir və məzarı da Anadoluda deyil, Moskvadadır.

Nazim Hikmət Azərbaycanda da çox oxunan və sevilən bir şairdir. Nazim Hikmət özü də Azərbaycanı çox sevirdi. Onun ilk kitabı – “Günəşi içənlərin türküsü” (1928) də Bakıda çap olunmuşdu. O, Azərbaycana, Bakıya, Xəzərə aid şeirlər yazmış, doğma bildiyi məkanı çox böyük sənətkarlıqla vəsf etmişdir. Xalq yazıçısı Anar Nazim Hikmətdən bəhs edərkən onun Azərbaycanda böyük rəğbətlə qarşılanmasının səbəbini belə izah edir: “Nazim Hikmət Azərbaycan üçün Türkiyənin, türklüyün, türk dilinin rəmzi idi və şairi bitib-tükənməyən alqışlara qərq edən Bakı auditoriyaları onun simasında kommunist təbliğatının daşıyıcısını deyil, uzun illər həsrətini çəkdiyimiz Türkiyənin ətrini bizə yetirən, canımız qədər doğma olan türk dilini ölümsüz şeirləriylə bizə çatdıran bir insanı, bir türkü alqışlayırdılar. ...Türk sözü Azərbaycanda xalqımızın, dilimizin adı kimi yasaq olanda, Türkiyə ilə tarix, ədəbiyyat, folklor, kök, adət-ənənə birliyimiz haqqında hər hansı fikir cinayət sayılında, Türkiyə sevgisinə görə yüzlərlə Azərbaycan ziyalısı qətl və sürgün ediləndə Nazim Hikmət kütləvi görüş və tədbirlərdə ən yüksək kürsülərdən: “Mən türkəm, siz də türksünüz, ruhumuz, gələnlərimiz bir, xalqlarımız, dillərimiz qardaşdır”, – deyirdi” [1, s.13-14]. Anar Nazim Hikmət yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş və “Kərəm kimi” kitabını da ona həsr etmişdir.

Beləliklə, Nazim Hikmət yalnız Türkiyə üçün deyil, bütün türk dünyası üçün çox önəmlidir. Onun yaradıcılığı yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Hikmət N. Seçilmiş əsərləri / N.Hikmət. – Bakı: Şərq-Qərb. – 2009. – 520 s.
2. Hikmet N. Yazılar 2 (1924-1934) / N.Hikmet. – İstanbul: Adam. – 1987. – 208 s.
3. Hikmet N. Karlı kayın ormanında / 10 oktyabr 2022
URL: https://www.siir.gen.tr/siir/n/nazim_hikmet/karli_kayin_ormaninda.htm
4. Hikmet N. Otobiyografi / 10 oktyabr 2022
URL: https://www.siir.gen.tr/siir/n/nazim_hikmet/otobiyografi.htm
5. Hikmet N. Oğlum resimlerde büyüyor / 10 oktyabr 2022
https://www.siir.gen.tr/siir/n/nazim_hikmet/benim_oglan_fotograflarda_buyuyor.htm

Gunel AHMADOVA

ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi

THE POET IN LOVE WITH HIS MOTHERLAND

S u m m a r y

Great Turkish poet Nazim Hikmet is a poet in love with motherland. His poems did not see the value they deserved in his homeland during his lifetime. Nazim Hikmet, who supports the communist ideology, was persecuted for his political beliefs, his works were banned, and he served more than 12 years in Istanbul, Chankiri, and Bursa prisons. He was separated from his motherland for a long time and had to live abroad. Nazim Hikmet, who says that the roots of my poetry are in the lands of my country, has a great love for his motherland, and leaving his homeland deeply wounded the poet.

Thus, Nazim Hikmet is very important not only for Turkiye, but also for the whole Turkic world.

Şəfəq ƏLİBƏYLİ

Filologiya elmləri doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Shafak04@mail.ru

NAZİM HİKMƏT ŞEİRLƏRİNDƏ “SU” KONSEPTİNİN İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: Nazim Hikmət, su konsepti, mətn, poetik struktur, kompozisiya, paralelizm

Keywords: Nazim Hikmat, water concept, text, poetic structure, composition, parallelism

Mən sular da batan bir işıq kimi

Sular da sönmək istəyirəm!

Dənizə dönmək istəyirəm!

Dənizə dönmək istəyirəm!

Nazim Hikmət

Hər hansı bir konsept şairin obrazlı və assosiativ təfəkkürünü əks etdirərək müxtəlif ifadə vasitələri ilə poetik mətnə daxil olur. Nazim Hikmət şeirində “su” konsepti aşağıdakı komponentlərlə reallaşır: dəniz, okean, ümman, çay, boğaz, bulaq, dalğa, ləpə, sel, yağış, damla, buz, qar, köpük, zərrə, akvarium, balıq, balıqçı, kapitan, liman və s. Sadalanan komponentləri birləşdirən və bəhs olunan konseptin özəyini təşkil edən “su” anlamıdır.

1. **SU.** “Su” həyat, saflıq, bəzən də təlatüm simvolu kimi poeziyaya hopmuşdur. Nazim Hikmət poeziyasında da su motivi mühüm yer tutaraq nisgilli, fəlsəfi bir lirizmə çevrilir. Onun şeirlərində su varlığın, gözəlliyin, sevginin, həyat eşqinin, həyəcanın rəmzinə çevrilərək həm nominativ, həm də metaforik mənə daşıyır. Onun şeirlərində su, həmin anlamla bağlı geniş hidroleksmələrlə əhatə olunur. “Salxım söyüd” şeirinin sətirlərində bunu izləmək olar:

Axıyordu su...

Göstərib aynasında söyüd ağaclarını,

Salxım söyüdlər yuyurdu suda saçlarını [1, s.50].

Bu kiçik şeir parçasının hər misrasında su ilə bağlı hidroleksemlər və feillər yer almışdır: *su, axıyordu, yuyurdu*. Eləcə də şeirdəki “su aynası”, “söyüdlərin suda saçlarını yuması” metaforik ifadələri gözəl poetik fikir ifadə edərək, şairənə bir mənzərə yaradır. “Bu şeirdə bir dəstə qızıl atlılardan və onların birinin ağlar tərəfindən vurularaq yerə düşməsindən və yoldaşlarından qopmasından söz edilir” [2, s.50]. Mübarizə ruhlu adıgedən şeirdə “su” komponentli: “axar suyun səsi, qara suyun aynası” kimi ifadələrin işlənməsi də həyat acısının təsvirində bədii-estetik rol oynayır.

Ruzgar qanadlı atlar kimi keçdi həyat!

Axar suyun səsi dindi...

Ağlama, salxım söyüd, ağlama.

Qara suyun aynasında əl bağlama!

Əl bağlama, ağlama! [1, s.51]

Qeyd edək ki, “su aynası” metaforik tərkibi sairin su ilə bağlı favorit ifadələrindəndir.

Bütövlükdə “su” hidronimi üzərində qurulan “Masalların masalı” adlı şeirə diqqət edək. Şeirinin məzmunu ilə yanaşı kompozisiya-struktur da maraqlıdır. “Su” ləksinin misra əvvəlində təkrarlanması anafora səviyyəli leksik-ritmik və su kimi axıcı bir səs effekti yaradır:

Su kənarında durmuşuq

çinarla mən.

Suda surətimiz çıxır

çinarla mənim.

Suyun şövqü vurur bizə – çinarla mənə [1, s.180].

Şeirdə “su şövqü” kimi Nazim Hikmətin fərdi üslubuna məxsus ifadə də diqqət çəkir. Ümumiyyətlə, Nazim Hikmətin şeirlərində su ilə bağlı poetik tablolar yarada bilən incə ifadələr az deyildir. Məsələn: “Sebastian Baxın 1 nömrəli do minor konserti” adlı şeirindəki “gəcələr suda ulduzları saymaq” ifadəsi kimi:

İki sərsəri var:

birinci sərsəri *körpü altında* yatar

suda ulduzları sayar gəcələri... [1, s.78]

Təqdim olunan şeir parçasında maraqlı ifadələrdən biri də “körpü altında yatmaq” tərkibidir. “Su” motivində təkrarlanan ifadələrdəndir. Amma təkrarlansa da, bu ifadələrin işlənməsində, Nazim Hikmətin öz təbirincə desək, “təkrarın təkrarsızlığı” var. Nəzərdən keçirdiyimiz nümunədə “su” metaforunun yaratdığı lirik bir əhval duyulur. Növbəti “Sən ey aclıq!” nidalı “Müqəddəs qarın” adlı şeirində isə acı kədər, hiddət duyulmaqdadır:

Sən ey qırmızı gözlü ana!
Sən ey, məhv edən, yaradan!
Sən ey *körpü altında*
Sularla yan-yana yatan! [1, s.64]

Şair “su” komponentli adi ifadələrə belə incə, poetik don geydirərək, şeir mətninə daxil edir. “Laylay” şeirində “suya cummaq” tərkibində olduğu kimi:

Ruhum!
Gözlərini astaca yum və
cumur kimi *suya*,
çılpaq və ağappaq gir yuxuya [1, s.149].

Nazim Hikmətin “su” stixiyalı şeirlərindən biri də həbs həyatından bəhs edən, amma çox lirik “Talesiz Yusifin yolçuluğu” adlı şeiridir. Şeirdə “su” anlamı ilə bağlı müxtəlif atribut adları da poetik mətnin təşkilində mühüm rol oynayır: gəmi, çeşmə, dəniz, yelkən. Bu da şairin bədii-estetik ruhunu əks etdirir:

Cızmış *gəmisinin* şəklini
Talesiz Yusif həbsxana
çeşməsinin başına
Çeşmədən su içən bir məhbus baxır
divarsız *dənizlər* aşan gəminin kamanı başına.
Talesiz Yusif, bir *yelkən* daha aç [1, s.115].

Nazim Hikmət şeirlərində “su” ləkseminin yer aldığı mətnlərdə lirik keçidlər yaradan paralelizm izləmək olur. Aşağıdakı şeir parçasında: “atəş–su–gümüş–qumaş–sən” keçidində olduğu kimi:

Gecə çöldə atəş yandırdım
atəşə toxunuram,

suya toxunuram,
qumaşa toxunuram,
gümüşə toxunuram
Sən ulduzların altında yandırılan atəş kimisən, sevgilim!
Sənə toxunuram [1, s.120].

2. DƏNİZ. Əlbəttə, sulara sönmək istəyən, dənizə dönmək istəyən şair üçün “su” konseptini ifadə edən əsas komponent “dəniz”dir. Şairin “Həsərət” şeirindəki “Dənizə dönmək istəyirəm” etirafı fikrimizi təsdiqləyir.

Dənizə dönmək istəyirəm!
Mavi aynasında suların
Boy verib görünmək istəyirəm!
Dənizə dönmək istəyirəm! [1, s.43]

Şeirdə “Dənizə dönmək istəyirəm” etirafı təkrarlanaraq, şairin fərdi üslubunun səciyyəvi cəhətlərindən olan ritmik-sintaktik paralelizm təşkil edir. Ritorik sual üzərində qurulan “Nə olmalı” adlı şeirində oğluna etdiyi tövsiyədə “**Dəniz** olmalı, oğlum!” nidası ucalır. Şeirin sonunda “dəniz” leksemini müşayiət edən “su” məfhumu ilə bağlı leksemlər həmin nidanı gücləndirir:

Buludmu olum, gəmimi yoxsa?
Balıqımı olum, yosunmu yoxsa?
Nə o, nə o, nə o.
Dəniz olmalı, oğlum!
Buluduyla, gəmisıyla, balığıyla, yosunuyla [1, s.191].

Ən çətin mənəvi durumda, ruhi gərginlik halında da dəniz onun yadına düşür. Həbs ərəfəsində yazdığı eyniadlı “Ərəfə” şeirində həbsə girəcəyini gözləyən şair dənizi duyur, dənizi duymaqdan rahatlıq tapır. “Dənizi duyuram” ifadəsinin təkrarı ilə poetik fikir güclənir, vurğulanır:

Əllərimi başımın altına qoyuram,
Dənizi duyuram...
uyuyuram... [1, s.87].

Şair dənizi duyur, onun gözəlliyini görür. “Yetimlik” adlı şeirində “Pul-pul parıldayarkən Ayın altında dəniz” kimi orijinal ifadə metaforik ifadələrlə dənizin təsvirini verir.

Pul-pul parıldayarkən Ayın altında *dəniz*,
Arxamdan səsi gəldi üfünə baxan gəncliyin [1, s.20].

Qeyd etmək lazımdır ki, “dəniz” bir rəmzi obraz kimi Nazim Hikmət poeziyasında müxtəlif semantik çalarlara malikdir. Bəzən təzadlı ifadələrdə də işlənir. Məsələn, oksimoron yaradan “dəniz alovu” tərkibində dənizlə alovun təşkil etdiyi təzad buna misaldır:

Mən ... Bir kitabxanada...
Ulduzlu cənub *dənizlərinin alovunda*
sabahı açmaq kimi,
Sevilən bir kitabın üstündə sabahı açmaq... [1, s.60]

Nazim Hikmət şeirlərində bir neçə dəniz adı izlənilir: Xəzər, Ağ dəniz, Qara dəniz, Baltik dənizi, eləcə də okean – Sakit okean. Amma bu dənizlər arasında şairin adını bilmədiyi dəniz də var – hələ getmədiyi bir dəniz. Şair deyir:

Ən gözəl dəniz
hənzur keçilməmiş olandır.

Və şeirin sonunda “ən gözəl dəniz” və “ən gözəl söz” paralelizmini yaradır.

Və sənə söyləmək istədiyim *ən gözəl söz*
hənzur söyləməmiş olduğum sözdür [1, s.110].

Nazim Hikmət şeirində “dəniz” ləksemi ilə bağlı maraqlı konstruktiv məqamlardan biri də “dəniz” hidroniminin çox vaxt müəyyən bir söz zəncirinin komponenti kimi çıxış etməsidir. Bir daha şairin “Sebastian Baxın 1 nömrəli do minor konserti” adlı şeirinə müraciət edək:

Yağan bütün yağmurların təkrarı
torpağa, ağaca, dənizə,
əlimgə, üzümə, gözümgə... [1, s.178].

“Bu il payızın əvvəlində” şeirində də söz zəncirinin sadalanan komponentləri arasında “dəniz” leksemi də yer almışdır.

Bu il payız başlarında cənubda
dənizə, quma, günəşə bulanıram.

Bu zənciri davam etdirir və genişləndirir:

Dənizə, quma, günəşə almaya, ulduzlara
qarışb getməyin zamanı gəldi [1, s.190].

Şair dominant söz “dəniz” olan mətndə bədii təyinli daha mürəkkəb bir keçid yaradır:

Dənizin üstündə ala bulud,
üzündə *gümüş gəmi,*
içində *sarı balıq,*
dibində *mavi yosun* [1, s.191].

Şeirdəki bədii təyinli ifadələr arasında “gümüş gəmi” metaforik ifadəsi diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, “dəniz” komponentli metaforik ifadələr Nazim Hikmət şeiri üçün səciyyəvidir. Məşhur “Ceviz ağacı” şeirindəki şair və dəniz paralelində bunu izləmək olar: “*Başım köpük-köpük bulud, içim, dışım dəniz*” [1, s.169].

Nazim Hikmət poeziyasında yer alan hidronimlər arasında “Xəzər” geniş üslubi imkanlara malik olaraq “su” konseptinin ifadə vasitələri arasında dominantlıq təşkil edir. Ritorik sualla təqdim olunan “Qapalı dəniz” şeirində Nazim Hikmət sanki Xəzərdə özünü görür:

Hankı *dəniz* onun kimi qapalı,
Hankı *dəniz* onun kimi dənizlərdən xəbərsiz,
Hankı *dəniz* onun kimi yapa-yalnız!? [1, s.163]

Şeirdəki ritorik sualın qrammatik və semantik struktur cəhətdən paralelizm yaratması müqayisəli təsviri daha da gücləndirir. Şair Xəzərin xaraya bənzəyən yaşillığını, yumşacıq maviliyini, ipək kimi olmasını təsvir edir:

Yaşılı xara-xara, mavisini yumşacıq.
keçdim *Xəzər* dənizini ipəkli bir günündə [1, s.163].

Amma “Otuz il sonra” adlı şeirində yolda acılı-şirinli xatirələri yada salan şairin fərqli, qurğuşuna bənzəyən bir Xəzər təsvirini görürük:

Yenə böylə ağır,
yenə böylə ərimiş qurğuşun kimiydi *Xəzər* [1, s.171].

Şairin Xəzəri dəyişkəndir. “Xəzər dənizi” şeirindəki Xəzər küləklərin dili ilə danışan, coşandır:

Üfüqlərdən-üfüqlərə
ordu-ordu köpüklü mor dalğalar qoşuyordu,
Xəzər ruzgarların dilini qonuşuyor, balam [1, s.45].

Xəzərə yazdığı şeirlər sanki “Xəzəri sevənlər, Xəzərə bənzəyənlərə” ünvanlanıb. Bu şeirlərdə sevgi, məftunluq, ehtiyat var. Qorxu da, kədər də, sevinc də var. Nazim Hikmət şeirlərində yer alan digər dənizlərə də bunu şamil etmək olar.

Qara dəniz də Nazim Hikmət şeirlərində çox izlənən hidronimlərdəndir. Şair “Məməd” şeirində Qara dənizin durmadan axması ilə sanki həsrətinin durmadan artmasını göstərmək istəyir:

Qara dəniz axır durmadan,
dəli həsrət, dəli həsrət.
Oğlum, sənə səslənirəm:
eşidirmisən,
Məməd, Məməd? [1, s.166].

Qara dəniz hidronimi daha çox mübarizə, həsrət, ümid daşıyan motivlərdə maraqlı ifadələrlə işlənir. “Gəmi” şeirində təzad üzərində qurulan “Qara dənizin gümüş telləri” ifadəsi buna misal ola bilər:

Bir gəmi keçər Varna önündən,
ey *Qara dənizin gümüş telləri!*.. [1, s.165]

3. DƏNİZ ATRİBUTLARI. Nazim Hikmətin şeirlərində “dəniz” atributları da məcazlaşaraq poetik mətnə daxil olmuşdur: dalğa, gəmi, qayıq, yelkən, balıq, balıqçı, mərcan, liman, kapitan. Dənizlə bağlı bu atributlar arasında “dalğa” daha səciyyəvidir. Şair sahilə çatanda ləpələrdə dönən dalğaya “ölü dalğalar” deyir. Gecələr onu yatmağa qoymayan həmin dalğaları belə təsvir edir:

...Qumluqda xışıltısından ölü *dalğaların*
sədəfləriylə,
çınqıllarıyla,
duzlu yosunlarıyla xışıltısı... [1, s.166].

Dəniz atributları kiçik bir şeirə də toplana bilir. Məsələn, “Mərcan balıqları” adlı beşşətirlik şeirdə “balıq”, “akvarium”, “mərcan” (dəniz daş) leksemləri, “üzmək” feili yer almışdır. Şair bunları bir misraya yerləşdirə bilmişdir.

Üzür akvariumda mərcan balıqları,
akvariumda ulduzların arasında... [1, s.177]

Şeirlərdə dəniz atributları arasında dənizlə bağlı insanlar və məkan adları da yer almışdır: balıqçı, kapitan, liman. Şairin çox kiçik “Mavi liman” şeirində bunları izləmək olar:

Çox yorğunam, məni gözləmə, *kapitan!*
Səfər dəftərini başqası yazsın.
Çinarlı, qübbəli, mavi bir *liman*,
Məni o *limana* çıxaramazsın [1, s.170].

Dənizlə bağlı insanlar deyəndə ilk növbədə balıqçı yada düşür. Məsələn, “Yapon balıqçısı” adlı şeiri. Adıgedən şeir 1945-ci ildə Xirosima və Naqasakiyə atılan atom bombalarından yapon xalqının fəlakətinə ithaf etdiyi şeirlərdən biridir.

Dənizdə buludun məhv elədiyi,
Yapon *balıqçısı* gənc bir adamdı.
Bu nəğməni mənə dostlarım dedi,
Sakit okeanda sarı axşamdı [1, s.158].

Bu kiçik mətndə “balıqçı” sözünü “su” məfhumu ilə bağlı digər (dəniz, Sakit okean) sözlər müşayiət edərək, partlayışdan sonrakı sarı axşam mənzərəsinin təsvirini canlandırır, okeanı “ölü dəniz”, gəmini isə “bir qara tabut” adlandırır. Maraqlıdır ki, dəniz atributlarının adını daşıyan sözləri şair şeir başlığı kimi də verir. Məsələn, “Gəmi” adlı şeiri [1, s.165]. “Su” konseptinin ifadə vasitələrində “gəmi” elementi Nazim Hikmət şeirində poetizmə çevrilən səciyyəvi metaforu.

3. ÇAY, SEL. “Su” konseptinin elementlərindən olan “çay” da Nazim Hikmət şeirində “Dunay çayı” adlı şeirdə öz əksini tapmışdır. Bu kiçik şeirdə su anlamı ilə bağlı sözlər (bulud, yağış, su, Qara dəniz, Boğaziçi, gəmi) mətnin hər sətirinə paylanmışdır. Oğul həsrəti çəkən şair deyir:

*Dunayın suları olaydın,
Qara ormandan gələydin,
Qara dənizə töküləydin,
Maviləşəydin, maviləşəydin, maviləşəydin,
Keçəydin Boğaziçidən [1, s.187].*

Çayla bağlı sözlərdən olan “sel” leksemi şairin müraciət etdiyi frazeoloji birləşmədə öz əksini tapmışdır. “*Çərşənbəni sel alar, bir yar sevdi, el alar*” [1, s.155].

4. BULAQ, ÇEŞMƏ. Ayrılıqdan şairin qəlbində kədərli bir bulaq axır:

*Sənsiz, Paris, gülüm,
bir hava fişəngidir;
Bir quru gurultu,
kədərli bir bulaq [1, s.184].*

Şair bəhs olunan leksemin sinonimi olan “çəşmə” sözündən də istifadə etmişdir. “Talesiz Yusifin yolçuluğu” şeirində həmin leksemi izləmək olar.

5. YAĞMUR, YAĞIŞ. Yağmur, yağış Nazim Hikmət poeziyasında geniş yer alan hidronimlərdəndir. Şairin “Yağış” adlı şeirində incə, nəfis və təzadlı bənzətmələr sıralanır. Şair üçün yağış – göylərdən yağan təsəllidir, həm də göz yaşıdır, kədərdir, alınına sancılan soyuq iynələrdir. Onun üçün yağış yağmur, həzin-həzin səpələyir:

*Yağış səpələyir... yağış deyil bu.
Qəlbə kədər yağır sanki göylərdən [1, s.19].*

Bəhs olunan hidronimin iştirakı ilə çox poetik ifadələrə rast gəlmək olur. Məsələn, şair skripkaçı David Oystraxın ifası zamanı onun barmaqlarına baxan qadının gözlərini yağışa uzanan yaşıl yarpaqlara bənzədir:

*Barmaqlarınıza baxmışdır onun
Yağışa uzanan iki yaşıl yarpaq kimi gözləri [1, s.169].*

Sözümü ədəbiyyatşünas alim Arif Abdullazadənin Nazim Hikmətə ünvanladığı şeirlə bitirmək istəyirəm:

Nazim şeir oxuyurdu,
Dəniz kimi dalğalanan bir salonda.
Şeir *dəniz* qoxuyurdu,
Şeir həsrət qoxuyurdu,
ümid, arzu, bir də Vətən qoxuyurdu.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2009
2. Ədəbiyyat qəzeti, 14 mart, 2015
3. Əziz Səlamı. Axar kitab. Berlin – Germany, 2015

Shafaq ALIBEYLI

Doctor of sciences on philology

National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi

MEANS OF EXPRESSING THE CONCEPT OF "WATER" IN NAZIM HIKMET'S POEMS

S u m m a r y

In the poems of Nazim Hikmet, the components of the "Water" concept play an important role in the organization of the poetic text. The words representing the components of the "water" concept form a special layer in the vocabulary of poems. They have both nominative and metaphorical meaning in the text of the poem. The main components of the concept of "water" used in Nazim Hikmet's poems are: sea, ocean, river, wave, flood, rain, drop, ice, snow, foam, aquarium, fish, fisherman, captain, port, etc.

Fatma ƏLİYEVƏ

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
fatma.aliyeva.35@mail.ru

HİKMƏT DOLU POEZİYA

Açar sözlər: Nazim Hikmət, şeir, şair, şəxsiyyət, yaradıcılıq

Keywords: Nazim Hikmet, poem, poet, personality, creativity

Türk yazıçısı Şövkət Sürəyya Aydının sərrast və mənalı deyiminə: “Bir deyil, iki Nazim vardır... Nazimin xatirəsi ətrafında da iki Nazimin kölgəsi dalğalanır. Bunun biri onu tanımadan, onu oxumadan, onu anlamadan və onun haqqında həqiqətləri bilmədən ona hücum edənlərin emal etdikləri Nazim Hikmətdir. Bu Nazim Hikmətin həqiqətlə heç bir bağlılığı yoxdur... İkinci Nazimə gəlincə, Nazim Hikmətin gerçək şəxsiyyətidir...” [4, s.124]. Bu bir təsəllidir ki, zəmanəmizin oxucusu həqiqətlə heç bir bağlılığı olmayan birinci Nazimi deyil, məhz ikinci, gerçək Nazimi tanıyır, şəxsiyyətini və sənətini əslində olduğu kimi qəbul edir. Həmin yolu tutmaq, yəni şairin şəxsiyyəti və sənəti haqqında tutumlu fikir bildirmək üçün üz tutduğumuz araşdırmalar içində Nazim Hikmət yaradıcılığının yorulmaz tədqiqatçısı Əkbər Babayevin yazdıqları diqqətimizi çəkdi. Ə.Babayevin fikrincə, “Nazim Hikmət haqqında çox yazı çap edildi, yenə çap olunacaq. Onun sənəti haqqında tədqiqatlar çap olundu, yenə çap olunacaq. Amma bunların hamısından daha çox mühüm bir şey var: Nazimin öz dili ilə sənətini anlatması” [4, s.105].

Sənətin mahiyyəti, sənətkarın fəaliyyət miqyası, özəl dünyası və yaradıcı missiyası barədə Nazim Hikmətin mövqeyi olduqca maraqlıdır. O, sadə dildə bildirir ki, “sənətkar xalqa mahnılarını çatdırmaq üçün ən uyğun biçimləri fasiləsiz olaraq ömrünün sonuna qədər axtarmaq məcburiyyətindədir. Bəzən bu araşdırmalar aylarca sürən başağrısından, əsəb pozğunluğundan başqa bir şeylə nəticələnir. Eybi yoxdur... Başı aylarca ağrımayan, əsəbi pozulmayan, yanılmayan sənətkar durduğu yerdə sayandır... Mən sevdadan da, sülhdən də, həyatdan da, ölümdən də, sevincdən də, kədərdən də, ümiddən də, ümitsizlikdən də söz açaram. İnsana aid olan hər şeyin şeirimə də aid olmasını istəyirəm” [4, s. 262-263].

İnsana aid olan hər şeydən yazdı Nazim Hikmət. Bu səbəbdən ömrünün doğma məmləkətində, Türkiyədə yaşadığı 44 ilinin 15 ilini məhbəslərdə keçirdi. İstanbul, Ankara, Bursa, Çankırı cəza evlərinin çarəsiz müsafiri oldu. Məhbəs illərində belə

həyata nikbinliyini itirmədi, əqidəsindən dönmədi, 1948-ci ildə Bursa həbsxanasında qələmə aldığı şeirdə olduğu kimi, “təslim olmamaqdadır bütün məsələ” dedi:

İrəliləyən aydınlığın içindəyəm,
Əllərim iştahlı, dünya gözəl!
Gözlərim doymayır ağaclardan,
ağaclər elə ümidli, elə yaşıldır ki...
Günəşli bir yol keçir tut bağlarının arxasından.
Zindan xəstəxanasının pəncərəsindəyəm.
Duymuram dərmanların qoxusunu,
Haradasa, yəqin, qərənfillər açıb:
Demək belə, Laz İsmayıl!
Məsələ əsir düşməkdə deyil,
təslim olmamaqdadır bütün məsələ! [1, s.206]

Qaragüruh qüvvələrin ardıcıl səyləri öz “bəhrəsini” verdi. Ozamankı hökumətin qərarı ilə 1951-ci ildə Türkiyə vətəndaşlığından çıxarılan Nazim Hikmətin cəmi 49 yaşı var idi. Fələyin amansız gərđişi və taleyin acı istehzasıyla bütün varlığı ilə Türkiyəni, millətini sevən Nazim Hikmət yaşarkən vətəndaşlıqdan məhrum edilən həyatının 12 ilini də, cismani yoxluğunun 46 ilini də (2009-cu ildə Türkiyə hökumətinin qərarı ilə yenidən vətəndaşlıq qazandı) əslində əsl vətəndaş nümunəsinə çevrildi, yalnız Türkiyənin deyil, dünyanın vətəndaşı oldu. Özü də elə bir vətəndaş ki, “qaranlıqların aydınlığa” çıxması yolunda ürəyini məşələ çevirdi, dünya evinin sakini oldu. Özünü “dünyanın ən hürr kommunisti” adlandıran Nazim Hikmət, Şövkət Sürəyya Aydəmirin təbirincə, “onu anlamadan... təqdim edənlərə” çoxmənalı tərzdə bəyan edirdi ki, “sosialist bir şair olmaq, yəni vətəninə və xalqını ən çox sevən, vətəninə və xalqının ən xoşbəxt olmasını istəyən bir şair olmaq nə üçün qüsur hesab edilsin və bu, nədən ötrü türklük şüuru ilə uyğun gəlməsin?” [4, s.176]

Yaradıcılığı ilə bəşəriyyəti hürr yaşamağa dəvət edən Nazim Hikmət “qəhrəman tariximiz”in “sonu yaxşılıqla bitən kitablar...” kimi mütləq “yaxşılıqla bitəcək” qəti hökmünə özünü, eyni zamanda milyonlarla oxucusunu inandırırđı:

Sonu yaxşılıqla bitən kitablar yollayın mənə,
qanadları qırılan təyyarə
sağ-salamat enə bilsin meydana.
Doktor gülərək çıxsın əməliyyatdan,
kor uşağın açılsın gözləri.
Güllələnərkən xilas edilsin partizan.

On il gözlənilsin məktub
gəlsin bir səhər quşlarla bərabər,
əldən-ələ gəzsin şairin əsəri,
qovuşsun sevgililər,
toy-düyün qurulsun həm də,
kimsə həsrət çəkməsin artıq
çörəyə, gülə, günəşə, hürriyyətə.
Sonu yaxşılıqla bitən kitablar yollayın mənə,
çünki inanıram,
qəhrəman tariximiz
eynən orada olduğu kimi
yaxşılıqla bitəcək mütləq! [1, s.204]

Öz mövqe və əqidə qətiyyətini, mübarizə əzmini vulkanik partlayış enerjisi ilə misralarına hopduran, “mənim qüvvətim bu böyük dünyada tək olmadığımdadır” qənaətini bildirən Nazim Hikmət “Çindən İspaniyaya, Ümid burnundan Alyaskaya qədər “eyni çörək, eyni azadlıq, eyni həsrət uğrunda ölən bilən” [1, s.214] dostlar tapdı. Bunun nəticəsidir ki, əsərləri bir çox dilə tərcümə olundu, pyesləri dünyanın neçə-neçə səhnəsində tamaşaya qoyuldu.

Ömrü daha çox ziddiyyətlər, məşəqqətlər içərisində keçsə də, həyatı, dünyanı sevdi və:

Çox razıyam dünyaya gəldiyimdən.
Sevirəm torpağını, işığını, vuruşunu, çörəyini [1, s.214] –

dedi. Çünki amalına, əqidəsinə hər zaman sadıq qalacağına, dünyaya bir daha gəlsə, yenə də eyni yolu tutacağına qəti əmin idi. “Mən məni” şeirində yazdığı kimi:

Mən məni bir daha ələ keçirsəm,
– abi-həyat içirsəm demirəm –
qapılar açılsa bir daha,
mən bu xanəyə bir daha girsəm,
yaşardım yenə belə qorxu, dəhşət içində.
Yenə belə bir eşq ilə sərsəm,
Mən məni bir daha ələ keçirsəm... [1, s.210]

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, mövzu, ideya baxımından bu gün də aktual olan şeir yaradıcılığı ilə Nazim Hikmət türk poeziyasına sərbəst şeir vəzni gətirərək türk

ədəbiyyatı tarixinə novator sənətkar kimi daxil oldu. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov Nazim Hikmət poeziyasının, poetik təfəkkürünün qısa icmalını dəqiqliklə təqdim edir: “Parlaq istedad, tükənməz ilham, qaynar duyğular, qanadlı fikirlər, zəmanə ilə canlı əlaqə, xalq ürəyinin çırpıntısını və əsrin hərəkətini dərinləndirən duymaq, estetik gözəllik, obrazlı ifadə, əlvan rənglər, realist təsvir və fəlsəfi təfəkkür... bütün bunlar və sənəti sənət edən, adi sözdən ecazkar şeir yaradan başqa sehrlə keyfiyyətlər Nazim Hikmət poeziyasının, Nazim Hikmət poetik təfəkkürünün xüsusiyyətləridir” [3].

Professor Cəfər Xəndan isə Nazim Hikmət poeziyası haqqında belə yazır: “Nazim Hikmətin şeirlərində gözəl bir ahəng, səlis qafiyələr, hətta axıcı bir ölçü – nəzm belə vardır. Şübhəsiz, şeirin formal gözəlliyini təmin edən bu cəhətlər qarşısında şair əsir deyildir. Başqa sözlə desək, o, şeiri forma xatirinə, gəlişigözəl deyil, dərin məzmun, yüksək ideya xatirinə yazır” [4, s.237-238].

Həqiqətən də, Nazim Hikmətin poeziyası yüksək sənətkarlıq nümunəsidir. Bu poeziya ilə tanış olduqca, onun fikir burulğanına düşdükcə adama elə gəlir ki, şairin şeirlərinin də ömrü var, yaranma mərhələləri var, bu şeirlərin də insan ömrü kimi başlanğıcı, sonu var və bütün bu mərhələlərdə şairin son dərəcə mürəkkəb, irilixirdalı hadisələrlə dolu həyatının poetik təzahürü əks olunub.

Ömrünün sonlarına yaxın yazdığı şeirlərində (bunu şərti olaraq yaradıcılığının son mərhələsi adlandırmaq olar) Nazim Hikmət həssas təbiətinin duyğu polifoniyasında özünü bir insan kimi, bir şəxsiyyət kimi, bir vətəndaş kimi oxucuya daha aydın və anlaşılıqlı dillə təqdim edir. Şairin “Son avtobus” və “Avtobioqrafiya” şeirlərini məhz bu qəbildən hesab etmək olar.

1957-ci ildə qələmə aldığı “Son avtobus”da şair zəngin bədii təsvir vasitələrinin gücü ilə həyatının sonuncu avtobusuna əyləşərək qorxusuz və kədərsiz ayrılığa doğru yol gedir, bu uzun yolçuluqda qatı qaranlıq içində dünyanı sakit və tələssiz seyr edir. Və seyr etdikcə daha əvvəlki kimi nə dostun üzüdünlüyündən heyretlənir, nə də düşmənləri onu hiddətləndirə bilər. İnandıqlarını bir daha “məhək daşına” vurur, saf-qatqısız çıxdıqlarına şükür edir. Ölümün yaxınlaşmasını “lap yaxınlaşdı mənə böyük qaranlıq” təşbehi ilə dilə gətirən şair artıq nə xatirələrindən, nə ürəyinin ağrımından... gileylənir. Artıq onu ən gözəl yalan belə əvvəlki kimi inandırmır. Nə özünün, nə başqasının sözü artıq onu “sərxoş edə bilmir”. Beləliklə:

Bax, beləcə, gülüm,
yamanca yaxınlaşdı mənə ölüm.
Dünya hər vaxt olduğundan daha gözəldir.
... Bir qatar pəncərəsi idim,
bir stansiyayam indi.
Evin içərisi idim, indi qapısıyam, kilidsiz.

Bir qat daha artıq sevirəm qonaqları.
İsti hərzamankından sarı,
qar hərzamankından təmiz [1, s.304].

Bu şeirdə, bir başqa şeirində dediyi kimi, “daha nə qədər yaşayacağını” bilməyən şairin bir qədər yalqız, bezgin, tükənmiş hisslərinin duyğusal qarmaqarışıqlıq içində vurnuxduğu, bir qədər də sentimental ovqatı diqqət çəkir.

“Avtobioqrafiya” şeiri, adından bəlli olduğu kimi, Nazim Hikmətin doğulduğu ildən, yəni 1902-ci ildən, ölümündən iki il əvvələ, yəni 1961-ci ilə qədər yaşadığı ömrün səhifələrini ehtiva edir. Sevincli, kədərli, uğurlu, uğursuz, iztirab və məşəqqət, şöhrət və itkilərlə “zəngin” olan ömür yaşantılarının qısa poetik lövhəsini təsvir edən şair son olaraq bu qənaətə gəlir ki:

Yazılarım otuz-qırx dildə basılır,
Türkiyəmdə türkcəmlə yasaq.
Xərçəngə yaxalanmadım daha,
yaxalanmam da şərt deyil.
Baş bakan-filan olacağım yox,
maraqlısı da deyiləm bu işin.
...Sözün qızası, yoldaşlar,
bu gün Berlində yalnızlıqdan gəbərməkdə olsam da,
insanca yaşadım deyə bilərəm
və daha nə qədər yaşaram,
başımdan nələr keçər daha,
kim bilir [2, s.199].

Sənətkar təbiətində azman düşüncələr, möhtəşəm arzular, bəşəriyyətin başına gətirilən müsibətlərin yükünü daşıyan Nazim Hikmət qəlbində parlaq sevgi hissləri yaşadırdı. Bu, təkə Pirayəyə, Münəvvərə bəslənən, vərəqlərə süzülən odlu, romantik ruhlu misralar deyildi, həm də “ürəyinin infarktında” yaşatdığı Türkiyə sevgisi idi. Hikmət dolu bir həyat yaşayan “mavigözlü div” bütün yaradıcılığında olduğu kimi, sevgilərində də böyük idi. Odur ki, “divlərin eşqi böyük olur” deyimini bütün mənalarda Nazim Hikmətə, onun möhtəşəm həyat yoluna aid etmək olar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Hikmət, N. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. Birinci cild. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961
2. Hikmət, N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009
3. İbrahimov, M. Zəmanəmizin böyük şairi. “Kommunist” qəzeti, 20 yanvar, 1972
4. İsmayılov, A. Nazim Hikmət (həyat və yaradıcılıq salnaməsi). Bakı: “Yazıçı”, 1990

Fatma ALIYEVA

National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi

POETRY FULL OF WISDOM

S u m m a r y

The presented article “The world of poetry full of wisdom” examines the artistic and philosophical essence of the creative uniqueness of the world-famous Turkish writer Nazim Hikmet. The author touches on the peculiarity of the historical and cultural mission of Nazim Hikmet's poetry full of love for life, serving humanity and purifying it.

The scientific-theoretical value of the research is the fact that Nazim Hikmet's creativity is studied from different perspectives based on the examples from the poet's poetry, the breadth of scale, the polyphony of ideas, the quality of the universal content that ensures its relevance. Despite the limited scope of the presented article, first of all, efforts have been made to successfully solve this fact.

Afət QƏDİROVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

afetkadirova@gmail.com

NAZİM HİKMƏTİN PYESLƏRİNİN DRAMATURJİ STRUKTURU HAQQINDA

Açar sözlər: Nazim Hikmet, dramaturgiya, pyes, teatr, rejissor

Keywords: Nazim Hikmet, dramaturgy, play, theater, director

Səhnə üçün yazılan əsərləri “dramatik poeziya” adlandıran, onu “incəsənətin tacı, poeziyanın ali növü” [1, s.10] hesab edən V.Belinski sanki bu ifadələrini yazanda Şekspiri, Molyeri yox, sonrakı nəsələ mənsub dramaturgiya yaradanları nəzərdə tutmuşdur. Bu baxımdan dramaturgiya yaradıcılığına Tanrının Özündən xeyir-dua alan müəlliflər içərisində yaradıcılığından bəhs etmək istədiyimiz Nazim Hikmətin də olduğu şübhəsizdir.

Nazim Hikmətin ilk səhnə əsəri hesab edilən “Ocaq başı” mənzum pyesi sadə süjetli, elə bir o qədər də məzmunca sadə obrazların ifadə etdiyi ideyanın bəsit, amma hissiyyatlı təqdim etməklə səhnə yaradıcılığı sehrinə düşdüyünün fərqi deyildi.

Bu illərdə Türkiyə Kommunist Partiyasının orqanı olan “Qırmızı peşə” jurnalında işləyən Nazim Hikmət imkan tapdıqca “İllüstrasiya” seriyasında çap olunan fransız dilindəki pyesləri ard-arda oxuyurdu. O dövrdə çap olunan və Fransız Bulvar teatrının repertuarını təşkil edən həmin pyeslər sayəsində Nazim Hikmət fransız vodevil əsərlərinin ədəbi üslubunu öyrənirdi.

Özünün ilk əsəri olan “Ocaq başı” pyesindən sonra Nazim Hikmət Vala Nurəddinlə birgə “Daş ürək” adlı rəvayət süjetli bir pyes də yazmışdı. Bu pyesin fransız pyeslərinin, xüsusilə o zaman oxuduğu “Qrand qinyol”un təsiri ilə yazıldığını N.Hikmət özü də sonralar etiraf etmişdi.

Onun tərcümeyi-halının maraqlı faktı olaraq demək vacibdir ki, Moskvanın ozamankı mədəni mühiti ilə, o cümlədən teatr sənəti ilə tanışlıq Nazim Hikmətin teatral-estetik baxışlarının, eləcə də dramaturji istedadının canlanmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Həmin illərdə teatr sənətinin mütərəqqi forma və üslub prinsiplərinə yiyələnmək, M.Qorki, A.P.Çexov dramaturgiyası nümunəsində pyesin ədəbi mətninin semantik tutumu, psixoloji çoxqatlılıq, həmçinin rejissor və aktyor özünüifadəsinə

əhəmiyyətli təsiri məsələlərinə müstəsna dəyər verən N.Hikmət sonrakı pyeslərində ideya mövqeyinə və teatrallığa xüsusi diqqət yetirirdi.

Rusiya cəmiyyətindəki “mədəni inqilab” prosesi Nazim Hikmətin baxışlarının formalaşmasına təsir edirdi. O, ətrafda baş verənləri izləməklə, onların mahiyyətinə varmağa cəhd etməklə səhnə ədəbiyyatının həlledici rolunun təsdiqinə şahid olur, bu zaman ictimai-mədəni prosesin nəzəri və təcrübi elementlərindən bəhrələnirdi. Özünü baş verənlərin çevrəsində hiss edən Nazim Hikmət V.Meyerholda daha böyük üstünlük verir, məhz bu rejissorun ipə-sapa yatmayan, başgicəlləndirən teatr kəşflərini bəyəndirdi. Yeri gəlmişkən unutmayaq ki, onun yaradıcılıq baxışlarına əsaslı təsir göstərən həmin proses, tənqidin qeyd etdiyi kimi, hamar deyildi.

Nazim Hikmətin “Əli, Fatma və başqaları” (1953) adlı pyesinin ideya miqyası, eləcə də mündəricəsi kifayət qədər zəngin idi. Bu pyesində o, Şekspir mövqeyində duraraq “dünya həbsxanadır, ən dözülməz guşəsi Türkiyədir” tezisini diqqətə çatdırır, mövcud vəziyyətin o zaman ən aktual mövzu olan məzlumların hüququnun bərpasının inqilabi dəyişikliklə labüdləşəcəyini teatral-bədii vasitələrlə təqdim edirdi.

Azərbaycan səhnəsində, ozamankı M.Əzizbəyov adına Dövlət Akademik Dram Teatrında rejissor A.İsgəndərovun quruluşunda “Türkiyədə” adı ilə hazırlanan bu pyesin uğurlu səhnə həlli haqqında yerli mətbuat səhifələrində çoxsaylı yazılar dərc edilmişdi. Ümumiyyətlə, demək olar ki, tənqidin həmin tamaşaya böyük maraq göstərməsi açıq-aşkar idi. Məsələn, yazıların birində qeyd edilirdi ki, “Nazim Hikmətin pyesi forma etibarilə orijinaldır. Bu orijinallıq onun publisist mahiyyəti ilə ölçülür” [7]. Yaxud başqa bir resenziyada “Türkiyədə” pyesi sözün hər iki mənasında çoxşaxəli və geniş əhatəli əsər” [4] kimi dəyərləndirilirdi.

Tamaşanın quruluş mədəniyyətini xüsusi təqdir edən görkəmli teatrşünas, professor C.Cəfərovun fikrincə, “Əsas surətlərin emosional şərh, konfliktlərin psixoloji cəhətdən kəskinləşdirilməsi və əsaslandırılması, zidd cəbhələrin toqquşmasının dramatik ifadəsi, bütün bunların parlaq və bədii həyəcan doğuran səhnələr şəklində canlandırılması, həmçinin tamaşanın monumental üslubu ilə bağlı başqa məsələlər müvəffəqiyyətlə həll edilmişdir” [2, s.242].

Ədibin ilk pyeslərinin professional səhnədəki quruluşlarında əsas etibarilə bu əsərlərin formaca epik təbiətini, üslubca publisistik təqdimatını qəbul edən teatrlar, müəllifin ədəbi-bədii meyarlarına müvafiq yozum prinsipi tapan rejissorlar uğur qazana bilirdilər.

Sırf təcəssüm baxımından vacib olan bir cəhəti xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Nazim Hikmətin pyeslərinin janr təbiəti fərqli, hətta müəyyən mənada eklektikdir. Yəni onun poeziyasından qaynaqlanan lirizm və romantika, publisistik ehtiras dramatik əsərlərinə də sirayət edir. Həmin pyeslərin struktur elementlərində məhz

həmin cəhəti istər səhnə yozumunda, istərsə də konseptual təqdimatda, ifaçılıq tərzində nəzərə almaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Maraqlıdır ki, zəngin həyat təcrübəsinə, heyvətə bədii intuisiyaya, qibtə ediləsi istedadla malik olan Nazim Hikmət pyeslərinin ideya tutumu, janrı, obrazlar sistemi, ədəbi mətnin işlənməsi prinsipləri onların struktur təbiətini müəyyənləşdirirdi. Bu zaman N.Hikmət özünəməxsus uzaqgörənliklə ali məqsədinin cəmiyyətə hansı estetik prinsiplər və ifadə özünəməxsusluğu ilə çatdırılmasını heyvətə yaradıcılıq fəhmi ilə dürüst müəyyən edə bilirdi. Odur ki, onun T.Kazımovun quruluşunda hazırlanan “Qəribə adam” pyesi ilə N.Sadıqzadənin quruluşunda ərsəyə gələn “Şöhrət və ya unudulan adam” pyesinin struktur xüsusiyyətləri təbii olaraq onların yozum şərtlərini mənalandırırdı. Burada ilk baxışda cəmiyyət həyatında baş verən cari problemlər ön plana çıxarılsa da, alt qatda dərin sosial-psixoloji problemlər qabardılır, auditoriyaya ünvanlandırılırdı.

“Şöhrət və ya unudulan adam” pyesinin obrazlarının adları, yəni Doktor, Qız, Assistent, Qadın, Lakey və b. personaj adları təsadüfi deyil, çünki bu qəhrəmanların təkcə adlarını nəzərdən keçirdikdə A.P.Çexov, N.V.Qoqol, A.N.Ostrovski, M.Qorki kimi dramaturqların ədəbi-bədii irsinin təsiriylə məhz həmin adların bu obrazların bədii-psixoloji mahiyyətinin açarı funksiyası daşdığı aşkar bəlli olur. Bu baxımdan N.Hikmətin dramaturji metodu Türkiyə dramaturgiyası üçün ən əlverişli bədii-estetik ifadə materialı kimi böyük dəyər kəsb edir.

Onun dramaturji yaradıcılığını araşdıran tənqidin qənaəti belədir ki, intellektual dram, yaxud faciə janrında yazdığı əsərlərində Nazim Hikmət ideya etibarilə konseptual dramaturgiyaya meyil etməsi ilə diqqət çəkir [3, 6, 8]. Bu tipli qənaətlər mübahisəli olsa da, fikrimizcə, mühüm hesab etdiyimiz budur ki, Nazim Hikmətin dramaturgiyası obrazlı simvolik təbiəti ilə pessimizmə meydan oxumağı, səhnə obrazlarına gəlincə, onlar sona qədər mübarizliyini, nikbinliyini qoruyub saxlamağı bacarırlar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dramaturji yaradıcılığa başladığı ilk illərdən pyes yazılışının ədəbi texnikasına yiyələnmək, mövzu, janr, konflikt, hadisələr xətti, dil-üslub xüsusiyyətlərini təkmilləşdirmək sahəsində əsərdən-əsərə öz bacarığını cilalamaq işi Nazim Hikməti nəinki bezdirmirdi, əksinə, onun inadkar təbiətinə tamamilə xas idi. Belə ki, dramaturgiya sahəsində ilk qələm təcrübəsi olan sadələvh ədəbi struktura malik pyeslərinə qane olmayıb daha mükəmməl əsərlərə iştahlanan Nazim Hikmət ədəbi-bədii keyfiyyətlərlə bərabər ideya-bədii təsir vasitəsi kimi gələcək tamaşanın oyun materialı olacaq əsərin bilavasitə aktyorlar tərəfindən ifa xüsusiyyətlərini ehtiva etməli olan digər sahəni, teatr sənətini öyrənməyi vacib sayırdı. Bu düşüncə isə tədricən şair Nazim Hikməti dramaturq Nazim Hikmətə

çevirən başlıca təkan olmaqla onun ədəbi-bədii istedadının estetik səhnə meyarlarına müvafiqliyini təmin etdi.

Müxtəlif illərdə yazdığı “Kəllə”, “Yusif və Züleyxa”, “Qəribə adam”, “Bayramın birinci günü”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Demoklisin qılıncı” və başqa əsərlərində N.Hikmətin pyesdən-pyesə bir dramaturq olaraq yetkinləşdiyi faktı ədəbiyyat və teatr ictimaiyyətinin, təbii olaraq tənqidçilərin də diqqətini cəlb etdi.

Dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin teatrlarının ciddi marağına səbəb olan həmin pyeslər təbii olaraq Azərbaycan səhnəsini də laqeyd qoya bilməzdi. Odur ki, get-gedə ölkəmizin bir sıra teatrlarının repertuarında N.Hikmətin pyesləri əsasında hazırlanan tamaşalar yer almağa başladı. Belə ki, “Türkiyədə” tamaşasından sonra Akademik Dram Teatrında ədibin “Qəribə adam” əsəri əsasında eyniadlı tamaşaya quruluş verən rejissor Tofiq Kazımov şəxsiyyət və cəmiyyət problemini ehtiva edən öz bədii səhnə işini təqdim etdi.

Tamaşanın konseptual səhnə həllində T.Kazımov müəllifin ideyasına müştərək mövqe nümayişini aktyorların ifa tərzində təqdim edirdi. Belə ki, tənqidin yazdığına görə, quruluşçu rejissorun bədii səhnə tapıntıları bütövlükdə uğurlu olub, “əsas ideyanı müəyyən janr və üslub xüsusiyyətlərində aşkarlayır” [6, s.107].

Fərqli mövzularda, eləcə də fərqli ideya-bədii məzmununda yazılan bəhs etdiyimiz pyeslər istər dramaturji struktur, istərsə də təqdimat üslubu baxımından da fərqlənirdi. Yəni “Yusif və Züleyxa”, yaxud “Bayramın birinci günü”, həmçinin “Şöhrət və ya unudulan adam” pyeslərinin ədəbi struktur xüsusiyyətləri bir qədər ənənəvi üslubda işlənmiş, burada Nazim Hikmət bəlli ədəbi-dramaturji qaydalara riayət etmişdi. Belə ki, həmin pyeslərin ekspozisiyası, janrı, konflikti, hadisələr xətti, düyünlərin bağlanması, kulminasiya və düyünlərin açılması ədəbi qaydalara müvafiq olaraq müəllif tərəfindən ardıcılıqla sona qədər davam etdirilir. Amma başqa pyeslərində, məsələn, “Demoklisin qılıncı” əsərində N.Hikmət kompozisiya quruluşunda ənənəvi struktur elementlərində dəyişiklik edir və bu zaman hadisələrin ardıcılıq şərtləri pozulsa da, onların dinamikliyi artır. Maraqlıdır ki, N.Hikmətin dramaturgiyasını tədqiq edən ədəbiyyatşünas və teatrşünas mütəxəssislər onun bir qisim pyeslərini publisistik dramaturgiyaya aid etməklə nədənsə buradakı hadisələrin epik xüsusiyyətlərini nəzərə almamışlar. Halbuki sözügedən pyeslərin ideya bətnində müəllifin siyasi görüşləri, vətəndaş mövqeyi məhz epik üslubda verilir, bir küll halında götürsək, Nazim Hikmətin cəmiyyətə, bütövlükdə insanlığa müraciəti kimi dəyərləndirilməlidir. Bu baxımdan Nazim Hikmət publisistika həddəsinə sığmır, Bertold Brextin epik dramaturgiyası üslubunun miqyasına meyil edir və nəticə etibarilə onun iddiası pyeslərinin dünyagörüş bazası, eləcə də teatral xüsusiyyətləri etibarilə buna əsas verir. Belə ki, “Demoklisin qılıncı” pyesi ideyasının miqyas genişliyi, həmçinin bədii-estetik təqdimat prinsipləri ilə epik teatr poetikasına

uyğundur və burada pyesin ədəbi strukturu, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ənənəvi dramaturji şərtləri nəzərə almadan, müəllif tərəfindən məhz epik səhnə oyununa müvafiq qurulmuşdur.

Pyesin qəhrəmanı AB ekspozisiyanın “zənginliyini” pozaraq onu gərgin hadisələrin yüyürək ritminə sövq edir, burada məntiq və ardıcılıq amili müəllifin ideya niyyətinə uğurla xidmət edir. Bu zaman nüvə müharibəsi təhlükəsinin reallığı bəşəriyyətin Demoklisin qılıncı altında yaşadığını, insanların yer üzündəki həyatlarının ekzistensial mahiyyətini epik teatr üslubunda mənalandıran N.Hikmət Türkiyə dramaturgiyası üçün yeni bir yaradıcılıq cığırını açır. Məhz həmin yolun mövcudluğu Nazim Hikmətdən sonra dramaturji yaradıcılığa başlayan davamçıların, o cümlədən Haldun Tanerin əsərlərində daha bariz görünməyə başlayır. Bu müəllifin “Gözlərimi qaparım, vəzifəmi yaparım” kimi neçə-neçə əsəri dediklərimizin konkret yaradıcılıq örnəkləridir. Əlavə edək ki, Almaniyada “Berliner ansambl” teatrının yaradıcısı Bertold Brextin ixtirası olan epik teatr nəzəriyyəsinin dramaturgiyada, bilavasitə səhnə sənəti üçün yeni formalar axtarışında verdiyi səmərədən bəhrələnən Nazim Hikmət yeni teatr estetikasına, teatr mədəniyyətinə müstəsna xidmət göstərmişdir. Odur ki, fikrimizcə, Nazim Hikmətin dramaturji irsinin gələcək tədqiqatlarında bu mühüm amil nəzərə alınmalı, onun dramaturji irsi bu prizmadan dəyərləndirilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Белинский В.Г. Полное Собрание сочинений. Т.5. Москва, Издательство АН СССР, 1954
2. Cəfərov С. Azərbaycan teatrı. Bakı: Azərnəşr, 1974
3. Əlizadə M. Dördüncü ölçünün rəngləri. Bakı: “Elm”, 2008
4. Hüseyn M. Türkiyədə. «Молодежь Азербайджана», 1953, 1 апреля
5. Холодов Е. Композиция драмы. Москва: “Искусство”, 1957
6. Kərimov İ. Azərbaycan–Türkiyə ədəbi əlaqələri. Bakı: “Nağıl evi”, 2000
7. Мамедханлы Э. Туркийеде. «Бакинский рабочий», 1953, 29 марта
8. Rəhimli İ. Akademik Dram Teatrı. Bakı: “Qapp-Poliqraf”, 2002

Afat GADIROVA

Ph.D. in philology

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

**ABOUT THE DRAMATURGICAL STRUCTURE OF NAZIM
HIKMET'S PLAYS**

S u m m a r y

The presented article examines the dramaturgy of Nazim Hikmet, a world-famous public figure and prominent Turkish writer, and follows the polishing of his dramaturgical skills in this field, starting with the first plays of Nazim Hikmet.

In the article, the author analyzes the structural features of N.Hikmet's plays, evaluates his dramaturgical works written in different years in a political-social, cultural context, interprets the place of the theme, genre, conflict elements of his plays, and the intellectual-emotional uniqueness of the dramatist's highest goal in the ideological-artistic content. In this regard, the author of the article shows a different position from the researchers who consider those plays journalistic works, taking into account the public pathos in N.Hikmet's dramaturgy, as well as, declares that the very dramaturgy is more literary material of the epic theater, and attributes it to the epic dramaturgy.

Nərgiz QƏHRƏMANOVA
Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

NAZİM HİKMƏT FENOMENİ KONTEKSTİNDƏ
SƏNƏTKAR VƏ ZAMAN PROBLEMİ

Açar sözlər: yaradıcılıq, ədəbiyyat, sənət, dramaturgiya, Türkiyə, inzibati-amirlik

Keywords: creativity, literature, art, dramaturgy, Turkey, administrative-emirate

Dünya şöhrətli türk ədibi Nazim Hikmətin çoxcəhətli fəaliyyəti, tamamilə təbii olaraq, uzun illər ərzində çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin başlıca obyektini kimi öyrənilmişdir. Bu görkəmli fikir adamının kifayət qədər mürəkkəb olan yaradıcılıq yolu çağdaş dövrümüzdə də elmi-nəzəri müstəviyə gətirilir, həmin ədəbi nümunələrə maraq illər ötdükcə nəinki azalmır, əksinə, yüksələn xətt üzrə artmaqda davam edir. Çünki istər özünün sağlığında, qaynar fəaliyyət dövründəki əsərlərinin ərəşəyə gəldiyi illərdə, istər müxtəlif ədəbi yaradıcılıq təşəbbüslərində, istərsə də siyasi-ictimai əməllərində mütərəqqi dünya bir Nazim Hikmət tanımışdı. Bu, mərd, qətiyyətli, mübariz, qeyri-adi istedad sahibi olan Nazim Hikmət idi. Odur ki, onun hansı fəaliyyət səylərinə diqqət yetirsək, burada namuslu, yenilməz, istedadı çağlayan bir yaradıcı şəxsiyyət, mənalı bir ömrün zamanın keşməkeşlərindən sarsılmayan cəfəkeşini, miqyas tanımayan şöhrət sahibini görə bilərik. Görkəmli ictimai xadim olan Nazim Hikmət yaşadığı dövrün ona həvalə etdiyi tarixi bir missiyanın ləyaqətli daşıyıcısı, istiqlal mücahidi, azad insan həyatı uğrunda yorulmaz mübariz kimi milyonların sevimlisi idi. Xalq şairi Səməd Vurğunun təbirincə desək, “o, həm də şair doğulmuşdu”. Elə bir şair ki, qələmindən od-alov yağır, nəfəsi laqeydliyin buzunu əridir, nərəsi sərhəd məftillərini yarıb, dağları aşır, okeanları keçirdi.

O, sözün əsl mənasında azadlıq carçısı, ədalətsiz rejimlərin qənimi idi. Bu, onun əqidə mübarizəsi, vicdan məsələsi olduğu üçün onun “dava kitabı”nda güzəştə yer qalmırdı. Nazim Hikmət, hər şeydən əvvəl, ədib idi. Böyük ədəbiyyat yaratmağa qadir olan nadir ustadlardan biri olaraq ümumbəşəri ideyaların tərənnümü işinə böyük dəyər verirdi. Zamanında ədəbiyyatın görünməmiş bir dövrə qədəm qoyduğu faktını dəfələrlə qeyd edən N.Hikmət məhz bu dövrdə ədəbiyyatın və ədibin zəmanə qarşısındakı məsuliyyəti məsələsinə xüsusi önəm verirdi. XX əsrin ictimai-mədəni həyatı kontekstində dəyərləndirməyə səy etdiyimiz proseslərdə Nazim Hikmətin poeziyası bəzən sərt realizmi, bəzən romantik həzinliyi, fəlsəfi ruhsallığı, fəal vətəndaş mövqeyi ilə ön sırada durur. O, cəmiyyət həyatının çağdaş inkişaf dinamikasında bədii yaradıcılığın əhəmiyyətinə müstəsna yer verib, yaradıcı insanın hansı üslubda və janrdə yaratmasından asılı olmayaraq, onun başlıca olaraq vətəndaş və sənətkar mövqeyinin xüsusi dəyərini qeyd edir. Professor E.Quliyevin qeyd etdiyi kimi, “şair (N.Hikmət – N.Q.) hansı mövzuda yazmasından, hansı məsələyə toxunmasından asılı olmayaraq, ilk növbədə insan-vətəndaş mövqeyindən çıxış edir. İstər

ictimai-siyasi, istər məhəbbət, istər təbiət təsvirli, istərsə də fəlsəfi və s. şeirlərində bu mövqə dəyişmiş” [5].

Nazim Hikmətin ədəbi-bədii istedadı, bəlli olduğu kimi, təkcə poeziya yaradıcılığı ilə məhdudlaşmamış, onun dramaturji fəaliyyətində də rəvnəqlənmişdir. Ədibin hələ ilk dramaturgiya nümunələri onun kiçikhəcmli, təbliğat xarakterli pyeslərində öz mövzu və ideya xüsusiyyəti ilə seçilirdi. Moskvada yaşadığı ilk illərdə Nazim Hikmətin “Metla” (“Süpürgə”) teatrının təşkili və repertuarını zənginləşdirmək sahəsindəki fəaliyyəti, belə görünür ki, faydalı olmuşdu. Belə ki, bu illərdə o, həm dramaturgiyanın ədəbi qanunlarına, struktur özəlliklərinə bələd olmuş, həm də bilavasitə səhnə sənətinin bədii-estetik sirlərini, səhnə təcəssümü məsələlərini öyrənmişdir.

Nazim Hikmətin incəsənət sahəsinə, konkret olaraq, səhnə sənətinə qarşılıqlı xidmətinin kökündə kifayət qədər ciddi əsaslar var idi və bunun onun uşaqlıq illərində anasının rəssamlıq istedadından, təsviri obrazların kətan üzərindəki təcəssümü ilə bağlı təəssüratlarından qaynaqlandığını ehtimal etmək olar. Amma yəqin ki, o, hələ uşaqlıq illərindən rənglərin passiv təsvir özəlliklərini deyil, daha təsirli özünüifadə sferasına həsrətini çox illərdən sonra canlı bədii ifadədə tapmışdı. Bu, səhnə sənətinin əsas elementi olan dramaturgiya idi və Nazim Hikmət yaradıcılığının bir mənasını məhz bu sahədə təzahür etdirməyə qərar vermişdi. Yaradıcılığının böyük bir hissəsini mənalandıran dramaturgiya sahəsində o, mövzu və janr etibarilə biri digərindən fərqli səhnə əsərlərini ərsəyə gətirdi. Ədəbiyyatşünas alim H.Özkanın yazdığı kimi, “o, dramalarında da novator idi, yenilikçi idi, həyatın hər üzünü bu əsərlərdə əks etdirməyi bacarırdı. “Mübariz həyatı”nın bir hissəsini hətta həbsxana küncələrində dram yazmağa həsr etmişdi... N.Hikmət dramaturgiyasının ən qabarıq nəzərə çarpan xüsusiyyəti, bizə görə, onun dram əsərlərində istər sosial, istərsə də mənəvi-əxlaqi problemləri qabartmasıdır. Dramaturqun əsərlərində cəmiyyətin sosial həyatının ideya-məzmun istiqaməti dövrlə səsleşmişdir” [6, s.22-23]. Düşünürük ki, məhz bu səbəbdən həmin əsərlər sərhəd tanımadan müxtəlif ölkələrin səhnələrində ayrı-ayrı dillərdə səsləndi, öz müəllifinə dramaturgiya sahəsində də dünya şöhrəti qazandırdı. “Kəllə”, “Şöhrət və ya unudulan adam”, “Qərribə adam”, “Bayramın birinci günü”, “Yusif və Züleyxa”, “Domokl qılıncı” kimi pyesləri Nazim Hikmətin dramaturji istedadının ən parlaq səhnə nümunələri idi. Bu dramaturgiya neçə-neçə rejissorların, aktyorların yaradıcı ifa məharətinin cilalanmasına, böyük səhnə uğurlarına, sənətkarlıq zirvəsinə ucalmalarına imkan yaratdı. Nazim Hikmətin dramaturgiyasının mövzu aktuallığı, üslub xüsusiyyətləri, janr, konflikt kimi kateqoriyaların mükəmməlliyi, mətn semantikasını, dialoqların ədəbi-bədii enerjisi dünya dramaturgiyasının J.P.Sartr, T.Uilyams, A.Miller, F.J.Dürrenmatt kimi böyük simalarının yaradıcılıq səviyyəsi ilə eyni mövqedə dayanırdı. Onun dramaturji yaradıcılığının bu keyfiyyətləri, fikrimizcə, çağdaş elmi-nəzəri firkin zənginləşdirilməsi məqsədilə ciddi araşdırmaya ən layiqli səbəb ola bilər.

Nazim Hikmətin Türkiyədəki həyatı, yaradıcılıq fəaliyyəti onun yaşam gündəliyində ağır-acılar kimi yer almışdır. Uşaqlıq illərində babası ilə olan xoşbəxt təəssüratlarının gənclik və sonrakı ömür illərində cəfalarla əvəz olunması, qərribə təsadüflər, acı məşəqqətlərlə dolu tale yaşantıları N.Hikmətin yazılarında, qafiyəli-qafiyəsiz misralarında öz əksini tapmışdır. Ozamankı Türkiyənin hakim dairələrinin

bürokrat-məmur zümrəsinin şairi inzibati-amirlik basqısı altında saxlamaq cəhdləri uzun illər ərzində ağlagəlməz üsullarla həyata keçirilmişdir. Belə ki, bu “ipə-sapa yatmayan” şair saray hakimlərinin qəzəbinə tuş gəlmiş, ona qarşı ittihamlar artmışdır. Ömrünün müxtəlif dövrlərində cəzalandırılıb həbs edildiyi, məhbus həyatı yaşadığı illər N.Hikmətin iradəsini tam qırmasa da, səhhətinə ciddi zərər vermişdi.

İllər ərzində təqiblər nəticəsində vətəni Türkiyədən didərgin salınmış N.Hikmət ozamankı SSRİ-yə üz tutmuş, ömrünün sonuna qədər də Moskvada yaşamağa məcbur olmuşdu. Bursa həbsxanasındakı məhbus həyatı dövründə yazdığı şeirlər onun ovqatını və düşüncələrini, şəxsi həyatına, ailə sədətində vurulan zərbələri aşkar ifadə edir. Pablo Nerudanın şəxsinə dünyanın mütərəqqi fikir adamlarının Nazim Hikmətin azadlığa buraxılması çağırışına ozamankı Türkiyə hökuməti laqeyd qalmış, şair öz vətənidən uzaqlaşmağa təhrik edilmişdi. Məhz Türkiyənin hakim dairələrinin davamlı təzyiq və təqibləri ilə vətənidən didərgin salınan, mühacir həyatı yaşadığı illərdə N.Hikmətə vurulan “vətən xaini” damğası da hökumət təbliğatının iradəsi ilə olmuşdur. Xalq yazıçısı Anarın qeyd etdiyi kimi, “Nazim əqidəsinə sadıq qaldığına görə ömrünün ən gözəl çağını – on beş ilini Türkiyə məhəbələrində çürütmüş, azadlığa buraxıldıqdan sonra isə sui-qəsdə, ölümə hədələnməmişdir. Əlbəttə, Nazim çox asanlıqla əqidəsindən imtina edib ölkəsinin ən üst qatında mövqe tuta bilirdi; nazir də, millət vəkili də ola bilirdi, ən azı böyük istedadla malik bir şair, dramaturq kimi rahat yaşaya, yazıb-yarada bilirdi. Amma Nazim vicdanının səsiylə başqa, çətin və iztirablı bir yolu seçdi və bu yolda özünün də, dünyanın bir çox sol əqidəli insanların da, ümumən XX əsrin də böyük faciəsini yaşadı” [1, s.6].

“Avtobiografiya”, “Məmləkətim” şeirlərində dünyanın müxtəlif qitələrində yaşayan azadlıqsevər insanlara öz vətənpərvər hisslərini və düşüncələrini alovlu misralarında ifadə edən N.Hikmət “ürəyinin infarktında yaşatdığı” böyük vətən sevgisini ömrünün sonuna qədər qoruyub saxlamışdı. Həmin dövrün Türkiyəsi, onun siyasi, iqtisadi, ictimai, mədəni həyatı haqqında olan məlumatların böyük bir qismi “ütülənmiş”, təhrif edilmiş həqiqətlərdir. Əslində isə kifayət qədər sərt, amansız qaydaların tətbiq edildiyi, ölkənin inkişaf istiqamətlərinin sanki səmti itirilmiş hərəkəti diqqət çəkir. Belə ki, iqtisadiyyatın dağınıqlığı, siyasi proseslərin, xüsusilə daxili siyasətin məntiqsizliyi ictimai-mədəni həyatın da ahənginə mənfi təsir göstərirdi. Yəni inzibati-amirlik idarə üsulunun hökm sürdüyü ölkədə azad fikrə, müstəqil yaradıcılıq iradəsinə meydan verilə bilməzdi. Əks halda onları da həbsxana, ya da mühacirlik həyatı gözləyirdi və N.Hikmət hər iki taleyi yaşamağı oldu. Beləliklə, ozamankı Türkiyə öz dövrünün mütəfəkkir yazıçısı olaraq tanınan, cild-cild əsərləri dünya dillərində nəşr edilən Nazim Hikmət kimi bir şəxsiyyətin üzünə qapılarını bağladı. Amma Türkiyə məmurlarına bu da azlıq etmiş kimi, onun əsərləri müxtəlif mətbuat səhifələrində “lənətləndi”, təbliğatda yeni nəslin dünyagörüşünə onun “vətən xaini” olduğu kimi misli görünməmiş böhtan yeridildi. İnzibati-amirlik üsulunun dövlət siyasəti səviyyəsində tətbiq edilməsinin fəsadları Türkiyə cəmiyyətini xəstəhal etməsi bir yana, digər tərəfdən, burada mənəvi-psixoloji iqlimin təsiri ilə elmi-nəzəri fikir, bədii yaradıcılıq təşəbbüsləri də iflic təhlükəsinə məruz qaldı.

Ölkəsindən kənardə baş verənləri müşahidə etmək N.Hikmət üçün daha ağırlı idi, çünki o, Türkiyədəki ictimai-mədəni proseslərə təsir imkanından məhrum idi.

Amma bu da var ki, o, fəaliyyətsiz də deyildi. Bu “mavi gözlü div” dünyanın dörd bir tərəfində Türkiyə həqiqətlərini insanlığa çatdırır, bununla bağlı ağrı-acılarını bölüşürdü.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Anar. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2009
2. Anar. Kərəm kimi. Bakı: Azərbaycan, 2015
3. Babayev A. Nazim Hikmət qalaktikası. Bakı, 2016
4. İsmayılov A. Nazim Hikmət (həyat və yaradıcılıq salnaməsi). Bakı: Yazıçı, 1990
5. Quliyev E. Nazim Hikmətin həyatı və yaradıcılığı. “Xalq cəbhəsi” qəzeti, 2019, 15 fevral
6. Özkan H. Azərbaycan ədəbiyyatında Nazim Hikmət. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2015

Nargiz GAHRAMANOVA
**National Museum of Azerbaijani literature
named after Nizami Ganjavi**

THE ARTIST AND THE PROBLEM OF TIME IN THE CONTEXT OF NAZIM HIKMET PHENOMENON

S u m m a r y

The article looks at the life path of prominent writer Nazim Hikmet, who was exiled from his homeland and sentenced to live as an immigrant, and had to observe the corruption of the administrative-emirate system of Turkey at the state level outside his country. Here, the artistic and aesthetic qualities of Nazim Hikmet's works, which are the fruit of his dramaturgical talent, the artist and time problem, as a whole Nazim Hikmet's fascination with art, especially stage art, which he created in this field of creativity, are emphasized. the idea-artistic features of numerous works are touched upon.

Şəhla MƏCİDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
shahla.majidova@mail.ru

**NAZİM HİKMƏTİN “COKONDA VƏ Sİ-YA-U” POEMASINDA
AZADLIĞIN BƏDİİ-FƏLSƏFİ İFADƏSİ**

Açar sözlər: portret, Luvr, təbəssüm, Florensiya, rəssam, dəftər, fırça

Keywords: portrait, Louvre, smile, Florence, artist, notebook, brush

Müasir türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nazim Hikmət ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yer tutmaqla bərabər, təkcə Türkiyə ədəbiyyatına, mədəniyyətinə deyil, eləcə də dünya ədəbiyyatına bədii-fəlsəfi şeirin mükəmməl nümunələrini bəxş etmişdir. O, onu düşündürən problemləri dünyaya bir fəlsəfi anlamda təqdim etmiş, bədii-fəlsəfi yaradıcılığı ideallarının carçısı olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Pablo Neruda onun haqqında “Onun yanında biz şair ola bilmərik” demişdir. Nazim Hikmət XX əsrdə dünyanın hər yerində gedən inqilabi proseslərin ədəbi mühitində yaxından iştirak etmiş, həyata, insana, bütöv cəmiyyətə münasibətini dərinləşdirmiş, duyğularını bir düşüncə hadisəsinə çevirməklə mühüm xidmətlər göstərmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, yaradıcılığı ilə bir yenilikçi şair olan Nazim Hikmət türk ədəbiyyatına yeni forma və məzmun gətirməklə poeziyanın publisistika ilə vəhdətini vermiş, dərin psixoloji düşüncələri bədii ifadə vasitəsinə çevirməyi bacarmışdır. Eyni zamanda, türk poeziyasına sərbəst şeir vəznini gətirən Nazim Hikmət həm də əsərlərində qeyri-adi, mücərrəd vasitələrdən istifadə etmişdir. Belə maraqlı quruluşa və obrazlara malik “Cokonda və Si-Ya-U” poeması da məhz bu keyfiyyətlərinə görə diqqət çəkir.

Nazim Hikmətin 1928-ci ildə yazdığı “Cokonda və Si-Ya-U” əsəri müasir, bir qədər ekspressionist, bir qədər də qeyri-adi süjet üzərində qurulmuşdur. Əsərin maraqlı süjeti var. Parisdə Luvr muzeyində qorunan məşhur Da Vinçinin “Mona Liza”sı – “Cokonda” birdən-birə reallaşır, düşünən insana çevrilir. Nazim Hikmət Mona Lizanı söz imkanlarından istifadə edərək sənətin bir növündən digərinə köçürmə aktının güclü nümunəsini vermiş və poemada çərçivə daxilində çərçivə yaratmışdır. Xarici çərçivədə şair (mühərririn dili ilə), daxili çərçivədə Cokonda özü danışır. Şair burada kişiyyə deyil, qadına danışmaq imkanı verməklə də fərqlənir və süjetə bir başqa ifadə gözəlliyi təqdim edir.

Nazim Hikmət muzey(lər)in darıxdırıcılığını ifadə etməklə, belə demək mümkünsə, muzeylərin müqəddəsliyini inkar edir. O, Cokondanın dili ilə Luvrun

görünməz tərəfini göstərməklə daxili təlatümünü dilinə gətirir, ruhunun sarsıldığını söyləyir:

Luvr muzeyində artıq canım sıxılır.
Can sıxıntısından sanki can evim yığılır.
Yoruldum daha canımın sıxıntısından.
İçimdəki bu ruh yığıntısından.
Bu qənaətə gəldim ki, bu an
muzeyi
gəzmək gözəldir, amma
muzeylik olmaq yamandır, yaman [1, s.191].

Cokonda artıq Luvru bir saray deyil, onun azadlığını əlindən almış bir məhbəs hesab edir. İçindəki sıxıntılarının onun daxilini parçaladığını, bu qədər dərd-qəmin içində qovrulurkən məcburən gülməyinə onun azadlığına son verən bir hökm kimi nifrət edir:

Mən bu keçmişə həbs edən saraya
elə ağır bir hökm ilə qoyuldum ki,
çatlayarkən sıxıntıdan üzümdə yağlı boya
məcburam gülməyə istəyim alınmasa da saya.
Çünki
mən o florensiyalı Cokodayam ki,
Florensiyadan daha məşhurdur təbəssümüm [1, s.191].

Mona Liza bütün daxili çarpışmalarına, buradakı “məhbəs” həyatına bir təsəlli kimi gündəlik tutmağa qərar verir. O, zamanın təsirinə məruz qalmaq istəməyən bir varlıq olmaq və həyatının qalan səhifələrini bir dəftərə köçürmək istəyir:

Mən
qərar verdim bu gündən etibarən
bir xatirə dəftəri tutmağa.
Bəlkə dəxli var bu günü yazmağın
dünəni unutmağa [1, s.191].

Bir çox şeirlərində rəssamlıq, ssenari və kino xüsusiyyətləri olan Nazim Hikmət rəssamlığa hərəkət və səs gətirir. Bu, həm də poeziyanın digər janrlardan üstünlüyündən xəbər verir və fikrin ifadəsində daha uğurlu alınır. Cokonda bizə

təkcə öz halını deyil, seyr etdiyi, qarşısında asılan rəsmlərin də oradakı həyatını təsvir edərkən şairin sənətkarlığı bir daha özünü aydın göstərir:

Yuxuya getdi Luvr.
Zülmətdə Veneranın qolsuz vücudu, budur,
bənzəyir bir hərbi-ümumi nəfərinə.
Parlayır bir cəngavərin qızıl dəbilqəsi,
düşdükcə keşikçilərin fənərinin şöləsi
qaranlıq bir rəsmi üzərinə [1, s.192].

Cokonda onu yaradan Leonardo da Vinçini lənətləyir, onun azadlığını əlindən alıb burada dustaq edən bu rəssama dəfələrlə nifrətini bildirir. Maraqlıdır ki, o, fikirlərinin ifadəsində müasir rəssamlara, kubistlərə, bəlkə də Pablo Pikassoya daha çox istinadlar verir:

Burda,
Luvrda
bənzəyir günlərim bir-birinə,
taxta bir kubun dörd tərəfi kimi.
Başım kəskin qorxularla dolu
bir dərman şkafının rəfi kimi [1, s.192].

Gündəliyin 1 aprel tarixli səhifəsində Cokondanın Luvr həyatında dəyişiklik baş verir və Cokondanın həyatına bir günəş kimi işıq saçan və ona aşiq olan bir insan gəlir. O, muzeyə ziyarətə gələn bir çinlinin ona heyranlıqla baxdığını qeyd edir:

Bu gün bir çinli gördüm.
Başı topa saçlı çinlilərə bənzəri yox!
Nə də çox
baxdı mana!
Bilirəm ki, mən,
fil dişini ipək kimi işləyən
çinlilərin təvəccöhü
atılmaz bir yana... [1, s.193]

Artıq Cokondanın istədiyi tək şey Si-Ya-U məhəbbətidir. Si-Ya-U hər gün muzeyə gedir və məftunluqla Cokondanı izləyir. Cokonda da Si-Ya-U-nu gözləyir.

Ancaq 2 may tarixindən sonra çinli görünür. Cokondanın 10 may tarixində yazdığı qeyddən məlum olur ki, çinlini Fransadan çıxarıblar:

Qışqırın, elan edin düşməne, dost!
Parisdə artıq bağırılmış deyə,
Çin səfirinin
şüşəsini qırmış deyə,
sevgilisi onun – Cokondanın
Fransa hüdudunun
Atılmış xaricinə!
Çindən gələn sevgilim getdi Çinə! [1, s.195]

İndi isə Cokonda azadlıq, onu bu saraya bağlayan bütün zəncirləri qırmaq və sevgisinə qovuşmaq üçün dünyanın o biri ucuna getmək istəyir. Bu yolda onu qüvvətləndirən Si-Ya-Unun sevgisidir. Cokonda Çinə gedir və Si-Ya-Unu tapır. Yenidən birləşmək ərafəsində Si-Ya-U Cokondanın gözü qarşısında vəhşicəsinə öldürülür. Cokonda məşhur təbəssümünü itirir. Cokonda da inqilabçı olur.

Məsələ burasındadır ki, Si-Ya-U Sovet İttifaqında Nazim Hikmətin universitetdən dostu olub [2]. Si-Ya-U bir müddət Parisdə yaşamışdı və Nazimə həyatının eşqinin Mona Liza olduğunu və onu görmək üçün həmişə Luvra getdiyini söyləmişdi. Si-Ya-U mayın 1-də həbs edilərək ölkəsinə qayıtmalı olanda Nazim Hikmət ondan bir müddət xəbər ala bilməyib. Daha sonra Çan Kay-Şekin mürtəcə qüvvələri tərəfindən başının kəsilməsi xəbərindən şoka düşür və bu təsir o qədər güclü olur ki, o, bu əsəri yazır.

Cokondanın dili ilə şair əsərdə mürtəcə qüvvələrə etirazını bildirir və onun antiimperialist tərəfini ön plana çıxarır. Artıq Cokonda nəzərimizdə fransız rəssamı Ejen Delakruanın məşhur “Xalqı istiqamətləndirən azadlıq” əsərindəki azadlıq simvolu olan qadın kimi dayanır. Nazim Hikmətin rəngarəng xəyal gücü səs tonlarına da fərqli rənglər əlavə edir. O, şərhində müharibəyə, özünü axtaran, çirkin siyasətlərə, iyrənc siyasətçilərə etiraz edən sətirlərə diqqət çəkir:

İndi sizinlə biz
Şanxaydakı fransız divani-hərbindəyik.
Hakimlər:
Dörd general, on dörd polkovnik bərqərar.
Və tərədən-dırnağa qədər silahlı bir polk var.
Müttəhim
Cokonda

Dava vəkili
Həddindən artıq dəli,
Yəni həddindən artıq sənətkar
fransalı bir rəssam
səhnə tamam [1, s.204-205].

Sevgilisinin edamından sonra Cokonda sanki onun azadlıq sevdasının və ideyalarının davamçısı olur, onun qatillərinə meydan oxuyur. Cokonda öz ölümünü də mətanətlə qarşılıyır, o məşhur təbəssümünü bir şillə kimi qatillərinin üzünə vurur:

“Tez çaxmağı çaxın,
Yandırın Cokondanı, yandırın-yaxın!”
İrəliləyən bir qaraltı.
Bir parıltı.
Çaxmağı çəkdilər,
Cokondanı yandırıb-yaxdılar.
Qıpqırmızı bir alovla boyandı Cokonda.
Güldü ürəkdən gələn bir təbəssümlə
Gülərək yandı Cokonda! [1, s.206]

Xəyalpərəst (utopik) bir mühakimə, ancaq insana yaraşan, insanları möhtəşəm edən qədər reallıq olan bu poema bütün xüsusiyyətləri, bütün əqidəsi ilə müasirimiz olaraq qalır. İnsanlığın murdarlıq tələsinə düşmüş hissəsini xilas edəcək ideyanın bu qədər gözəl və fəlsəfi ifadəsi Nazim Hikmət sənətkarlığını bir daha sübut edir və şair ideallarının şüarına çevrilib azadlıqsevər, humanist insanlığa düşmən olanlara ünvanlanmışdır. Əsərin məhz əbədiliyinə zəmin olan da bu keyfiyyətdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Hikmət Nazim. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2006, 496 səh.
2. <http://turkish.cri.cn/757/2010/10/19/1s128979.htm>

Shahla MAJIDOVA
Ph.d. of philology
shahla.majidova@mail.ru

**ARTISTIC-PHILOSOPHICAL EXPRESSION OF FREEDOM
IN NAZIM HIKMAT'S POEM "JOKONDA AND SI-YA-U"**

S u m m a r y

The work of the famous poet Nazim Hikmet (1902-1963) has always been in the center of attention. The main reason for this is that the themes found in his works are still relevant today. Despite being separated by political and ideological boundaries for many years and staying far from his homeland, this great writer, who carries the love of Turkey, his mother tongue, and the spirit of his homeland, tried to convey his truth to people. Nazim Hikmet became a symbol of Turkey, Turkishness, and the Turkish language for the Soviet Union and especially Azerbaijan during the years when it was banned in Turkey. The fire of separation and the thirst for freedom in Nazim's immortal poems not only lived his life abroad, but also became the translator of his longing for the homeland and penetrated the hearts.

One of the interesting works of the poet, who glorifies human freedom and beliefs in his work, is the poem "Giokonda and Si-Ya-U". The poem was written in 1928 and is considered one of the most beautiful examples of world literature with its unusual plot.

Əsmətəxanım MƏMMƏDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti
kamillik@mail.ru

AZADLIQ VƏ BƏRABƏRLİK CARÇISI – NAZİM HİKMƏT

Açar sözlər: Nazim Hikmət, Türkiyə, azadlıq, bərabərlik, mübarizə

Keywords: Nazim Hikmet, Turkey, freedom, equality, struggle

Türk şairi, yazıçı, ssenarist, rəssam, romançı dramaturq və ictimai xadim olan Nazim Hikmət Türkiyə poeziyasında sərbəst şeirin ilk nümayəndəsi və çağdaş türk şeirinin ən ünlü və önəmli şəxsiyyətidir. Türk inqilabi poeziyasının əsasını qoyan, beynəlxalq miqyasda tanınan və adı XX əsrin birinci yarısından məlum olan dünyanın ən böyük rəssam, romançı şairləri sırasında çəkilən, Beynəlxalq Sülh mükafatı laureatı (1950) fəxri adını daşıyan dahi Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığının bəzi detalları ilə yaxından tanış olaq.

Nazim Hikmət bəşəriyyətin müdrik şairi olmaqla azadlıq hərəkatı fəalı idi. Onun əsərləri dünyanın əllidən çox dilinə tərcümə edilmiş, azadlıq və bərabərliyi tərənnüm edən, humanist məzmunlu bir neçə şeirlər toplusunun müəllifidir.

Hər il yanvar ayının 15-i Türkiyə və dünyanın azadlıqsevər insanları Nazim Hikmətin doğum gününü qeyd edirlər. 2020-ci ilin başlanğıcında, yanvar ayının 13-dən 19-dək Türkiyənin bir çox böyük şəhərlərində şair, mütəfəkkir, incəsənət adamlarının iştirakı ilə möhtəşəm, görkəmli poeziya gecələri keçirildi. Ölkənin bütün tədris müəssisələrində şagirdlər, tələbələr, universitet müəllimləri insanların önündə Nazim Hikmətin şeirlərini oxuyur, nazimsevərlər onun əsərlərinin yeni nəşrlərini əldən-ələ ötürür, sürgün, həbs və mühacirət illərinin ideoloji mübarizəsindən, başqa ölkələrin yazıçı və sənət adamları ilə görüşlərindən danışır, məruzələr edir. Türkiyə xalqı öz zəngin yaradıcılığının mühüm bir hissəsini fəhlə və əməkçi sinfin həyatı ilə bütünləşdirən, birləşdirən Nazim Hikməti azadlığın və bərabərliyin ən mühüm simvollarından biri hesab edir.

Nazim Hikmətə gəlincə, ömrü mübarizə və çəkişmələrdə keçən şair özünü belə təqdim edirdi:

Ben bir insan,
ben bir Türk şairi Nazım Hikmet
ben tepeden tırnağa insan,

tepeden tırnağa kavga,
hasret ve ümitten ibaret [10].

YUNESKO 2002-ci ili Türkiyənin, eləcə də dünyanın mübariz, azadlıq uğrunda çarpışan şairi Nazim Hikmətin anadan olmasının 100-cü ildönümü şərəfinə “Nazim Hikmət İli” adlandırmışdı.

Nazim Hikmət Rən 29 noyabr 1901-ci ildə o zaman Osmanlı imperiyasının tərkibində olan Salonikidə (Yunanıstan) anadan olub (Yaşadları arasında 40 gün üçün bir yaş böyük görünməsin deyə bu tarix 15 yanvar 1902-ci il olaraq qeydiyyatı götürülmüş və özü də bunu belə qəbul etmişdir).

Zəngin ailəyə mənsub olmasına baxmayaraq, zəhmətkeşlərin istismar olunması, zülmə məruz qalması şairə mənəvi əzab verir, məhz buna görə də o, azadlıq mübarizəsi üçün kommunist ideologiyasını seçir. Babası Nazim paşa dərviş təbəqəsindən olub, irfani şeirlər yazırdı. Atası Məhəmməd Nazim paşa isə adıçəkilən şəhərin valisi idi və o da şeirlər yazırdı. Anası Cəlilə fransız dilini gözəl bilən rəssam və ziyalı idi. Babası və atasının şairlik, anasının rəssamlıq istedadı onun ədəbi-bədii şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir etmişdi. Nazim 1914-cü ildə “Vətən fəryadı” adlı ilk şeirini yazır. O, belə deyirdi ki, on dörd yaşından bu yana şeir yazmışam. Bəziləri bitkilərin, bəziləri balıqların növünü yaxşı tanıyar, mən isə ayrılıqların növünü yaxşı bilirəm. Bəziləri ulduzların adını yaxşı bilir, mən isə həsrətlərin... Nazim Hikmət orta təhsilini tamamladıqdan sonra İstanbul Dəniz Qüvvələri Universitetinə daxil olur və dəniz qüvvələri zabiti kimi oradan məzun olsa da, 1919-cu ildə Türkiyənin xarici müdaxiləçilər tərəfindən işğalı əleyhinə yazdığı şeirə görə oradan xaric edilir.

Türkiyə, o cümlədən İstanbul şəhəri həmin illərdə müttəfiq ölkələrinin boyunduruğu altında idi. Nazim Hikmətin şeirləri hökumət tərəfindən etirazla qarşılanır. O, dostu Vala Nurəddinlə birlikdə Mustafa Kamal Atatürkün başladığı “Milli istiqlaliyyət mübarizəsi”nə qoşulmaq üçün İstanbulu tərk edir. Atatürk bu iki cavan şairi tanıyır və istəklərinin əksinə olaraq “İstiqlal cəbhəsi”nə deyil, onları Türkiyənin qərbindəki ucqar bir kəndə, insanları savadlandırmaq üçün göndərir. Amma onlar üçün ətraf mühit təhlükəli idi, çünki yerli dindarlara görə, yad gənclərin məscidə getməməsi qeyri-adi hal hesab olunurdu.

Türkiyədə Kommunist Partiyası 1922-ci ildə qadağan edilir və bir neçə lideri öldürülür. Bu kənddə gizli polislər hər yerdə fəaliyyət göstərir, onları ciddi şəkildə təqib edirdilər. İki gənc əvvəlcə Paris və ya Berlinə getməyi düşünsə də, Oktyabr sosialist inqilabının şöhrəti, ədalət axtarışı şüarları onları Moskvaya çəkib gətirir. Onlar burada Şərq Beynəlxalq Universitetinin Siyasi-iqtisad fakültəsinə daxil olub, 1924-cü ildə təhsillərini başa vuraraq Türkiyəyə qayıdırlar. Moskva dövrü, kommu-

nist ideologiyası gənclərin düşüncəsinə istiqamət verirdi. Moskvada sovet inqilabçı şairi V.Mayakovski və məşhur teatr nəzəriyyəçisi V.Emileviçlə görüşləri onlara güclü təsir göstərir.

1925-ci ildə artıq istiqlaliyyət müharibəsi başa çatmış, Mustafa Kamal Atatürk Türkiyənin prezidenti olmuşdu. Bu dövrdə Nazim Hikmət jurnalistlik fəaliyyətinə başlayır və İzmirdə sosialist dəstxəti ilə seçilən “Klarte” jurnalı ilə həmkarlıq etməyə başlayır və şeirlərini, digər publisistik yazılarını solyönümlü nəşriyyatlarda çap etdirir. İndi artıq Osmanlı dövrünün şeir ənənəsi tərک edilib keçmişə qovuşmuşdu. Hakimiyyət tənqid yazan qələm sahiblərini, qəzetləri iti və ciddi senzura ilə üz-üzə qoyur, çox vaxt nəşriyyatları bağlayır, işçiləri həbslə hədələyirdi. “İdilnik” redaksiyasının əksər üzvləri həbsdə idi. Vəziyyətlə əlaqədar gizli fəaliyyətə keçən Nazim Hikməti yenidən bir neçə solyönümlü nəşriyyatlarla əlaqədə ittiham edərək həbs edirlər. Bu dəfə o, qiyabi verilmiş hökmlər nəticəsində 15 il azadlıqdan məhrum olunma ilə cəzalandırılır, lakin gizli yolla yenidən Moskvaya qayıdır.

1928-ci ildə Bakıda onun “Günəşi içənlərin türküsü” şeirlər toplusu, 1929-cu ildə isə Türkiyədə “835 misra” adlı ilk inqilabi şeirlər kitabı işıq üzü görür. 1930-cu ildə “Baron-3” və “1+1=1”, 1931-ci ildə “Səsini itirmiş şəhər” kitablarındakı şeirlərdə xalqın ağır həyatı, inqilabi mübarizəyə çağırış əks olunmuşdur. 1924-cü ildə yazdığı “Cokonda və Si-Ya-U” poeması, 1932-ci ildə ərsəyə gələn “Benerçi özünü niyə öldürdü” mənzum romanı imperializmin müstəmləkə siyasətinə qarşı yönəlmişdir. Həmin dövrlərdə o, Bertold Brextin poetik teatrının təsiri ilə pyeslər yazmağa başlayır. “Kəllə”, 1932-ci ildə yazdığı “Bir ölü evi, yaxud mərhumun naləsi”, “Bayramın ilk günü”, 1935-ci ildə “Şöhrət və ya unudulan adam” pyeslərində kapitalizm quruluşunu kəskin ifşa etmişdir. 1932-ci ildə türk kommunistlərini yekdil mübarizəyə çağıran “Gecə gələn teleqram” şeir toplusuna görə Nazim Hikmət yenidən 5 il müddətinə həbs cəzasına məhkum edilir. Nazim iki il sonra ümumi amnistiyanın təsdiqindən sonra İstanbula qayıdır, lakin bir müddət sonra təzyiqlərə məruz qalaraq yenidən həbs olunur. İl yarım həbsxanada qaldıqdan sonra azadlığa çıxan şair yenidən mətbuata qayıdaraq insanları mübarizəyə səsləyən şeirlərini qəzet və jurnallarda çap etdirməyə davam edir.

1935-ci ildə yazdığı “Taranta Babuya məktublar” poemasında, 1936-cı ildə tamamladığı “Alman faşizmi və irqçiləri” publisistik əsərlərində faşizm və onun Türkiyədəki tərəfdarları ifşa olunur. 1936-cı ildə şairin sağlığında öz vətəninə nəşr olunan son kitabı – “Şeyx Bədrəddin dastanı” çap olunur. 1941-ci ildə şairin öz qeydinə görə (Memleketimden insan manzaralarını 3 kitab şəklində), “Dörd həbsxanədən” və daha neçə-neçə yaradıcılıq nümunələrini ərsəyə gətirir.

Çağdaş poeziya aləmində ömrünü inqilabi məqsədinə çatmaq üçün sərf edən şair Nazim Hikmət yazır: “Torpağımın azadlığı və istiqlaliyyəti adı ilə müstəmləkə-

çilik və istibdad, faşizm hökmranlığı, diktatura və boğucu ab-hava ölkəmi ələ keçirib. Mən bu faktların üzərindən asanlıqla keçib görməzdən gələ bilmirəm". Beləliklə, o yazır və yazdıqları ilə hakimiyyəti hövsələdən çıxarırdı. Bununla əlaqədar müxtəlif səbəblər və bəhanələr gətirilərək dəfələrlə həbs olunurdu. 27 yaşlı Nazim Hikməti bir müddət gəmidə həbsdə saxlayır, daha sonra isə guya orada "dövlət əleyhinə üsyan etmək" ittihamı ilə həbs edirlər. 1938-ci ildə 15 il həbs cəzasına məhkum edilmiş, aylarla kiçik və təkadamlıq kamerada, ağır şəraitdə saxlanmış, yanına gələnlərlə görüşü qadağan edilmişdi. Daha sonra, həbsdə olmasına baxmayaraq, eyni zamanda başqa bir məhkəmə prosesində mərkəzi hakimiyyətə qarşı üsyan cinayətinə görə 20 il həbs cəzasına məhkum edilmişdi. Bu hökmə o, ümumilikdə 35 il həbs cəzası alır və məhkəmənin yekun cəza müddəti 28 il 9 aya çatır. Bu, işgəncə otaqlarında azadlıq, bərabərlik vurğunu bir insanın ödəməli olduğu bədalə idi...

1946-cı ildə Türkiyə mətbuatında heç kimin şairin adını çəkməyə cürət etmədiyi bir zamanda Nazimin şeirləri gizli şəkildə həbsxanadan çıxarılır və tərcümə olunaraq Fransa mətbuatında ardıcıl və kütləvi nəşrlə çap olunmağa başlayır. Onun şeirləri dünyada böyük maraq doğurur, dünya azadlıqsevərləri, ziyalıları şairin həbsdə qalmasına qarşı etiraz səsələrini ucaldırlar. Parisdə Nazim Hikməti azad etmək üçün komitə yaradılır. 1947-ci ildə Nazim Hikmət hökmə yenidən baxılması ümidiylə parlamentə məktub yazsa da, məqsədinə nail ola bilmir. Az sonra məşhur türk jurnalisti Əhməd Əmin Yalman Nazim Hikmətin azadlığa buraxılması üçün imza toplayır. Nazim özü 1950-ci ildə Türkiyənin ən təhlükəli həbsxanası Bursada aclıq aksiyası keçirir. Aclıq aksiyasına şairin anası Cəlilə xanım və bir neçə tanınmış yazar və ünlü insanlar da qoşulur.

Beynəlxalq səviyyədə həmrəylik dalğası və analogi kampaniya böyüyərək genişlənir. Onun həbsi qlobal səviyyədə Pablo Neruda, Lui Araqon, Bertold Brext, Pablo Píkasso, Jan Pol Sartr, Bertrand Rassel kimi məşhur simaların etirazına səbəb olur. Nəhayət, beynəlxalq təzyiq altında Türkiyə parlamenti Nazim Hikmət də daxil olmaqla siyasi məhbuslara amnistiya verilməsini nəzərdə tutan qanun layihəsini təsdiqləyir. Çətinliklərə sinə gərən mübariz şair sonrakı həyatının bütün dövrlərində ona əzab verən ürək xəstəliyi və sətəlcəmlə nəticələnən 13 illik əziyyətli həbsdən azad edilir. Azadlığa çıxandan sonra da təqiblərdən yaxa qurtara bilməyən şairi bir sıra qətl planları hazırlamaqda günahlandırırırlar. Nəhayət, 50 yaşlı şairə qarşı yeni qəsd hazırlayan hökumət orqanları onu Koreya müharibəsi cəbhəsində xidmətə çağırır. Nazim Hikmət onu məhv etmək üçün sui-qəsd hazırladığını təxmin edir. Ömrünü hakimiyyət nümayəndələrinin hiylələri ilə mübarizədə keçirən cəsur və yenilməz şair imkan taparaq qayıqla Bolqarıstana və Qara dəniz vasitəsilə Rumıniya gəmisinə minmək üçün Buxarestə keçir və oradan yenə Moskvaya yola düşür.

“Qürbətdə yaşamaq ölümdən də pisdir” yazsa da, Türkiyə hakim dairələri mühacirətdə də ona rahatlıq vermir, vətən vurgunu, “heç olmazsa vətəmində, sevdiyi İstanbulunda bir ceviz ağacı kimi olsa da vətəndə olmağı daha üstün tutan şairi” yurdunun vətəndaşlıq hüququndan məhrum edərək, vətənə geri qayıtmasını mümkünsüz edirlər. Vətən həsrətli şair yazırdı:

Başım köpük köpük bulut, içim, dışım deniz,
Ben bir ceviz ağacıym Gülhane Parkı`nda...
Yapraklarım ellerimdir, tam yüz bin elim var.
Yüz bin elle dokunurum sana – İstanbul`a.
Yapraklarım gözlerimdir, şaşarak bakarım.
Yüz bin gözle seyredərim seni – İstanbul`u [5].

O, Varşava, Sofiya və Moskva şəhərlərində yaşamağa davam edir və babası polyak əsilli olduğu üçün bu ölkənin vətəndaşlığını almağa müvəffəq olur. Ömrünün son illərində ona belə bir ad verilmişdi: “Nazim Hikmət Borjenski”. Nazim “soyuq müharibə” illərində də siyasi-ictimai məzmunlu şeirlər yazmağa davam edir, dünyada sülh naminə təbliğat aparır. O, sülh elçisi kimi dünyanı gəzir, yeni kəşflər, yaşadığı təcrübələrlə, vətən həsrəti ilə dolu misilsiz şeirlərini yaradırdı!..

Həbsdən çıxandan sonra Nazim Çilidən olan inqilabçı şair Pablo Neruda ilə birlikdə Dünya Sülh Mükafatına layiq görülür. Nazim Hikmət 1951-ci ildə Ümumdünya Sülh Şurasının və 1959-cu ildən sonra isə onun Rəyasət Heyətinin üzvü olmuşdur.

Bu 13 ildə bir çox ölkələri gəzmiş, şeir oxumuş, çıxışlar etmiş Nazim Hikmət məhz bu günlərdə, Berlin Gənclər Festivalında ölümündən sonra ona ağırlıq elegiya yazan Çili şairi Pablo Neruda ilə tanış olur.

Bir gün Pablo Nerudadan soruşurlar: "Öncül şairlərə yer verəcəyiniz bir antologiya hazırlasaydınız, həmin antologiyada Nazim Hikmətə də yer ayırdınız mı?" Pablo Nerudanın cavabı belə olur: "Əgər tək bir şairdən ibarət antologiya hazırlasaydım, bu şair Nazim Hikmət olardı" (İntern.).

1963-cü ilin aprelində məşhur “Mənim məzarım” poemasını yazır. İki ay sonra, yəni 1963-cü il iyunun 3-də Nazim Hikmətin Moskvada 61 yaşında ürəyi dayanır və bununla öz mübarizəsini tələbələrinə, dünya mübarizlərinə ötürmüş olur.

1920-ci illərin ikinci yarısı ilə 1930-40-cı illər yaradıcılığı XX əsr dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutan qüdrətli şair, orijinal dramaturq, mübariz publisist, novator nasir Nazim Hikmətin ədəbi fəaliyyətinin birinci dövrünü təşkil edir. Onun ikinci və ən fəal olduğu dönm isə ustadın Moskvada yaşadığı 1951-1963-cü illəri əhatə edir.

Dahi şairin poeziyasının tədqiqatçılarından A.Timuçinin yazdığı kimi: “Kavgası sanatının, sanatı kavgasının ürünüdür... Nazım Hikmet denince, her zaman, şiirleriyle düşünen ya da şiirlerinde düşünen bir şair gelecektir aklımıza. Nazım Hikmetin şiirini büyük kılan, taşıdığı duygu yükündən, seslenmələrdən, heyecanlardan, sevinçlərdən çox, taşıdığı düşünce yüküdür, getirdiği sorunlardır, bu sorunları temeldən tartışmasıdır” [8, s.37].

Nazım Hikmət Azərbaycan xalqının və ədəbiyyatının yaxın dostu idi. O, dəfələrlə Bakıya gəlmiş, Azərbaycan şair və yazıçılarının bir çoxu ilə yaradıcılıq və şəxsi dostluq əlaqəsi saxlamışdır. Ölkəmizə həsr olunmuş şeirləri, mədəniyyətimizə dair məqalə və xatirələri vardır. Əsərləri Azərbaycanda dönə-dönə nəşr olunmuş, pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur. Bəstəkar A.Məlikov şairin “Məhəbbət əfsanəsi” pyesi əsasında eyniadlı balet yazmış, Azərbaycanın digər bəstəkarları şeirlərinə pomanslar bəstələmişlər. Azərbaycan sənətkarları tərəfindən onun pyeslərinə illüstrasiyalar çəkilmiş, şairin büstü yaradılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünasları şairin həyat və yaradıcılığına dair bir sıra sanballı əsərlər yazmışlar.

Yekun olaraq bir daha xatırlatmaq istərdik ki, vətən həsrətli yenilməz mübarizin əsərləri 1938-ci ildən Türkiyədə qadağan olunmuş və 1951-ci ildə Türkiyə vətəndaşlığından çıxarılmışdır. 28 il həbs cəzası almış, onun 12 ilini Bursa həbsxanasında keçirmiş, 1950-ci ildən yenidən Moskvaya qayıtmışdır. 3 iyun 1963-cü ildə Moskvada ürək tutmasından vəfat etmiş, ölümündən iki il sonra – 1965-ci ildən əsərləri Türkiyədə yayımlanmağa başlamışdır... 5 yanvar 2009-cu ildə Türkiyə dövlətinin qərarı ilə Türkiyə vətəndaşlığı bərpa edilmişdir. Həmin hadisə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə Anarın "Zəfərin mübarək, Nazım" məqaləsi ilə qeyd edilmişdir.

Novator şair olan Nazım Hikmət türk ədəbiyyatını yeni forma və mütərəqqi məzmunla zənginləşdirmişdir. Poeziyada publisistik missiyası – dövr və zaman haqqında, günün aktualıq kəsb edən və ictimai əhəmiyyətli fakt və hadisəsinə dair şairin poetik çərçivədə, bədii-emosional şəkildə mülahizələrini dilə gətirməsi, düşündürmə yoluyla öyrətməsi, öz oxucusunun duyğu və fikirlərinə dərinlən nüfuz və təsir etməklə maarifləndirməsidir. Ustad sənətkar bu missiyanı öz epik poemalarında layiqincə yerinə yetirmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Abıyev A.M. Ömər Seyfəddinin həyatı və yaradıcılığı. Bakı: "Elm", 1978
2. Babayev A.Ə. Nazim Hikmət. Bakı: "İşıq", 1978
3. Babayev A.Ə. Azərbaycan Nazim Hikmət dünyasında // "Azərbaycan", Bakı, 2002, № 1, s.135-140
4. Əliyeva J. Çağdaş Türk şeirinin poetikası. Bakı, 2000
5. Nazım Hikmet. "Bütün eserləri". Cilt I, Sofya, 1967
6. Nazım Hikmet. "Bütün eserləri". Cilt II, Sofya, 1967
7. N.Hikmət. "Bütün eserləri". Cilt III, Sofya, 1968
8. Timuçin Afşar. Nazım Hikmetin Şiiri. İstanbul: Kavram Yayınları, 1978
9. Vala Nureddin (Va-Nu). Bu Dünyadan Nazım Geçti. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965
10. <http://www.anl.az>. (inter.res.)

Asmetkhanim MAMMADOVA
Doctor of Philosophy in Philology
Baku State University
kamillik@mail.ru

NAZIM HIKMET – THE HARBINGER OF FREEDOM AND EQUALITY

S u m m a r y

Nazim Hikmet is known as a great master of words, text revolutionary, ideologue-poet who does not turn from his convictions in the literary opinion of Turkey and the world. Nazim Hikmet, the harbinger of freedom, loved his motherland, the Turkish people, and all progressive humanity with the same love and gave importance to them. No matter how many difficulties he faced for his ideas and goals, he did not turn away from his communist ideals, the ideas of socialism that promised a happy and prosperous life, he believed in all of them wholeheartedly.

The brave poet lived in exile and prison for his ideas, was separated from his homeland and closed his eyes to life abroad. Despite the fact that he grew up in a family connected to Ottoman customs and loved the Ottoman culture deeply, the ideas of communism he believed in and praised made him go against his past and values. Nazim Hikmat is a symbol of freedom and equality all over the world. The basis of his creativity is the life, dreams, and struggle for freedom of hardworking people.

Vüsalə MƏMMƏDOVA

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
memmedova.1978@internet.ru

TÜRK ŞEİRİNİN ƏBƏDİYAŞAR ŞAİRİ

Açar sözlər: Nazim Hikmət, vətən həsrəti, şair, şeir, Bakı

Keywords: Nazim Hikmet, homesickness, poem, poet, Baku

Yazıçı, dramaturq, rəssam, ssenarist, ictimai xadim Nazim Hikmətin adı çəkiləndə ilk olaraq şair Nazim Hikmət yada düşür. Fikrimizcə, bu ona görə belədir ki, sərbəst şeirin yaradıcılarından olan şairin poeziyası onun məşəqqətlərlə dolu həyatı, şəxsiyyəti haqqında daha dolğun məlumat verir.

Nazim Hikmətin bir şair kimi formalaşmasında babası Mehmet Nazim paşanın böyük təsiri olmuşdur. Nazim paşa şair, filosof Cəlaleddin Ruminin tədqiqatçısı idi. Onun klassik ədəbiyyatla bağlı verdiyi bilgilər Nazim Hikmətin şairlik taleyində böyük rol oynamışdır.

Anası Cəlilə xanımın incəsənətə, rəssamlığa həvəsi böyük idi. Oğlunun təlim-tərbiyəsi ilə xüsusən özü məşğul olurdu.

Şair əvvəllər təriqət şeirləri yazmasına baxmayaraq, babasının yolu ilə getmir, xalq ədəbiyyatına maraq göstərir. Adi insanların kədərinə, sevincinə dəstək olması şairin gözlərini açır. Qalatasaray liseyinin, hərbi dənizçilik məktəbinin şairin dünyagörüşünə böyük təsiri olur.

1919-cu ildə ilk dəfə dövrü mətbuatda “Yeni məcmuə” jurnalında şairin “Sərviliklərdə” adlı şeiri nəşr olunur:

Gözlərdən enərkən siyah örtülər,
Umardım ki, artıq ölənlər gülər.
Yoxsa həyatında sevmiş ölümlər
Hələ sərvilərdə ağlırlarmı? [8, s.27]

1920-ci ildə Antanta qoşunlarının İstanbulu işğal etməsi Nazim Hikmətin şeirlərinə də təsir göstərir. Bu illərdə yazdığı “Qırx hərəmilərin əsiri” şeiri ilə şair Türkiyəni parçalamaq istəyənlərə meydan oxuyur.

1951-ci ildə Ümumdünya Sülh Şurasına üzv secilməsi şairin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakına yol açır. Bu tədbirlərdə Nazim Hikmət daha çox kommunist mövqedən çıxış edir.

Yenə böyük türk adı
Dağlar, daşlar aşacaq.
Yenə türkün bayrağı
Qalaları yıxacaq.
Yenə türkün gəmisi
Dənizləri aşacaq.
Yenə türkün sənəti
Avropaya daşacaq.
Yenə türkün sinəsi
Vətən eşqilə dolacaq.
İştə bundan əmin ol,
Əmin ol ki, olacaq!
Yenə türkün tarixi
Ulduzlu səhifələr yazacaq [7, s.1].

Ciddi şeir yaradıcılığı ilə məşğul olan şairə zaman keçdikcə köhnə şeir formaları artıq sıxıcı gəlir. Heca vəznində yazmasına baxmayaraq, müasirlərindən fərqlənən Nazim Hikmət şeirdə dönüş edərək sərbəst şeir formasını yaradır.

Nazim Hikmət “Vəsiyyət” şeirində yazır ki, öləndə onu Anadoluda bir kənd məzarlığında dəfn etsinlər. “Başım üstündə bir çinar olursa, daş-maş da istəmərə” [8, s.247] deyir. Amma şairin bu vəsiyyəti həyata keçmir. 1902-ci ildə Salonikidə dünyaya göz açan Nazim Hikmət 1963-cü ildə Moskvada dəfn edilir.

Əsl şair ömrünün yalnız başlanğıcı olur, sonu olmur. Məhz ona görə ki, bu başlanğıc ömür karvanı kimi yol gedərək digər nəsillərə ötürülür. Nazim Hikmət də bu şairlərdən idi. Hər gün çıxdığı məkana qayıtmaq ümidi ilə dünyanı dolaşan bir karvan:

Gəlsənə dedi mənə
Qalsana dedi mənə
Gülsənə dedi mənə
Ölsənə dedi mənə
Gəldim
Qaldım
Güldüm
Öldüm [1, s.7].

Ölümündən bir az əvvəl heç bir durğu işarəsi qoyulmadan yazılan bu şeirdə sonsuz bir yolculuğun etirafı duyulur. Cismani yoxluğundan bugünəqədərki intəhasız yolculuğunda, şeirdə deyildiyi kimi, bir həyat, bir şair ömrü var. Həyata gəldi. Misilsiz ədəbi xəzinə yaradaraq dünya ədəbiyyatını zənginləşdirmək üçün qaldı. Ömrü keşməkeşli keçsə də, nikbinliyini itirmədi, güldü. Ruhən əbədiyaşarlığını duysa da, cismən öldü.

XX əsrin 1951-1963-cü illəri Nazim Hikmətin daha məhsuldar yaradıcılıq dövrüdür. Bu illər ərzində şair Azərbaycanla da dostluq əlaqələrini daha da inkişaf etdirməyə başlayır. Bir çox Azərbaycan şairləri ilə – Süleyman Rüstəm, Mikayıl Rəfili, Rəsul Rza, Səməd Vurğun, Məmməd Rahim və başqaları ilə dostluq əlaqələri qurur. Adlarını çəkdiyimiz və digər istedadlı qələm sahiblərinin yaradıcılığını izləyir. Məhz bu baxımdan şəxsiyyət və sənətkar kimi təqdir etdiyi Səməd Vurğunun ölümü ona pis təsir edir və Bakıya teleqram vuraraq bu sözləri yazır: “Səməd Vurğun – qardaş dillərimizin böyük xalq şairi, dillərimiz yaşadığıca ölümsüz yaşayacaq!” [2, s.83]

...Azərbaycan şeiri vardı yenə,
Amma Səmədinkilər yoxdu... [2, s.83]

Nazim Hikmət Azərbaycan üçün türklüyün, türk dilinin rəmzi idi. Bakıda onun şeirlərini dinləyən geniş oxucu auditoriyası var idi. Bütöv yaradıcılığında olduğu kimi, Bakıda olarkən ayrı-ayrı auditoriyalarda etdiyi çıxışlarda da məmləkət intizarı, vətən həsrəti duyulurdu.

Ölümündən neçə ay əvvəl şair növbəti dəfə Bakıya gəldi. Ədib yenə onu sevənlərlə eyni hərarətlə görüşdü və dedi: “Canım-gözüm bakılılar! Bakıya gəldim, dünyalar mənim oldu. İnanın, həmişə sizi xatırlayıram. Bakı, Azərbaycan mənə bilirsinizmi nə qədər əzizdir. Mənim gəncliyim də, qocalığım da Bakıya bağlıdır” [2, s.84]. Bu, şairin Bakıya son gəlişi oldu və o, dünyadan sönüb getmədi, “Kərəm kimi yana-yana” getdi:

Sən bizi tərək etdin,
Səyyarələr aləminə
Bir səyyarə kimi getdin sən.
Günəş kimi yandın, üfüqləri gəzə-gəzə
Qürüb eylədin köçdün
Bizim qalaktikadan o yana...
Günəş idin, ona görə ki,

Sönüb getmədin,
Getdin “Kərəm kimi” yana-yana [2, s.84].

“Kərəm kimi” şeiri son nəfəsinə qədər öz idealları uğrunda mübarizə aparmış, çətinliklərə sinə gərmiş, “qaranlıqları aydınlıq”lara çıxarmaq üçün yaşayıb-yaratmış şairin həyat qayəsini açıq bəyan edir:

Mən yanmasam,
sən yanmasan,
biz yanmasaq,
necə çıxar
qaranlıqlar
aydınlığa... [8, s.135]

“Şeirimin kökü vətənimin torpaqlarıdır. Onun budaqlarıyla bütün dünyamıza uzanmaq istədim” [2, s.86] deyən şair humanist yaradıcılığı, vətən həsrətli şeirləri ilə bütün dünyadakı vətənpərvər insanların sənətkarı oldu. Məhz bu səbəbdən hələ sağlığında onun şeirləri dünyanı gəzir, ağızdan-ağıza dolaşır, əsərləri dönə-dönə nəşr olunurdu.

Mənəvi qızı hesab etdiyi istedadlı heykəltəraş Münəvvər Rzayevaya vətən həsrətli şairin vəsiyyəti belə olmuşdu: “Heykəlimi mən öləndən sonra yaradarsan. Özü də bilirsen necə? Yalnız iki gözlərimi verərsən. Bilinsin ki, mənəm baxan. Bilinsin ki, bu şəffaf damcılar ömrünün sonuna qədər vətən həsrəti ilə yanan bir insanın gözləridir” [2, s.86].

Türkiyəni – İstanbulu, Anadolunu, İzmiri görmədən dünyadan köçsə də, ölümündən sonra şairin əsərləri ilk dəfə Əziz Nesinin təşəbbüsü ilə Türkiyədə çap olunmuş, 2009-cu ildə o, yenidən Türkiyə vətəndaşlığı qazanmışdır. Başqa sözlə desək, beləliklə, vətən həsrətli şairin intizarına son qoyulmuşdur.

Nazim Hikmət şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında istər Azərbaycanda, istər Türkiyədə çoxsaylı kitablar nəşr edilmişdir. Bunların içərisində yazıçı Anarın “Kərəm kimi” əsəri xüsusilə seçilir. Yazıçı hələ gənc yaşlarından, Nazim Hikmətlə şəxsən tanış olmazdan əvvəl atası Rəsul Rzanın, anası Nigar xanım Rəfibəylinin və digər qələm sahiblərinin dilindən şair haqqında söhbətlər eşitmiş, onun şeirlərini dinləmişdi. Çox güman ki, ailəsində valideynləri ilə etdiyi bu söhbətlər, görüşlər, onların Nazim Hikmət haqqında fikirləri böyük şairə həsr olunmuş bu romanın yazılmasına təkan vermişdir. Daha sonralar, 1957-ci ildə Bakıya ilk gəlişindən sonra yazıçı dəfələrlə onunla görüşmüş, Nazim Hikmət onların ailəsinin qonağı olmuşdu.

Anar Nazim Hikmətin şeirlərini əsl milli şeir nümunəsi hesab edir. Yazıçıya görə, “necə ki Füzulisiz, Dədə Qorqudsuz, Nəvaisiz türk dünyası yoxdur, eləcə də Nazim Hikmətsiz bir türk dünyası yoxdur” [11, s.7].

Qasırgalı, məşəqqətli həyat yolu keçmiş Nazim Hikmət dünyanın zənginliyini, incəliklərini, təzadlarını bütün varlığı ilə şeiriyyətində əks etdirə bilən əbədiyaşar sənətkardır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Abdulla A. Gördüyüm və sevdiyim Nazim Hikmət. Bakı: “Elm və təhsil”, 2014
2. Babayev A. Nazim Hikmət. Bakı: “İşıq”, 1978
3. Babayev A. Nazim Hikmət. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2006
4. Babayev A. Nazim Hikmət qalaktikası. “Ədəbiyyat” qəzeti, 2016, 30 iyun
5. Emin İ. Nazim Hikmət və Bakı küləyi. “Ədalət” qəzeti, 2019, 8 avqust
6. Hacımusalı O. Nazim Hikmət bütün dövrlərin şairidir. “Xalq cəbhəsi” qəzeti, 2011, 3 iyun
7. Hikmət N. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961
8. Hikmət N. Şeirlər (1916-1951), 8 cilddə. I cild, 1993
9. Oğuz, Ə. Anarın tanıdığı Nazim Hikmət Kərəm kimi. “525-ci qəzet”, 2010, 22 dekabr
10. Zəhra A. Bakının məşhur qonaqları KQB-nin izlətdiyi Nazim. “Mədəniyyət” qəzeti, 2015, 27 dekabr

Vusala MAMMADOVA

National Museum of Azerbaijani literature named after Nizami Ganjavi

THE ETERNAL POET OF TURKISH POETRY

S u m m a r y

The given article touches upon the creativity of the world-famous Turkish poet Nazim Hikmet, who has a wide creative potential as a great artist, writer, painter, dramatist, poet, screen writer and public figure of the XX century. This time, on the basis of the different examples from the poet's poems, the pages of his life are examined, and during this process the theme of longing of the Motherland, which was the most emotional and painful manifestation of his poems created by the poet, is drawn forward.

The given article touches upon the relationship between Nazim Hikmet's innovative craftsmanship and the literary and social environment of Azerbaijan that time too.

OXUDUQLARINIZ:

HÜSEYNOV Rafael. Tarix sularında qərç olmayacaq şakil..... 3

I BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT YARADICILIĞI VƏ İNCƏSƏNƏT..... 25

İBRAHİMOVA Zarema. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin Nazim Hikmətə olan böyük sayğısı 27

ƏLİYEV Qabil. Nazim Hikmət yaradıcılığı ötən əsrin mətbuat səhifələrində (“Kommunist” qəzeti 1932-1957)..... 32

II BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI..... 37

BAYRAMOVA Aysel. Nazim Hikmətin yaradıcılığında Azərbaycan sevgisi..... 39

HƏSƏNZADƏ Tahirə. Xalq yazıçısı Anarın böyük Nazim Hikmət sevgisi..... 45

HÜSEYNOVA Törəxanım. Азербайджан в поэзии Назыма Хикмета..... 48

MƏMMƏDOVA Gülzar. Qürbətdə keçən ömür 53

III BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT ŞÜNASLIQ: TÜRKİYƏDƏ, AZƏRBAYCANDA, DÜNYADA..... 59

BABANLI Tomiris. English translations of Nazim Hikmat’s poetry 61

QƏNBƏRLİ Ceyran. Anarın “Kərəm kimi” romanı haqqında bəzi qeydlər..... 71

MUSTAFAYEVA Göyərçin. Ümumtürk poeziyasının Nazim Hikməti 77

IV BÖLMƏ

NAZİM HİKMƏT ŞEİRİ VƏ POETİKA MƏSƏLƏLƏRİ 85

AĞAMİROV Cahən. Nazim Hikmət poeziyasında vətənpərvərlik motivləri 87

ƏHMƏDOVA Günel. Vətəninə aşiq şair – Nazim Hikmət 91

ƏLİBƏYLİ Şəfəq. Nazim Hikmət şeirlərində “su” konseptinin ifadə vasitələri..... 99

ƏLİYEVƏ Fatma. Hikmət dolu poeziya..... 109

QƏDİROVA Afət. Nazim Hikmətin pyeslərinin dramaturji strukturu haqqında..... 115

QƏHRƏMANOVA Nərgiz. Nazim Hikmət fenomeni kontekstində..... 121
sənətkar və zaman problemi

MƏCİDOVA Şəhla. Nazim Hikmətin “Cökəndə və Si-Ya-U” poemasında azadlığın
bədi-fəlsəfi ifadəsi 125

MƏMMƏDOVA Əsmət xanım. Azadlıq və bərabərlik carçısı – Nazim Hikmət 131

MƏMMƏDOVA Vüsalə. Türk şeirinin əbədiyaşar şairi 139

Texniki redaktor: **Cəsərət Qasimov**
Korrektor: **Kəmalə Cəfərli**
Dizayner: **Kəbirə Həşimova**

Çapa imzalanıb: 01.07.2022.
Həcmi: 36 ç.v. Kağız ölçüsü: 60x84 1/8.
Sifariş: 101. Tiraj: 400.

“Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.
Tel.: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi, 84